

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî'nin Hayatı ve “*el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitab'il-'Azîz*” İsimli Tefsirinin Metodu

İsmail LEZGİ

DÜZCE-2021

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞETİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî'nin Hayatı ve “*el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitab'il-'Azîz*” İsimli Tefsirinin Metodu

HAZIRLAYAN
İsmail LEZGİ

Danışman
Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ

DÜZCE-2021

KABUL ve ONAY SAYFASI

	Adı Soyadı	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (Danışman)	Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ	X Kabul	☐ Red	☐ Düzeltme	
Jüri Üyesi	Dr. Ahmet Vefa TEMEL	X Kabul	☐ Red	☐ Düzeltme	
Jüri Üyesi	Dr. Zekeriya YILMAZ	X Kabul	☐ Red	☐ Düzeltme	

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

İsmail LEZGİ

İmza

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
KISALTMALAR.....	VI

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
II. Araştırmanın Amacı ve Metodu.....	2
III. Araştırmanın Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÜ'L-HASEN EL-VÂHİDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

I. VÂHİDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM	4
A. Siyasî Durum.....	4
B. İlmî ve Kültürel Durum.....	5
II. VÂHİDÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	5
A. Hayatı	5
B. İlmî Yönü.....	7
C. Eserleri.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

METOD AÇISINDAN *EL-VECİZ*

I. TEFSİRİN ADI VE İÇERİSİNDEKİ BAZI MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN YAZIMINDA TESPİT EDİLEN HATALAR.....	24
A. Tefsirin Adı	24
B. Âyet'lerin Yazımında Tespit Edilen Hatalar	24
II. TEFSİRİNİN METODU.....	26
A. Kur'ân'da İzah Edilmesi Gereken Kelimeler ve Açıklanış Şekilleri.....	27
B. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri	32
C. Kur'ân'ın Hadislerle Tefsiri	54

D. Kur'ân'ın Sahabe ve Tabiîn Kavliyle Tefsiri.....	59
E. Kur'ân'ın Usûl Kaideleriyle Tefsiri	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-VECİZ'DEKİ DİNÎ İLİMLER

I. TEFSİR VE KUR'AN İLİMLERİ.....	73
A. Esbâbü'n-Nüzûl	73
B. <i>el-Vecîz</i> 'de Nâsih-Mensûh'u Belirtilen Âyetler	94
C. Mekkî- Medenî Sûre ve Âyetler	105
II. SARF: KELİME BİLGİSİ İLE İLGİLİ İNCELİKLER.....	110
III. NAHÎV: CÜMLE BİLGİSİ İLE İLGİLİ İNCELİKLER	113
IV. BELÂĞAT İLE İLGİLİ İNCELİKLER	120
A. Beyan İlmi	121
B. Meânî İlmi.....	143
V. AHKÂM ÂYETLERİ	150
VI. KELÂMÎ KONULAR.....	160
VII. KISSALAR.....	164
SONUÇ.....	167
KAYNAKÇA	164

ÖNSÖZ

İslami ilimlerin çeşitli alanlarında eserler yazan Vâhidî, özellikle tefsir ve sebeb-i nüzûl alanında döneminin meşhur ismi olmuştur.

Çalışmamızın konusu yazmış olduğu üç tefsirinden biri olan *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz* isimli eserinin metodudur. Bu çalışmamızda müellifin âyetleri açıklama usûllerini ve âyetleri açıklarken yararlandığı diğer İslami ilimleri tespit etmeye çalıştık.

Böyle bir konuyu seçmemizin sebebi, Kur'ân'ın manasını doğru bir şekilde anlayabilmek için bilinmesi gereken usûllerin uygulanışını inceleme düşüncesidir. Tefsiri incelediğimizde müellifin âyet, hadis, sahabe sözleri ve bir takım usûl kaidelerini uygulayarak âyetleri açıkladığına şahit olduk. Böylece Kur'ân'an doğru bir şekilde nasıl anlaşılır? Sorumuza cevap bulduğumuzu söyleyebiliriz.

Çalışma boyunca bilgi birikiminden ve yönlendirmelerinden yararlandığım başta danışman hocam Prof. Dr. İsmail KARAGÖZ'e ve bu çalışmayı hazırlamamda emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî'nin Hayatı ve “*el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitab'il-'Azîz*” İsimli Tefsirinin Metodu

İsmail LEZGİ

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞETİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Vâhidî, hicrî beşinci asrın önde gelen âlimlerinden biridir. Dini ilimlerin çeşitli alanlarında önemli eserler kaleme almıştır. Yazdığı üç farklı hacimdeki tefsirleriyle beraber asıl “*Esbâbü'n-Nüzûl*” isimli eseriyle meşhurdur.

Çalışmanın konusunu, “*Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî'nin Hayatı ve el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitab'il-'Azîz İsimli Tefsirinin Metodu*” oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Vâhidî'nin *el-Vecîz* isimli eserindeki Kur'ân'ı açıklama metodunu ortaya koymak hedeflenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, Vâhidî'nin yaşadığı bölgenin ve İslam âleminin siyasi durumu, ailesi, hayatı, ilmi ve kültürel çevresi, mezhebî yönü, ilmî kişiliği, talebeleri ve eserleri incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, çalışmamıza konu olan *el-Vecîz*'in çeşitli kaynaklarda geçen farklı isimleri, yazma nüshalarda ayet benzerliğinden kaynaklanan hataları, âyetlerin tefsir metodlarıyla ilgili özellikleri olan; âyetlerin âyetlerle, sahabe ve tabiîn sözleriyle tefsirine yer verilmiştir. Ayrıca Kur'ân'da açıklanması gereken hususlarla ilgili tefsir usûlü kaideleri, âyet ve hadislerden örnekler verilerek açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, *el-Vecîz*'de tespit edilen Kur'ân ilimlerine yer verilmiştir. Ayrıca *el-Vecîz*'de müellifin işaret ettiği belâğî incelikler ilgili âyetler çerçevesinde izah edilmiştir. Bunun yanında tefsirde dikkat çeken nahvî ve sarfî kaidelerin yer aldığı âyetlere yer verilip bu kaideler izah edilmiştir. Yine bu bölümde müellifin ahkâm âyetleriyle Kur'ân'daki kıssaları açıklayış şekillerine ve kelâmî konulara yaklaşımına yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde ise bu üç bölümde yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

ABSTRACT
Master's Thesis

**The life of Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî el-Vâhidî and his method
in the tafsir named el-Vecîz fî Tefsîr-i Kitabî'l-Azîz**

İsmail LEZGİ

Düzce University

Graduate School of Education

Department of Islamic Sciences

Vahidi is one of the leading scholars of the fifth century hijri. He wrote important works in various fields of religious sciences. He is famous for his work named "Esbâbü'n-Nüzûl", together with his commentaries in three different volumes.

The subject of the study is "Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. The Life of Muhammad en-Nîsâbûrî al-Vâhidî and the Method of his Tafsir called el-Vecîz fî Tefsîr-i'l-Kitab'il-'Azîz. In this study, it is aimed to reveal the method of explaining the Qur'an in Vâhidî's work called el-Vecîz.

In the first part of the study, the political situation of the region where Vahidi lived and the Islamic world, his family, life, scientific and cultural environment, sectarian aspect, scientific personality, students and works were examined. In the second part of the study, the different names of al-Vecîz which is the subject of our study, mentioned in various sources, the errors caused by the similarity of the verses in the manuscripts.

The features of the verses related to the exegesis methods. In addition, the principles of exegesis method related to the issues that need to be explained in the Qur'an are explained by giving examples from verses and hadiths.

In the third part of the study, The Qur'an sciences identified in al-Vecîz are included. In addition, the eloquent subtleties pointed out by the author in al-Vecîz are explained within the framework of the relevant verses. In addition, the verses in which there are nahwî and expeditious rules that draw attention in tafsir are included and these rules are explained. Again in this section, the author's way of explaining the verses of the Qur'an and the stories in the Qur'an and his approach to theological issues are included.

In the conclusion part, a general evaluation of the studies done in these three parts is made.

KISALTMALAR

A. Ş.	: Anonim Şirketi
bk.	: Bakın
b.	: Bin
bt.	: Binti
by.	: Basım yeri yok
çev.	: Çeviren
ÇÜİFD.	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyânet İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
GÜİFD.	: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İTA.	: İslam Tarihi Ansiklopedisi
KK.	:Kur'ân-ı Kerim
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
M.Ü.İ.F.V.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV.	: Türkiye Diyânet Vakfı
Thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
trs	: Tarihsiz
ö.	: Ölüm Tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
yay.	: yayınları
yy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Bu bölüm altında araştırmanın konusu, önemi, amacı, metodu ve kaynaklarına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerim 1400 küsur seneden beri İslam'ın temel kaynağı, müslümanların ibadet ve hayat rehberidir.

Müslümanlar Asr-ı Saâdet'ten beri gerek ibadetlerle ilgili uygulamalarını ve gerekse sosyal münasebetlerini Kur'ân'da belirtilen esaslara göre yerine getirmişler, karşılaştıkları sorunları, yine Kur'ân'da zikredilen hükümlerin mücibince çözmeye çalışmışlardır.

İnsanlara hitabına “oku” emriyle başlayan İslam dini, müslümanları ilim öğrenmeye teşvik etmiştir. Müslümanlar bu emrin gereğince ilme önem vermişler, ilim için kilometrelerce yol yürümek, aileden uzak kalmak gibi çeşitli zorluklara katlanmışlar ve neticede her biri birbirinden değerli İslâmi ilimlerle ilgili sayısız eser vucuda getirmişlerdir.

Bütün bu İslâmi ilimler ve bu ilimlerle ilgili telif edilen eserlerin kaynağını Kur'ân-ı Kerim oluşturmuştur. Dolayısıyla Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına ihtiyaç duyulmuş ve tefsir ilmi meydana gelmiştir. Müslüman âlimler Kur'ân'ı-Kerim'in daha iyi anlaşılabilmesi için onu tefsir etmeye başlamıştır. Dolayısıyla âlimler tarafından bu alanda birçok eser yazılmış hala yazılmaya devam etmektedir.

İslami ilimler alanında başta tefsir olmak üzere muâmelat, 'ukubât gibi İslam hukuku; Mübhemâtü'l-Kur'ân, Müşkili'l-Kur'ân, Sebeb-i Nüzûl gibi Kur'ân ilimleri alanlarında çeşitli çalışmalar yapılmış, insanlığa faydası olan çok değerli eserler telif edilmiş olup hala bu çalışmalar devam etmektedir.

Bu çalışmaların kaynağını Kur'ân-ı Kerim, amacını ise Kur'ân'ı doğru anlama ve yaşama emeli oluşturmaktadır. Kur'ân'ın doğru anlaşılmasının en önemli yolu ise tefsir ilmini bilmekten geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerim veciz bir kitaptır. Kur'ân dışında herhangi bir kitabı şerh ederek anlayıp manasını tamamlamak mümkünken; Kur'ân'ı tamamen anlayıp açıklamaya insanların gücü yetmemektedir. Onun içindir ki İslam âlimleri asırlardan beri tefsir yazmışlar ve yazmaya devam etmektedirler. Bu, Kur'ân'ın ne kadar mana yüklü bir kitap olduğunun ve kıyamete kadar insanların zihinlerini zinde tutacağıının en açık göstergesidir.

Çalışmamızın tez başlığını, yazmış olduğu tefsir, sebep-i nüzûl vb. Kur'ân ilimleriyle ilgili eserlerle Kur'ân'ın anlaşılmasına önemli katkıları olan *"Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Vâhidî'nin Hayatı ve el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitab'il-'Azîz İsimli Tefsirinin Metodu"* oluşturmaktadır. Çalışmanın içeriğini oluşturan ana konuları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Vâhidî'nin yaşadığı dönemde siyasî, ilmî ve kültürel durum.

2. Müellifin hayatı ve ilmi şahsiyeti.

3. Müellifin eserleri, hocaları ve talebeleri.

4. Müellifin el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitab'il-'Azîz isimli tefsirinin metodu.

5. Kur'ân'ı âyet, hadis, sahabe ve tabiin sözleriyle açıklayış şekilleri.

6. Tefsirinde tespit edilen Kur'ân ilimleri

7. Ahkâm âyetlerini açıklayış şekilleri.

8. Tefsirde yer alan belağî, sarfî, nahvî vb. incelikler.

9. Kelâmî konuları ele alış biçimi.

10. Kur'ân'da geçen kıssaları açıklayış şekilleri.

Bu konulara tezimizin hacmi çerçevesinde ve incelediğimiz eser ışığında yer vermeye çalıştık.

II. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Çalışmamızda âlimlerimizin oluşturduğu ilim deryasından belki bir damlayla ferah buluruz ümidiyle tefsir alanında telif edilen eserlerden Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Vâhidî'nin hayatı *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitab'il-'Azîz* isimli tefsirinin metodunu inceleyip 1400 küsur seneden beri insanlığa ışık tutan ve kıyamete kadar baki olacak olan Kur'ân-ı Kerim'i nasıl tefsir ettiğini anlamak ve anladığımızı satırlara dökmek, tefsirindeki ilmî, belağî, sarfî ve nahvî incelikleri ortaya koymak, ayrıca hayatı, eserleri, hocaları ve talebelerini tanıtmak için böyle bir çalışmayı tercih ettik.

Çalışmamızın birinci bölümünde müellifin yaşadığı çevre ve genel olarak biyografisine yer verdik. Ele aldığımız konuları çeşitli kaynaklardan yararlanarak anlatmaya çalıştık. Bu bölümde özellikle müellifin yazmış olduğu tefsirlerin mukaddimelerinden, ayrıca tabakat kitaplarından, ilgili makale ve tezlerden yararlandık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ele aldığımız konuların öncelikle genel bir değerlendirmesini yaptık. Çalışmamıza konu olan tefsirin yazma nüshalarda âyet benzerliğinden kaynaklanan yazım hatalarını ve bunların düzeltilmiş halini Kur'ân'ın günümüzdeki

sûre ve âyet sıralamasını da dikkate alarak gösterdik. Âyetlerin tefsir metodlarıyla ilgili özellikleri olan; âyetlerin âyetlerle, sahabe ve tabiîn sözleriyle tefsirini, *el-Vecîz*'den örnekler vererek açıkladık. Ele aldığımız örneklerde öncelikle âyetlere ve Türkçe meallemelerine yer verdik. Daha sonra ilgili âyetlerin tefsirdeki açıklamasına yer verip bu açıklamaların Türkçeye çevirilerini yaptık. Yine aynı metodla müellifin Kur'ân'da açıklanması gereken hususlarla ilgili tefsir usûlü kaidelerini kullanarak açıkladığı âyetleri örnekler vererek izah etmeye çalıştık.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde *el-Vecîz*'de tespit ettiğimiz Kur'ân ilimlerine yer verdik. Sebeb-i nüzûlü bilmenin önemi ve sonuçları gibi kısa bilgiler verdikten sonra müellifin, sebeb-i nüzûlünü zikrettiği âyet veya sûreleri tespit ederek maddeler halinde sıraladık. Sebeb-i nüzûlle ilgili sûreler az olduğu için bunların tamamını çalışmamıza aldık. Ancak âyetler fazla olduğu için onları tamamlamayıp birkaç misalle iktifa ettik. Yine bu bölümde nesihle ilgili bilgiler verdikten sonra müellifin *el-Vecîz*'de açıkladığı hükümleri nesh eden ve edilen bir kaç âyete yer verdik. Ayrıca *el-Vecîz*'de müellifin işaret ettiği belâği inceliklerin bir kaçını, ilgili âyetlere yer vererek izah etmeye çalıştık. Bunun yanında tefsirde dikkatimizi çeken nahvî ve sarfî kaidelerin yer aldığı âyetlere yer verip bu kaideleri açıkladık. Âyetleri ikinci bölümdeki yönteme benzer şekilde ele aldık. Tefsirde lügat yönü açıklanan kelimelere de ayrıca yer verdik.

Yine bu bölümde müellifin ahkâm âyetleriyle Kur'ân'daki kıssaları açıklayış şekillerine ve kelâmî konulara yaklaşımına yer verdik.

III. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmada müellifin yazmış olduğu tefsirler ve mukaddimelerinden, DİA'dan, tabakat kitaplarından, ilgili makale ve tezlerden, daha birçok eserden yararlandık. Ayrıca aradığımız bilgilere daha pratik şekilde ulaşmak için şamile programından yararlandık ve matbu halleriyle uyumlu olup olmadıklarını kontrol ettik.

Çalışmamızda *el-Vecîz'in*, Safvân Adnan Dâvûdî tarafından tahkik edilen nüshasını kaynak olarak kullandık.

Çalışmamızda âyetlere mana verirken Prof Dr. İsmail KARAGÖZ'ün *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri/Açıklamalı ve Kırk Meâli* isimli sekiz ciltlik eserinden yararlandık. Âyet metinlerinde lafız olarak bulunmayan manaları, âyet meallerinde *italik* olarak gösterdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÜ'L-HASEN el-VÂHİDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE HAYATI

I. VÂHİDÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Bir ülkede ilmî faaliyetlerin yürütülebilmesi için o ülkenin siyasi, sosyal ve kültürel yapısının önemi büyüktür. Bu sebeple biz de Vâhidî'nin (ö. 468/1076) yaşadığı çevreye siyasi, sosyal ve kültürel açıdan bakmak istiyoruz.

A. Siyasî Durum

Vâhidî'nin yaşadığı dönem Abbasi devletinin bölünme ve parçalanma dönemidir. Etrafında, devletin varlığını tehdit eden gelişmeler baş göstermiş, devlet içte ve dışta sarsıntılar geçirmeye başlamıştı. Nitekim Kuzey Afrika'da siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Fâtımî'ler, doğuya doğru ilerlemeye başlamış, Karmatîler, Irak ve Hicaz bölgelerini tehdit ederken, Sâcoğulları Âzerbaycan'da bağımsızlık kazanmışlardı.¹

Hal böyle devam ederken 925 senesinde İran'da ortaya çıkan ve savaşçı bir kavim olan Şîî Büveyhîler, kuvvetlenerek vatanları olan Deylem'den çıkıp batıya doğru ilerlemeye başlamışlardı. İdâre ve otorite iyice zayıflamış olduğundan Abbâsî kuvvetleri onları durduramadılar. Neticede Büveyhîler 945 (h. 334) senesinde Bağdat'ı işgal etti. Bu işgal bir asırdan fazla devam etti. Halifeliğin hiçbir maddi gücü kalmadı. İktidar Büveyhîler'in eline geçti. Dolayısıyla Bağdat, Vâhidî'nin yaşadığı dönemde dini mücadelelerin, mezhep ihtilaflarının, fitne ve fesadın hüküm sürdüğü özellikle şîî-sünnî mücadelesinin merkezi haline gelmişti.²

Diğer taraftan Kuzey Afrika'da ortaya çıkıp Mısır'a gelen Şîî Fâtımî'ler, 969 (h. 358)'da Kahire'yi işgal etmişlerdi. Fâtımîler Abbâsî halifelerinin halifeliklerini kabul etmedikleri gibi, kendilerinin halife olduklarını iddia ve ilan ediyorlardı.³

¹ İsmet Miroğlu, Ramazan Ayvalli, Kemal Yavuz, vd., "Abbâsîler", *İTA*, (İstanbul: İhlas Matbaacılık, Gazetecilik ve Sağlık Hizmetleri A.Ş., trs), I, 16.

² İsmet Miroğlu, Ramazan Ayvalli, Kemal Yavuz, vd., "Abbâsîler", I, 16.

³ İsmet Miroğlu, Ramazan Ayvalli, Kemal Yavuz, vd., "Abbâsîler", I, 16.

Vâhidî'nin yaşadığı Nîşâbur şehri ve çevresinde ise Gazneliler hüküm sürüyordu.⁴ Bu bilgilerden hareketle Vâhidî'nin, İslam âleminin siyasi ve dini açıdan bölünmüş, karışıklıklarla dolu bir dönemde yaşadığını anlıyoruz.

B. İlmî ve Kültürel Durum

Bu dönem Abbasilerin siyasi gücünü kaybettiği ve son derece zayıfladığı dönemdir. Öyle ki Büveyhîler ve Selçuklular gibi bazı devletler bu dönemde Halîfe üzerinde etki oluşturmuşlardır. Siyasî istikrarsızlığa rağmen bu dönemde ilmi faaliyetler durmamıştır. Zira gerek Selçuklular gerekse Gazneliler ilim adamlarını desteklemişlerdir. Nizâmülmülk (ö. 485/1092) ve Sebük Tegin (ö. 421/1030) buna örnektir.⁵

Bu bilgilerden hareketle Vâhidî siyasî açıdan çalkantılı ilmî açıdan canlı bir dönemde yetişmiştir. Ancak *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* isimli tefsirinin mukaddimesinde, önemli kişilerin yok olduğu, ilmî seviyenin düştüğü ve cehaletin ilme galip geldiği gibi serzenişlerini dile getirmiştir.⁶

II. VÂHİDÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. Hayatı

1. Adı ve Künyesi

Halk nezdinde Vâhidî olarak bilinen müellifin asıl adı, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Vâhidî'dir. Hayatı hakkında bilgi veren kaynakların hemen hepsinde Ebü'l-Hasen künyesiyle anılmıştır. Atalarına nisbetle Mettûyî ve Vâhidî nisbeleriyle anılmış, ancak Vâhidî nisbesiyle şöhret kazanmıştır. Ebû Ahmed el-Askerî'den (ö. 382/992) nakledilen bilgiye göre "Vâhidî" nisbesi, müfessirin Vâhid b. ed-Dîl b. Mühre adlı atasına dayanmaktadır. Mühre Arap kavminin büyük bir kolu olan Kudâ'a bünyesindeki bir kabilenin ismidir. Buna göre Vâhidî Arapların Benî Kudâa kabilesine mensuptur.⁷

Ebü'l-Hasen el-Vâhidî büyük dedesine nisbetle "Mettûyî" diye anılmış, ancak Theodor Nöldeke (ö. 1930) ve Carl Brockelmann (ö. 1956) gibi bazı oryantalistler bu nisbe ile Hristiyan gelenekteki Mette/Matta arasında bir ilişki kurmuş ve Vâhidî'nin Hristiyan bir aileye mensup olduğunu ileri sürmüştür. Kelime köklerini irdeleyerek değişik sonuçlar ortaya koymaya meraklı olan oryantalistler burada da "Mettûyî" kelimesinden hareketle

⁴ İsmet Miroğlu, Ramazan Ayyavlı, Kemal Yavuz, vd., "Gazneliler", *İTA*, (İstanbul: İhlas Matbaacılık, Gazetecilik ve Sağlık Hizmetleri A.Ş., trs), V, 32.

⁵ Hadiye Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", *ÇÜİFD*, 13/1 (Ocak-Haziran 2013), 138.

⁶ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1415/1995), I, 87.

⁷ Abdurrahman Çetin, "Vâhidî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), XLII, 438.

Vâhidî'nin Hristiyan olduğunu iddia etmeleri önemli bir sonuçtur.⁸ Ancak bu iddia sağlam delillerden yoksundur.

Yabancılar böyle önemli isimleri elde etme gayreti içinde oldukları gibi, bu gibi önemli isimlerin icatlarına da sahip çıkmışlardır. Müslümanların önemli buluşlarında yabancıların isimlerinin geçmesi, bunun delili; oryantalistlerin ise bu alandaki emellerinin başarıya ulaştığının bir göstergesidir. Yine buna farklı bir açıdan oryantalistlerin geliştirmiş oldukları “concordans” sistemini örnek verebiliriz. Müslümanların Asr-ı Saaâdet'ten beri nice zahmetlerle elden ele, dilden dile, nesilden nesile aktarıp bize kadar ulaştırdıkları hadis külliyyatını teknolojinin yardımından yararlanarak bir araya getirip üstelik bize de, bizde olanı bir kaynak olarak sunmaları, bu acı tablonun başka bir yüzüdür. Bu bir nevi kaleyi içten fethetmektir. Bu fethe zemin hazırlayanlar ise maalesef önemli bilim adamlarına, kaynaklarına, icatlarına daha nice önemli değerlerine gereği gibi sahip çıkmayan biz Müslümanlarız. Atalarımızın da dediği gibi “sahip çıkılmayan sü-rüyü kurt kapar” sözü bu önemli manzaranın bir yansımasıdır.

2. Ailesi

Aslen Tahran yakınlarında Rey ve Hemedan arasındaki Sâve şehrinden olan Vâhidî'nin ailesi Sâve'den Horosan bölgesinin dört büyük şehrinden biri olan Nîşâbûr'a göç etti. Vâhidî burada dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili bilgi bulunmamakla birlikte 398 (1007) tarihinde doğduğu tahmin edilmektedir.⁹

Ailesi hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Bilindiği kadarıyla babası Ahmed b. Muhammed ticaretle uğraşmıştır. Kaynaklarda Vâhidî'nin iki kardeşinden söz edilir. Yaşça bu iki kardeşin arasında yer alır. Kendisinden büyük kardeşinin adı Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Ahmed el-Vâhidî (ö. 487/1094), küçük kardeşinin adı Ebu Bekr Said b. Ahmed'dir. Kaynaklarda muhaddis ve fakih olarak anılan büyük kardeşi Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Ahmed el-Vâhidî, Ebû Tâhir b. Mahmiş, Yahya b. İbrahim el-Müzekkî ve Ebû Bekr el-Hîrî'den hadis rivayet etmiş, Ziyâdî ve İbn Yusuf'tan ders almıştır. Ebü'l Abbas el-Âsam'ın (ö. 346/957) öğrencilerinden de hadis dinlemiştir. Bazı kaynaklarda Vâhidî'nin küçük kardeşi Ebû Bekr Said b. Ahmed'in de Ebü'l-Abbas el-Asam'ın öğrencilerinden hadis dersleri aldığı bilgisi mevcuttur.¹⁰

Vâhidî'nin çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili fazla bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte zengin bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. Vâhidî'nin gerek zengin bir aileye mensup olması gerekse Nîşâbûr'un canlı bir ilim ve kültür merkezi olması bütün vaktini ilme vermesini sağladı. Tabakat kitaplarındaki atıflardan anlaşıldığı kadarıyla

⁸ Ünsal, “Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri”, 137-138.

⁹ Ebü'l-Felâh Abdülhay İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Mahmut Arnavut, (Dimeşk/Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), V, 291-292.

¹⁰ Ünsal, “Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri”, 139.

ilim tahsiline erken yaşlarda başladı. Kur'ân'ı Kerim'i ezberlemek maksadıyla memleketi Nîşâbur'da ilköğretimine başladı. Temel eğitimini ve Kur'ân ezberini ilk hocası Ebû Ömer Said b. Hibetullah el-Bistâmî'nin (ö. 502/1108) mahalle mektebinde tamamladıktan sonra Nîşâbur'da Dârü's-Sünne adı verilen hadis merkezinde on iki yaşlarındayken eğitim gördü.¹¹

3. Vefatı

Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizâmülmülk'ün övgülerine mazhar olan Vâhidî hayatının sonlarına doğru uzun süreli bir hastalığa yakalanmış ve Cemâziyelâhir 468'de (Ocak-Şubat 1076) yetmiş yaşlarında iken¹² Nîşâbûr'da vefat etmiştir.¹³

B. İlmî Yönü

1. İlim Tahsili

Yaşadığı döneme ilmî yönden damgasını vuran Vâhidî önce hüsn-i hat öğrendi ve Kur'ân'ı ezberledi. Daha sonra çeşitli âlimlerden hadis, kıraat dersleri aldı. Yine çeşitli hocalardan Sarf, Nahiv, Meânî, Lügat, Şiir ve Edebiyat'ı öğrendi. Alanında meşhur olduğu tefsir ilmini tahsil etti. Bu alanda en meşhur hocası Ebû İshak Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî (ö. 427/1035)'dir.¹⁴

İlmî seyahatlere çıktığı söylenmekle beraber nerelere gittiği bilinmemektedir. Ancak bazı eserlerindeki ifadelerden Cürcân, İsfahan ve Bağdat'a gittiği, bu şehirlerde bulunan yukarda zikrettiğimiz ders hocalarından anlaşılmaktadır.¹⁵ Ayrıca "Nîşâbûr ve diğer şehirlerde karşılaşp ders aldığım hocalarımı zikretseydim iş uzar ve okuyucu bı-kardı" diyerek, ilim için birçok seyahatinin olduğunu ve birçok hocayla karşılaşp ders aldığını ifade etmektedir.¹⁶

2. Hocaları

Vâhidî derin ilmini, zamanının önde gelen hocalarına borçludur. Bunların en önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür:

a. Hüsn-i Hat ve Hafızlık Hocası

Vâhidî önce Nîşâbûr âlimlerinden Ebû Ömer Sâid b. Hibetullah el-Bistâmî'den hüsn-i hat öğrendi ve Kur'ân'ı ezberledi. İlim yolculuğundaki ilk hocasıdır.

¹¹ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 139.

¹² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 292; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyetü'l-Kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdü'lfeţâh Muhammed. El-Hulvî, (yy., Hicri Li'dbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, h.1413), V, 241.

¹³ Çetin, "Vâhidî", XLII, 438.

¹⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 292.

¹⁵ Çetin, "Vâhidî", XLII, 438.

¹⁶ Osman Kara, Vâhidî Ve Tefsirindeki Metodu, *GÜİFD*, 2/3, (2013/2), 300.

b. Hadis Hocaları

1. Kadı Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasan el-Hîrî (ö. 421/1029).
2. Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Mamiş ez-Ziyâdî (ö. 410/1018).
3. Hasan b. Muhammed b. Ahmet b. Muhammed el-Herevî (ö. 435/1043).
4. Abdurrahman b. Hamdân en-Nasrûyî (ö. 432/1040).
5. Ebû İbrahim İsmail b. İbrahim b. Muhammed el-Vaiz (ö. h.428).
6. Ebû Hasan el-Müzekkî (ö. h.432).
7. Muhammed b. İbrahim el-Müzekkî (ö. h.427).
8. Mansur b. Abdulvehhâb b. Ahmet eş- Şalencî (ö. h. 482).

c. Kıraat Hocaları

1. Ebü'l-Kâsım Ali b. Ahmed el-Büstî (ö. ?).
2. Ebû Osman Said b. Muhammed ez-Za'ferânî (ö. 427/1036).
3. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmet el-Fârisî (ö. 430/1038).
4. Saîd b. Muhammed el-Hîrî (ö. 427/1035).

d. Sarf-Nahiv ve Meânî(kapalı, müşkil meselelerin açıklanması ilmi), Hocaları

1. Ebü'l-Hasan İmrân b. Mûsâ el-Mağribî el-Mâlikî (ö. 430/1038).
2. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed ed-Darîr el-Kuhunduzî (ö. 420/1029).

e. Lugat, Şiir ve Edebiyat Hocaları

1. Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Arûzî (ö. 416/1026).
2. Abdurrahman b. Muhammed Ebû Sâid (ö. h. 431).
3. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-'Arûdî (ö. 416/1026).

f. Tefsir Hocası

Vâhidî'nin en önemli tefsir hocası Tefsir ve Ulûmü'l-Kur'ân alanlarında, yaşadığı dönemin en önde geleni, Arap dilinde, nahiv ve kıraatte tecrübeli olan Ebû İshak Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî (ö. 427/1035)'dir.

Vâhidî'nin zikrettiğimiz hocalarının yanında¹⁷, Ebû Hafs b. Mesrûr en-Nîsâbûrî (ö. 448/1056), İsmail b. Abdurrahman b. Ahmed es-Sâbûnî en-Nîsâbûrî (ö. 449/1057), Ebû Bekr Ahmed b. Abdullah et-Temîmî (ö. 430/1038), Ebû Hassân Muhammed b. Ahmed el-Müzekkî (ö. 432/1040), Ebü'l-Hüseyn Abdü'lğâfir b. Muhammed el-Fârisî (ö. 448/1056) ve Ebû Sa'd Muhammed b. Abdurrahman el-Kencerûzî (ö. 453/1061) gibi âlimlerden de ders almıştır.¹⁸

3. Talebeleri

Uzun yıllar medreselerde ders veren Vâhidî birçok talebe yetiştirmiştir. Bunların en önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Ebü Nasr Muhammed b. Abdullah el-Ergiyânî (ö. 528/1133).
2. Ebü'l-Abbas Ömer b. Abdullah b. Ahmed el-Ergiyânî (ö. 534/1139).
- 3-Ebû Muhammed Abdülcebbâr b. Muhammed el-Huvârî (ö. 553/1158).
4. el-Kâmil müellifi Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073).
5. Ebû Bekir Yahyâ b. Abdurrahîm el-Makberî (ö. 522/1128).
6. Ebü'l-Hasen Ali b. Abbas en-Nîsâbûrî (ö. 491/1098).
7. Ebü'l-Abbas Muhammed b. Abbas el-Furâvî (ö. 530/1135).
8. Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ahmed el-Mâhiyânî (ö. 525/1131).
9. Ebü'l-Hasen Abdülğafîr b. ismâîl el-Fârisî (ö. 529/1134).
10. Ebû İsmâîl b. Ebî Sâlih el-Müezzîn eş-Şâfiî (ö. 532/1137).
11. Ebû İshâk el-Merverûzî (ö. 533/1138).
12. Ebû Nasr Abdülkerim Ali b. Ahmed el-Haşnâmî (ö. 492/1098).
13. Ebû Said Muhammed b. Mahmûd (ö. 506/1112).
14. Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 518/1124).

Vâhidî'nin bu saydığımız talebelerinin¹⁹ yanında daha birçok talebe yetiştirdiğini çeşitli kaynaklarda görmek mümkündür.

¹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 13-18 (Naşirin mukaddimesi); Çetin, "Vâhidî", XLII, 438.

¹⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et- Tefsîrû'l-Basît*, nşr. Muhammed b. Abdullah el-Fevzân, (Riyad, Cami'atu'l-İmam b. Muhammed es-Su'ud, 1430), I, 56-59.

¹⁹ Çetin, "Vâhidî", XLII, 438.

4. İlmî Şahsiyeti ve Mezhebi

Kaynaklarda, allâme, muhaddis, tefsirde asrın imamı, fakih, Arap dilinde ve nahivde üstat, şâir gibi sıfatlarla nitelenen Vâhidî'nin yaşadığı dönemde üne kavuştuğu, Nizâmülmülk'ün ve kardeşinin kendisine saygı gösterdikleri kaydedilir. Tefsir ve Kur'ân ilimleri alanındaki üstünlüğü yanında Arap dili ve edebiyatındaki birikimiyle de tanınmıştır. İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248), İbn Hallikân (ö. 681/1282), Tâcuddîn es-Sübkî (ö. 771/1370), İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1448), İbn Tağrîberdi (ö. 874/1470) ve Dâvûdî (ö. 945/1539) gibi âlimlerin ifadelerine göre Vâhidî tefsir ilminde kendi çağındaki âlimlerin önde gelen simalarından biridir.²⁰ Zehebî (ö. 748/1374) te'vil, arapça ve lügatte; İbn Kâdî Şühbe (ö. 851/1448) ise fıkıh, şiir, nahiv, lügat ve tefsirde önemli bir kişi olduğunu ifade etmişlerdir.²¹

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), onun hocası es-Sa'lebî'den (ö. 427/1035) daha iyi Arapça bildiğini söylemiştir.²² Gazâlî'ye (ö. 505/1111) tefsir alanında kitap telif etmemesinin sebebi sorulduğunda "Şeyhimiz Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin bu alanda yazdıkları yeterlidir" şeklinde cevap vermiştir. Yine Gazâlî (ö. 505/1111) "Kim Allah'ın kitabını Rasulullah'tan işitmek isterse Vâhidî'nin tefsirini okusun"²³ demiştir.

Ayrıca eserlerinde fikhî izahlara yer vermesi bu alandaki bilgisini; Kitâbü'l-Megâzî adlı kitabı da siyer ve megâzî alanındaki birikimini göstermektedir.²⁴

Vâhidî eserlerinde Ehl-i Sünnet'i savunan, Kaderiyye, Mücessime, Müşebbihe gibi fırkalara karşı mücadele eden bir âlimdir. Müfessir olmasının yanında Arap dili ve edebiyatı alanındaki birikimiyle de tanınmıştır. Ebü't-Tayyîb el-Mütenebbî'nin (ö. 354/965) diwanına yazmış olduğu şerh, kendisinin edebiyat alanındaki üstünlüğünü ortaya koymaktadır.²⁵

Vâhidî bazı rivayetlere göre "Nîşâbûr Ekolü" diye tabir edilen bir tefsir ekolünün temsilcisidir. Bu ekolün diğer temsilcileri Tefsîru'n-Nîşâbûrî adlı eseriyle tanınan Ebü'l-Kâsım İbn Habîb en-Nîşâbûrî (ö. 406/1015) ve *el-Keşf ve'l-Beyân* adlı tefsiriyle meşhur olan

²⁰ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 240; Muhammed b. Ali b. Ahmed-Şemsiddîn ed-Dâvûdî el-Mâlikî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.945), I, 394.

²¹ Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî eş-Şühbe ed-Dimeşkî-Tekiyyidîn İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. El-Hâfız Abdü'l-Halîm Hân, (Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1407), I, 256-257; Cemâlüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât Âlâ Enbâhi'n-Nühât*, (Beyrut, el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, h.1446), II, 223.

²² Takiyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdü'l-Halîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Ebî'l-Kasım b. Muhammed İbn. Teymiyye el-Harrâzî, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye Fî Nakzi Kelâmi's-Şî'ati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, (Riyad, Câm'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdî'l-İslamiyye, 1406/1986), VII, 91.

²³ Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 139.

²⁴ Çetin, "Vâhidî", XLII, 438.

²⁵ Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 143.

Ebû İshâk es-Sa'lebi (ö. 427/1035)'dir. Burada söz konusu olan ekol kavramı, bu grup içerisinde yer alan müfessirlerin tüm âyetleri birebir aynı anlamaları değil, bilakis bazı dil, tarih ve kelâm ile ilgili konuların ele alınıp yorumlanmasında genel olarak birbirlerine tezat teşkil etmeyen bir yaklaşım ortaya koymalarıdır.²⁶

Vâhidî, kaynaklardan edinilen bilgilere göre itikatta Eş'arî, fıkıhta Şâfi mezhebine mensuptur. Mezhepsel yönünü çalışma konumuz olan *el-Vecîz*'deki bazı fikhî meseleleri açıklamasından da anlamak mümkündür. Bunu, *وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ* "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ta ki, size merhamet edilsin"²⁷ âyetinin tefsiriyle ilgili açıklamalarından anlayabiliriz. Zira bu âyette, Henefiler ve sahabe-lerin çoğu kıraatin açıktan ve gizliden yapıldığı namazlarda, Kur'ân okunurken susma emrini, namazda imama uyanların Kur'ân okumayıp imamın kıraatini dinlemeleri şeklinde anlamışlardır.²⁸ Vâhidî ise bu âyeti, namazda imama uyanların kıraati kesmesi değil, namazda konuşması şeklinde tefsir etmiştir. Ayrıca müellifin zayıf gördüğü görüşler, tefsirindeki rivayet tarzından anlaşılmaktadır.

{ وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ } الآية نزلت في تحريم الكلام في الصلاة وكانوا يتكلمون في الصلاة في بدء الأمر وقيل: نزلت في ترك الجهر بالقراءة وراء الإمام

"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ta ki, size merhamet edilsin." Bu ayet namazda konuşmanın haramlığı hakkında inmiştir. (Çünkü) Sahabeler İslamiyetin ilk yıllarında namazda konuşurlardı. İmamın arkasında sesli okumanın terki hakkında indiği de söylenmiştir.²⁹

5. Eleştirildiği Yönler

Vâhidî tefsir alanında övgüyle anılmış olmakla beraber eserlerinde bazen zayıf ve mevzû hadislerle isrâiliyata rastlanması yüzünden İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve el-Kettâni (ö. 1927) gibi âlimler tarafından eleştirilmiştir.³⁰ Ayrıca İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi Selefî âlimlerin onun hadis alanında yetersiz olduğunu söylemişlerdir. Yani İbnü'l-Cevzî her sûrenin faziletine dair Übey b. Ka'b'dan nakledilen uydurma hadislerle ilgili olarak Sa'lebi'yi ve onu takip eden Vâhidî'yi eleştirmiş ve o bu hususla ilgili

²⁶ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 143.

²⁷ el-A'râf, 7/204; Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, çev. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut (Ankara, TDV. Yay. 2016), el-A'râf 7/204.

²⁸ Abdullah b. Ahmet en-Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Ali Derviş, (Lüban: Dâru Tahkîki'l-Kitâb, 2018), I, 606-607.

²⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 429. Ayrıca bk.. Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Za'lûl, (Beyrut, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 1411/1990), I, 6. (Muhakkikin mukaddimesi).

³⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, 26 (Naşirin mukaddimesi).

olarak "Sa'lebî ve Vâhidî'yi yadırgamıyorum. Çünkü ikisi de hadis alanında yeterli değildir" demiştir. Yine İbn Teymiyye *Minhâcû's-Sünne* adlı eserinde Vâhidî ve hocası Sa'lebî hakkında şunları söylemiştir: "Hadis ilmini bilen kimseler Sa'lebî'nin sûrelerin fazileti konusunda her sûrenin başında Kur'ân sûrelerinin faziletleriyle ilgili, Ebû Umâme'den uydurma hadisler rivayet ettiği hususunda ittifak etmiştir. Bundan dolayı Sa'lebî'den "hâtibu ley" yani sağlam-zayıf demeden hadis rivayet eden diye söz edilir. Dolayısıyla Sa'lebî'nin öğrencisi Vâhidî ve bu ikisine benzer müfessirler de tefsirlerinde zayıf hadisler nakletmişlerdir.³¹

Yine hadis âlimi Kettânî (ö. 1857/1927), Vâhidî (ö. 468/1076) ve hocası Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) hadis alanında yeterli olmadıklarını, özellikle Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân* adlı tefsirinde mevzu hadisler ve gerçek dışı olayların anlatıldığını söylemiştir.³²

Vâhidî kendinden önceki âlimlere dil uzattığı gerekçesiyle de eleştirilmiştir. Kendi talebesi Ebü'l-Hasen Abdülğaffâr b. İsmâîl el-Fârisî, "Hocam Vâhidî her türlü hürmet ve saygıya layık bir kişiydi. Keşke kendinden önceki âlimleri eleştirmemiş, onları konumlarına layık olmayan sözlerle anmamış olsaydı"³³ demiş. Ancak hocası Vâhidî'nin hangi âlimlere eleştirilerde bulunduğunu ifade etmemiştir. Anlaşılan odur ki, Ebü'l-Hasen Abdülğaffâr b. İsmâîl el-Fârisî'nin bu ifadeleri, Vâhidî'nin Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) hakkında, " Sülemî *Hakâiku't-Tefsîr* adlı bir eser kaleme almış, eğer bu zat eserinin Kur'ân tefsiri olduğu iddiasında bulunmuşsa, kesinlikle küfre girmiştir"³⁴ şeklindeki tenkitssel çıkışıyla ilgilidir.

C. Eserleri

Vâhidî, başta tefsir alanında olmak üzere edebiyat, dil ve Kur'ân ilimleri alanında da eserler kaleme almıştır. Bunlardan bazıları basılmış, bazıları kütüphanelerde yazma eser olarak mevcut ve bazılarıysa gün yüzüne çıkamadan kaybolmuştur.

³¹ İbn. Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, VII, 12-13. Ayrıca bk.. İbn Teymiyye, *Minhâcû's-Sünne*, VII, 34, 91, 177, 300, 311, 312, 355, 434. (benzer ifadeler)

³² Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadis Literatürü: er-Risâletü'l-Müstatraf*, çev. Yusuf Özbek, (İstanbul, by., 1994), 112.

³³ Şihâbüddîn Ebî Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, nşr. İhsan Abbâs, (Beyrut, Dâru'l-Karbi'l-İslâmî, 1414/1993), IV, 1660; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 394.
وكان حقيقا بكل إحترام إعظام، لولا ماكان فيه من غمره وإزرائه على الأئمة المتقدمين.
وبسطه اللسان فيهم بغير مايليق بمناصبهم عفا الله عنا وعنه

³⁴ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 241.

"قال أبو بكر أحمد بن محمد بن بشار بنيسابوري: "كان علي بن أحمد الواحدي يقول صنف أبو عبد الرحمن السلمي كتاب حقائق التفسير ولو قال إن ذلك تفسير للقرآن لكفر به"

1. Matbu Eserleri

a) el-Basît fi Tefsîri'l-Kur'ân³⁵

Döneminin en önemli tefsirlerinden biri olup 446 (1054) yılında tamamlanmıştır. Eserin ismi bütün kaynaklarda *el-Basît* olarak geçmektedir. Bu eser Vâhidî'nin tefsir alanında kaleme aldığı ilk eseridir. Bazı yazma nushalarında ise *et-Tefsîrû'l-Kebîr* olarak yazanlar da olmuştur. Ancak gerek böyle bir isim gerekse İbnü'l-Kiftî'nin (ö. 646/1248) bu eseri *el-Kebîr* olarak nitelemesi, esere yeni bir isim koymak değil bu eserin Vâhidî'ye ait eserlerin en kapsamlısı olduğundandır.³⁶ Yazımına başlangıç tarihi belli olmamakla beraber, Vâhidî tarafından yaklaşık yirmi yılda tamamlandığı belirtilmiştir.³⁷ Eser sonundaki ferağ kaydına göre hicrî 446 (1054) yılının Rabiulevvel ayında tamamlanmıştır.³⁸

el-Basît'te başta hadisler olmak üzere sahâbe, tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ile müfessirlerin görüşleri zikredilmiştir. Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Taberî (ö. 310/923) ve Sa'lebî (ö. 427/1035) gibi âlimlere atıfta bulunulmuştur. Eserde lugavî ve nahvî izahlar yanında, kıratlere, fıkıh ve kelam konularına, nüzûl sebeplerine ve her sûrenin başında o sûrenin faziletine dair hadislerle yer verilmiştir.³⁹

Kaynaklarını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Sa'lebî (ö. 427/1035)'nin *el-Keşf ve'l-beyân*'ı. *el-Basît*'in en önemli kaynaklarından biridir.

2. Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *el-Hücce li'i-Kurrâ'i's-Seb'a'sı*.

3. Sîbeveyhî'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı.

4. Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân* ve *el-Mesâdir fi'l-Kur'ân*'ı.

5. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824?) *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı.

6. Ahfeş el Evsat'ın (ö. 215/830?) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı.

7. Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân* ve *İ'râbuhu* isimli kitabı.

8. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân* ve *Garîbü'l-Kur'ân*'ı

9. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *en-Nâsîh ve'l-Mensûh* ve *Fezâilü'l-Kur'ân*'ı.

10. Ebü'l-Abbas el-Müberred'in (ö. 286/900) *el-Hücce*, *el-Kâmil*, *el-Müktedap*, *Me'âni'l-Kur'ân* isimli kitapları.

³⁵ Yâkût el-Hemevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, V, 241.

³⁶ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 147.

³⁷ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 147.

³⁸ Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-Basît*, XXIV, 446.

³⁹ Çetin, "Vâhidî", XLII, 438.

11. Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-Luga'sı*.

12. İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *Sırru Sınâ'ati'l-İ'râb* adlı eseri.

Ayrıca Ali b. Hamza el-Kisâî'nin (ö. 189/805) *Me'âni'l-Kur'ân*, Ebû Ali el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078) *Nazmü'l-Kur'ân*, Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) *Kitâbü'l-Müşkil fî Me'a-ni'l-Kur'ân* gibi eserlerinden de bilgiler verilmiştir.⁴⁰

Zayıf ve mevzû rivayetler yanında tefsirle ilgisi bulunmayan lugavî ve nahvî izahların uzatılması gibi sebeplerden dolayı eleştirilmiştir.⁴¹

Ebü'l-Fezâil Ahmed b. Abdüllatîf et-Tebrîzî (ö. ?), *Mecma'ul-Eltâf fî'l-Cem'i beyne leta'ifi'l-Basît ve'l-Keşşâf* adlı çalışmasında Vâhidî'nin bu eseriyle Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ından derlemeler yapmıştır⁴²

Müellif *el-Basît*'in mukaddimesinde eseri yazma gerekçesinden, lügat ve nahiv ilminin tefsirdeki öneminden, müfessirde bulunması gereken özelliklerden bahsetmiş, hocalarının isimlerini, hocalarında okuduğu dersleri zikretmiş ve tefsirinde takip ettiği metotla ilgili bilgiler vermiştir.⁴³

Vâhidî kârihlerin isimlerini zikretmeksizin yedi kıraat vechine yer vermiş ve bu konuda Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Hücce* isimli eserini referans almıştır. Hocası Sa'lebi'ye atıfla isrâiliyyât türünden rivayetler aktarmıştır. Lugavî ve nahvî tahlillerin önemli bir yer tuttuğu eserde⁴⁴ müellif Arap şiirinden de istîshadda bulunmuştur. Bazı yerlerde âyetlerin manalarını ve nüzûl sebeplerini zikrederek açıklamıştır. el-Vakf ve'l-İbtidâ konularına değinmiş ve âyetler arası ilişkilere işaret etmiştir.⁴⁵

Ayrıca eserde fikhî hükümlerle ilgili açıklamalar yapmış, fıkhî Şâfiî mezhebinin görüşlerini öne çıkarmış, kelâmî-itikâdî konularda Eş'arî mezhebinin görüşlerini savunmuştur. Kaderiyye ve Mutezile'nin görüşlerini eleştirmiştir.⁴⁶

Vâhidî sûrelerin faziletiyle ilgili *el-Vasît* adlı eserinde zikrettiği hadisleri *el-Basît*'te zikretmemiştir. Kur'ân'ı tefsir etmek için nahvin zorunlu olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Arap dilindeki geniş bilgi birikimini izah ettiği ayetler üzerinde göstermiştir. Bu yüzden İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248), "*el-Basît*'i inceleyen kimse Vâhidî'nin Arap dili alanında

⁴⁰ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 147.

⁴¹ Çetin, "Vâhidî", XLII, 438.

⁴² Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebî el-Kustantînî, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'il Kütüp ve'l-Fünûn*, (Bağdat, Mektebetü'l-Müsenna, 1941/1971), II, 1597; Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 32 (Naşirin mukaddimesi).

⁴³ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, I, 417-424.

⁴⁴ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, II, 599-607.

⁴⁵ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, II, 110.

⁴⁶ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, XVII, 439-440.

⁴⁷ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, I, 395.

ne kadar bilgi birikimine sahip olduğunu anlar"⁴⁸ demiştir. Bu eserde zayıf ve mevzû rivayetlere yer verilmesi, tefsirle ilgisi bulunmayan detaylı lugavî ve nahvî açıklamaların yer alması sebebiyle eleştirilmiştir.⁴⁹ Ancak Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 671/1273), Nevevî (ö. 676/1277), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Semî el-Halebî (ö. 756/1355), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451), Hatip el-Şirbînî (ö. 977/1570), Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), Ebû Dâvûd Süleyman el-Uceylî (ö. 1204/1790) ve Âlûsî (ö. 1270/1854) gibi ilim adamlarına kaynaklık etmiştir.⁵⁰

Bu eser bölümler halinde Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de on beş doktora öğrencisi tarafından tahkik edilmiş ve yirmi beş cilt halinde yayınlanarak ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.⁵¹

b) el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz⁵²

Bu eserin diğer adı *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîz*'dir. Çalışmamızın da ana konusu olan bu eser *Tefsîru'l-Celâleyn*'in başlıca kaynaklarından biridir.⁵³

Vâhidî bu eserle ilgili eserinin mukaddimesinde şunları söyler. "Daha önce benzeri olmayan *el-Basît fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli tefsirimi yazmaya giriştim. Fakat bu işin fazla uzaması sebebiyle tamamlanmasını beklemeye tahammül edemeyen ilmî derecesi düşük bir grup kısa bir zamanda âyetlerle ilgili kısa ve özlü bir tefsir yazmam hususunda ısrar ettiler. Kaleme aldığım bu eser okuyanların kolayca anlayıp istifade edebileceği bir özellikte olmasına ilaveten alanında yazılan en özlü eserlerden biri olma özelliğindedir. Bu eseri okuyup anlayanlar için çok faydalı bir eserdir."⁵⁴

Müellif bu tefsirinde sûrelerin faziletiyle ilgili hadisleri zikretmediğini ve İbn Abbas (ö. 68/687-88) vb. müfessirlerin tefsirlerini örnek aldığını belirtmiştir.⁵⁵ Âyetleri kelime kelime ele aldığı bu tefsirinde kısa fakat özlü açıklamalarda bulunmuştur. Amacının ise ilimle alakası olmayan insanları Kur'ân'ı okuyup anlamaya teşvik etmek olduğunu mukaddimesinde söylemiştir. Müellif *el-Vecîz*'de dil ve nahiv kaidelerine fazla yer vermemiş fakat nâsih-mensûh ile ilgili meseleler üzerinde durmuştur. Bazı âyetlerde belâğatla ilgili meselelere değinmiş, zaman zaman âyetlerin nüzûl sebeplerini kısaca açıklamıştır. Ayrıca müellif bu tefsirinde usûl kaidelerini dikkate almıştır. Mesela âyetlerde geçen emir

⁴⁸ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 148.

⁴⁹ Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-Basît*, I. 343. (Naşirin mukaddimesi)

⁵⁰ Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-Basît*, I. 347-364. (Naşirin mukaddimesi)

⁵¹ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 149.

⁵² Yâkût el-Hemevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660; Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 241.

⁵³ Çetin, "Vâhidî", XLII, 439.

⁵⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 3-4.

⁵⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 4.

ifadelerinin bağlayıcılık yönünün ne olduğunu izaha kavuşturmuştur. Tefsirinde zikrettiği bazı görüşlerin sahiplerini zikretmemiştir.⁵⁶

Üslup ve hacim itibariyle Celâleyn tefsirinin yöntemini anımsatan ve aynı zamanda bu tefsirin ana kaynaklarından biri olan *el-Vecîz*, Muhammed b. Ömer en-Nevevî'nin (ö. 1316/1898) *et-Tefsîru'l-Munîr li Meâlimi't-Tenzîl* adlı tefsirinin hamisinde, Mısır'da 1305/1387 yılında basılmıştır. Eserin ilmî neşirleri de yapılmıştır. (Nşr. Mustafa es-Sekkâ, Kâhire 1374/1955; nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimeşk 1415/1995) Safvân Adnan Dâvûdî tarafından iki cilt halinde neşredilen eser Mehmet Ali Kara tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁵⁷

c) *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*⁵⁸

Müellif *el-Basît* ve *el-Vecîz* isimli tefsirlerinden sonra bu eserini yazmıştır. Bu eser Vâhidî'nin *el-Basît* isimli tefsirinde özetlendiği söylene de bu doğru değildir.⁵⁹ Nitekim her iki tefsirin de birbirinden ayrılan birçok özelliği bulunmaktadır. Bu tefsiri *el-Basît* ve *el-Vecîz*'den daha meşhurdur. İsminden de anlaşılacağı üzere ne *el-Basît* kadar geniş, ne de *el-Vecîz* kadar kısadır. Bu eser hicrî 461/1069 yılında tamamlanmıştır. Bakara sûresinin sonuna kadar olan kısmını ihtiva eden birinci cüzünün neşrini Muhammed Hasan Ebü'l Azm ez-Zeftî (m. 1406) gerçekleştirmiştir. Bu eser üzerine Ezher Üniversitesi'nde bölümler halinde üç ayrı kişi tarafından doktora tezi hazırlanmış, daha sonra bunlara iki kişi daha katılmış ve *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd* adıyla eserin tamamı dört cilt halinde yayınlanmıştır (Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., Beyrut, 1415/1994). İsmâil b. Muhammed el-Hadramî (ö. 677/1278) eserde yer alan garip ve mübhem lafızları eserinde açıklamış ve gerekli tashihlerde bulunmuştur.⁶⁰

Müellif bu eserinde Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732), Kelbî (ö. 146/763), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Süddî el-Kebîr (ö. 127/745), Ali b. Ebî Talha (ö. 143/760) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735) gibi sahabe ve tabiînlerin yanında Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) ve Zeccâc (ö. 311/923) gibi müfessirlerin görüşlerini de zikretmiştir.⁶¹

Kur'ân'ı Kur'ân'la ve sünnetle açıklamaya önem veren müellif Kur'ân'ın rivayetle tefsir edilmesi gerektiğini, dirayetle tefsirin Kur'ân'ın açıklanmasına uygun olmayacağını *el-Vasît*'in mukaddimesinde dile getirmiştir. Öyle ki tefsirinin mukaddimesinde "Herkim ictihadına dayanarak Kur'ân hakkında görüş beyan ederse, doğru görüş beyan

⁵⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 99.

⁵⁷ Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 152.

⁵⁸ Yâkût el-Hemevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660; Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 241.

⁵⁹ Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 149.

⁶⁰ Çetin, "Vâhidî", XLII, 439.

⁶¹ Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 149.

etse de hatalı iş yapmış olur",⁶² "Her kim ilme-rivayete dayanmaksızın Kur'ân hakkında görüş beyan ederse cehennemdeki yerine hazırlansın"⁶³ vb. hadisleri dile getirmiştir. Müellife göre en değerli ve en sağlam bilgi Allah kelimidir. Dolayısıyla böyle bir bilgiyi akıl ve ictihadla (re'y) değil, vahyin nüzûlüne şahitlik etmiş sahabenin nakilleriyle ve Peygamber'den rivayetlerle açıklamak gerekir düşüncesini *el-Vasît*'in mukaddimesinde dile getirmiştir.⁶⁴

Müellif sûrelerin tefsirine geçmeden önce faziletleri hakkında Übey b. Ka'b'dan (ö. 33/654) rivayetle bilgiler vermiş, daha sonra âyetleri cümleler halinde bölerek tefsir etmiş ve tefsirde kullandığı rivayetleri senetleriyle beraber rivayet etmiştir. Bu eser dil, nahiv ve tefsir yönünden *el-Basît*'e benzemekle beraber rivayet yönünden *el-Basît*'ten daha zengindir.

Kaynaklarda *Me'âni't-Tefsîr*, *Müsnedü't-Tefsîr*, *Muhtasarü't-Tefsîr*, *el-Hâvî li-Cemî'il-Me'âni* ve *Câm'ul'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adıyla Vâhidî'ye beş tefsir daha nisbet edilmekteyse de bunların zikrettiğimiz üç tefsirden farklı eserler mi yoksa bunların çeşitli bölümlerine verilmiş adlar mı olduğu belli değildir.⁶⁵ Bununla beraber Vâhidî *el-Vasît*'in mukaddimesinde "Bundan önce Allah'ın yardımı sayesinde bu ilim (tefsir) da- lında *Me'âni't-Tefsîr*, *Muhtasaru't-Tefsîr* ve *Müsnedü't-Tefsîr* isimli üç mecmua yazdım." dedikten sonra *el-Basît*, *el-Vecîz* ve *el-Vasît* isimli eserlerinden bahsetmiştir.⁶⁶

Anlaşılan odur ki Vâhidî'nin *el-Vasît*'ten önceki tefsirle ilgili bu çalışmaları musta- kil birer tefsir değildir. Bu çalışmalar *el-Vasît*'ten önce yapıldığına göre bunların *el-Basît*, *el-Vecîz* ve *el-Vasît*'in ön çalışmaları olabilmesi kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla *Me'âni't-Tefsîr* ifadesi ile, *el-Basît*'te yer alan çok önemli dilbilimsel tefsir malzemesine; *Muhtasaru't-Tefsîr* ifadesi ile *el-Vecîz*'de olduğu gibi bütün bu bilgilerin kısaltılarak özet- lenmesine, *Müsnedü't-Tefsîr* ifadesiyle de *el-Vasît*'teki rivayet malzemesine vurgu yapıl- maktadır. Yani *Me'âni't-Tefsîr*, *Muhtasaru't-Tefsîr* ve *Müsnedü'd-Tefsîr*, müellifin yazmış olduğu *el-Basît*, *el-Vecîz* ve *el-Vasît*'inin ön aşamasıdır. Müellif *el-Vasît*'in mukaddimesine bu ön çalışmalarla ilgili olarak mecmuat (derlemeler) ifadesini kullanması da bunun de- lilidir. *el-Hâvî li-Cemî'il-Me'âni*'ye gelince Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) Vâhidî'nin *el-Basît*, *el-*

⁶² Muhammed b. Musa b. İsa ez-Zahhâk et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşar Uvvâd Ma'rûf (Beyrut: Darul Garbi'l-İslâmî, m. 1998), "Tefsîru'l-Kur'ân", 1 (No: 2952).

⁶³ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmami Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnavut, Âdil Mürşit, vd. (by.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.), 3/496 (No: 2069).

⁶⁴ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Şeyh Adil Ahmet Abdü'l-Mevcûd, Şeyh Ali Muhammed, Doktor Ahmet Muhammed, Doktor Ahmet Abdü'l-Gani, Doktor Abdurrahman, (Lübnan-Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), I, 45-49.

⁶⁵ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 152.

⁶⁶ Vâhidî, *el-Vasît*, I. 50.

Vecîz ve *el-Vasît* isimli eserlerine bu ismi verdiğini söylemiştir.⁶⁷ Ayrıca *el-Basît*'in mukaddimesinde nâşir Muhammed b. Abdullah el-Fevzân bu bilgiyi teyid ederek yine Kâtib Çelebi'den nakil yapmıştır.⁶⁸ Ayrıca bu eserle ilgili farklı rivayetler de mevcuttur.

Celâleyn vb. tefsirlerin kaynaklarından biri olmasına rağmen modern dönem tefsir tarihi edebiyatında Vâhidî'nin tefsirleri zikredilmemiştir. Tefsir tarihinde Vâhidî'den pek söz edilmemesinin sebebi olarak, Kur'ân tefsirleriyle ilgili eserlerin geç neşredilmesi ve tefsirlerinden ziyade *Esbâbü'n-Nüzûl* adlı eserinin meşhur olması söylenmektedir.⁶⁹

ç) *Esbâbü'n-Nüzûl*⁷⁰

Nüzûl konusunda kaleme alınan en önemli eserlerden biridir ve kendisinden sonra yazılan birçok kitaba kaynaklık etmiştir. Vâhidî *Esbâbü'n-Nüzûl*'ün başında âyetlerin nüzûl sebeplerini ve konusunun ne olduğunu bilmeden âyetleri doğru bir şekilde anlama ve yorumlamanın mümkün olmadığını dile getirmiştir. Müellife göre âyetlerin iniş sebeplerine şahit olan veya iniş sebeplerini bilen kimselerin dışındaki kimselerden Kur'ân'ın nüzûlüyle ilgili rivayet veya görüş ileri sürmek yanlış bir tutumdur.⁷¹

Müellif bu eseri yazmadan önce "Günümüzde insanlar kendisini cehaletin pençesine kaptırıyor ve Kur'ân ilimleriyle ilgili asılsız sözler ve iftiralar ileri sürüyorlar. Kur'ân âyetlerinin iniş sebebini bilmeden aslı olmayan iddiaları dile getirenler kendileriyle ilgili Peygamber'in tehdidinin farkında değiller. Bundan dolayı Kur'ân'ın iniş sebepleriyle ilgili bir eser yazmaya karar verdim ki bu alanda bilgi sahibi olmak isteyen ve âyetlerin iniş sebepleriyle ilgili görüş beyan etmek isteyenler bu eserde gerçek, yeterli bilgilere ulaşsın. Böylece yalan-yanlış bilgiler ileri sürmekten kurtularak doğru ve yanlışın ne olduğunu idrak etsinler." diyerek eseri yazma gerekçesi ve bazı serzenişlerini dile getirmiştir.⁷²

Bu eserin yazımında yararlanılan kaynaklar arasında İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eserinden Kur'ân'ın nüzûl süreci, ilk-son inen âyetler ve besmelenin inişiyle ilgili rivayetleri aktarmıştır. Kur'ân'ın inişiyle ilgili rivayetler Kur'ân'daki sûre sıralamasına göre Fatiha sûresinden başlanıp Nâs sûresine kadar âyet veya sûrelerle ilgili nüzûl sebepleri sıralanmıştır. Rivayet silsilesi "ahberanâ" lafzıyla ifade edilmiş ve zaman zaman senetlerin hazfedildiği de olmuştur. Rivayetler arasında müellifin tercihte bulunduğu da vakidir. Eser birtakım eksikliklerinin olması ve içeri-

⁶⁷ Kâtib Çelebi el-Kustantîni, *Keşfü'z-Zünûn*, I, 629.

⁶⁸ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, I, 88. (Naşirin mukaddimesi)

⁶⁹ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, I, 347. (Naşirin mukaddimesi).

⁷⁰ Yâkût el-Hemevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660; Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 241.

⁷¹ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 154.

⁷² Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûli'l-Kur'ân*, I, 11.

sinde maktu rivayetlerin bulunması sebebiyle Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından; tarihî hatalar, mantıksal yanlışlıklar ve abartılı anlatımlar içermesi sebebiyle Subhi Sâlih (ö. 1986) tarafından eleştirilmiştir.⁷³

Eser Bedredîn İbrahim b. Ömer Ca'berî (ö. 410/1019) tarafından herhangi bir ilavede bulunulmaksızın isnadları hazfedilerek kısaltılmıştır. Necati Tetik ve Nejdî Çığıl tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁷⁴ Eser Seyyid Ahmed Sakr (ö. 1989), Mustafa Dîb el-Buğâ, Seyyid Cümeylî, Kemâl Besyûnî Zağlûl, Mâhîr Yasîn el-Fahl gibi birçok kişi tarafından tahkik edilmiştir.⁷⁵

d) Şerhu Divâni'l-Mütenebbî⁷⁶

Bu eser Mütenebbî'nin (ö. 354/964) divanına dair yazılan eserlerin en üstünü kabul edilir. Arap şâiri Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'nin (ö. 350/965) divanının şerhidir. İlk olarak Abdülhüseyn Hüsameddin tarafından basılmıştır. Eserin çeşitli ilmî neşirleri yapılmıştır.⁷⁷ Vâhidî hayatının son dönemlerinde yazdığı bu eserini 462/1070 yılında tamamlamıştır.⁷⁸

Müellif tefsir ve diğer islamî ilimler sahasında başarılı olduğu gibi edebiyat alanında da başarılı olmuştur. Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'nin divanına yazmış olduğu bu eser bunun göstergesidir. Nitekim Mütenebbî'nin divanına yapılan birçok şerh içerisinde en önemlisi olarak Vâhidî'nin şerhi kabul edilmiştir. Nitekim İbn Hallikân (ö. 681/1282), "Mütenebbî'nin divanı üzerine birçok şerh yapılmıştır. Fakat bunların en önemlisi Vâhidî'nin şerhidir ve onun bir benzeri yoktur." demiştir.⁷⁹ Ayrıca Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) bu divan üzerine yapılan yirmi beşten fazla şerhin olduğunu belirtmiş ve araştırdıkları arasında en önemlisinin Vâhidî'nin şerhi olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Şerhü Divâni'l-Mütenebbî, Abdülhüseyn Hüsameddin (ö. ?), Friedrich Dieterici (ö. 1903), Yasin el-Eyyûbi (ö. ?) vd., gibi isimler tarafından neşredilmiştir. Eser üzerine yüksek lisans çalışmaları da yapılmıştır. Gıyâs Muhammed Bâbû'nun *ez-Zevâiru'n-Nahviyye fî Şerhi'l-Vâhidî lî-Divâni'l-Mütenebbî* ve Rıza Bilal Receb'in *et-Teveşşül'l-Edebî 'İnde'l-Vâhidî* adlı çalışmalar bunlar arasında yer almaktadır.⁸¹

⁷³ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Araştırılmasında Esbâbâbü'n-Nüzûl'ün Rolü*, (İstanbul, Şule Yay. 1994), 85.

⁷⁴ Çetin, "Vâhidî", XLII, 439.

⁷⁵ Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 154.

⁷⁶ Yâkût el-Hemevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 241.

⁷⁷ Çetin, "Vâhidî", XLII, 439.

⁷⁸ Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 155.

⁷⁹ İbn Hallikân, *Vefâyetü'l-A'yân*, III, 303.

⁸⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*. I. 89.

⁸¹ Ünsal, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 155.

2. Yazma Haldeki Eserleri

a) el-Câmi'ul-Beyân 'an-Tefsîri'l-Kur'ân

İstanbul'daki Damat Paşa Kütüphanesi'nde 191 numarada kayıtlıdır.⁸²

b) Risaletü'n fî Şerefi İlmi't-Tefsîr

Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye Kütüphanesi'nde 220 numarada kayıtlıdır. Bu kitap Vâhidî'nin tefsir ilmiyle uğraşmanın faziletine dair hadis ve sözleri topladığı kitabıdır.⁸³

c) el-Hâvî fî Tefsîri'l-Kur'rân veya el-Hâvî li Cemî'il-Me'ânî

Irak'taki Mektebetü'l-Müsennâ'da *Tefsîru'l-Vâhidî* adıyla kayıtlıdır. Vâhidî'nin üç tefsirinin ismi olduğu söylenmiştir. Fakat işin aslı böyle değildir. Bu kitap Vâhidî'nin *el-Basît* ve *el-Vasît*'ini cem etmiş bir kitaptır. Ayrıca bu kitapta Vâhidî'nin eserleriyle ilgili bilgiler mevcuttur.⁸⁴

3. Kendisine Nisbet Edilen Diğer Eserler

a) Kitâbü'l-Megâzî (Tırâzü'l-Megâzî)⁸⁵

Bu eseri Zehebî (ö. 748/1348) *es-Siyer*'inde, Subkî (ö. 771/1370) *Tabâkât*'ında, Katib Çelebi (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn*'unda zikretmiştir. *el-Vecîz*'in nâşiri Safvân Adnan Dâvûdî, bu eserin 351 varaklık bir nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğunu zikretmiştir.⁸⁶

b) Şerhü Muallakati'n-Nâbigati'z-Zübyânî

Vâhidî'ye ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Diğer adı *Şerhu Kasideti'n-Nâbiga*'dır.⁸⁷ Bu eser cahiliyye devri şâiri Nâbiga ez-Zübyânî'nin (ö. 604 (?)) kasidesinin şerhidir. Zübyânî'nin on muallâka içinde yer alan bu kasidesini Vâhidî'nin divanında müstakil olarak şerh ettiği zikredilmiştir.⁸⁸

c) Mukâtilü'l-Kur'ân

Tabakat kitaplarında Vâhidî'ye ait böyle bir kitaba rastlanmamakla beraber, Hanbeli fakihi Hâfız İbn Recep (ö. 795/1393) *Letâifü'l Ma'ârif* isimli eserinde bu eserden bahsetmiştir. Seyyid Ahmed Sakar (ö.?) *Esbâbü'n-Nüzûlü*'nün mukaddimesinde "Mukâtilü'l-

⁸² Kara, "Vâhidî Ve Tefsirindeki Metodu", 302.

⁸³ Vâhidî, *el-Vecîz*, s.34.

⁸⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 34. (Naşirin mukaddimesi)

⁸⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660; Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, V, 241.

⁸⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 35, (Naşirin mukaddimesi)

⁸⁷ Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-Basît*, I. 89, (Naşirin mukaddimesi)

⁸⁸ Süleyman Tülücü, "Nâbiga ez-Zübyânî", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII. 262-263.

Kur'ân" diye zikirde bulunmuştur. Yine Cevdet Muhammed Muhammed el-Mehdî, aynı isimli eserinde zikretmiştir.⁸⁹

ç) Katle'l-Kur'ân

Hanbelî fakihi Hâfız İbn Recep (ö. 795/1393) *Letâifü'l Ma'ârif* isimli eserinde bu eserden bahsetmiştir. Anlaşılan o ki, eser Vâhidî'ye nisbet edilen daha önce zikrettiğimiz *Mukâtilü'l-Kur'âni'l-Kerim* ile aynıdır.⁹⁰

d) en-Nâsih ve'l-Mensûh

Bu eser *el-Vecîz*'in nâşiri Safvân Adnan Dâvûdî tarafından Vâhidî'ye nisbet edilmiştir.⁹¹ Nâşir bu nisbetinin gerekçesini, "Zerkeşî (ö. 794/1392) *el-Burhan*'da Vâhidî'nin en-Nâsih ve'l-Mensûh'undan nakilde bulunmuştur" şeklinde dile getirmiştir. Fakat Zerkeşî'nin nesh konusunda Vâhidî'ye atıfta bulunmasından hareketle, böyle bir eserin varlığına delil getirmek uygun değildir.⁹² Gerçekte ise Zerkeşî'nin nâsih ve mensûhla ilgili Vâhidî'den nakilde bulunması, böyle bir eserin varlığından değil, Vâhidî'nin *el-Basît*'deki Bakara sûresi 106. âyetiyle ilgili açıklamasını aktarmasından ibarettir.⁹³

e) Fedâilü's-Süver

Bu eser sürelerin faziletleriyle ilgili rivayet edilen yüz otuz yedi hadisi kapsamaktadır. İçerdiği hadislerin yüz beşinin uydurma olduğu söylenmiş. Diğer hadislerin on üçü *Kütüb-i Sitte*'de, dokuz tanesi Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241-855) *el-Müsned*'i, Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*'i ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde yer almaktadır. Diğer on hadis ise çeşitli hadis kitaplarında yer almaktadır.⁹⁴

Bu eserin Vâhidî'ye ait olduğuna dair kesin bir delil yoktur. Lakin bu eser üzerine yüksek lisans çalışması yapan Mustafa Altundağ eserin Vâhidî'ye ait olduğunu söylemiştir. Altundağ'ın bu görüşü, eserde geçen hadislerin *el-Vasît*'te de geçmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Vâhidî bu hadisleri *el-Vasît*'e alırken bazı ilavelerde bulunması, *Fedâilü's-Süver* isimli eseri *el-Vasît*'ten önce yazdığına işaret etmektedir.⁹⁵

⁸⁹ Mehdî, *el-Vâhidî ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, 403.

⁹⁰ Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-Basît*, I. 83, (Naşirin mukaddimesi)

⁹¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 36, (Naşirin mukaddimesi)

⁹² Bedrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Lübnan-Beyrut, Dâru İhyâi Kütübî'l Arabî, 1376/1957), II. 28-44.

⁹³ Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-Basît*, I. 91, (Naşirin mukaddimesi)

⁹⁴ Ünsal, "Ebû'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", 156.

⁹⁵ Mustafa Ultundağ, *Müfessir el-Vâhidî ve "Fedâilü's-Süver" Adlı Kitabı* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988), 48-49.

Vâhidî'nin eserleri üzerine akademik çalışmalar da yapılmıştır. Cevdet Muhammed Muhammed el-Mehdî'nin (ö. ?), *el-Vâhidî ve Menhecühû fi't-Tefsîr* ve Mehâ Abdurrahman Netû'nun (ö. ?) *el-Vâhidî ve Menhecühû fi'l-'Akîde* adındaki doktora tezleriyle, Mustafa Altundağ, Rızâ Bilâl Recep, Gıyâs Muhammed Bâbü ve Ahmed el-Fâlih'in yüksek lisans tezleri bulunmaktadır.⁹⁶

f) el-Vasît fi'l-Emsâl⁹⁷

Bu eser Arap atasözlerini içermektedir. Alfabetik olarak kaleme alınmıştır. Eser 'Afîf Muhammed Abdurrahman tarafından tahkik edilerek 1975 yılında Kuveyt'te basılmıştır. Vâhidî'nin darb-ı mesellerle ilgili *el-Basît fi'l-Emsal* ve *el-Vecîz fi'l-Emsâl* adında iki eserin daha olduğu söylenmektedir.⁹⁸

Afîf Muhammed Abdurrahman tarafından tahkik edilerek yayımlanan *el-Vasît fi'l-Emsâl* adlı eserin Vâhidî'ye âit olduğu şüphelidir. Dâvûdî, kitaptaki bazı ifadelerden hareketle eserin müellifinin Vâhidî'den sonra yaşamış bir âlim olduğunu belirtmiştir.⁹⁹

4. Kayıp Eserleri

a) Ma'ânü't-Tefsir, Muhtasaru't-Tefsir, Müsnedü't-Tefsir.

Vâhidî, *el-Vasît* isimli tefsirinden önce bu eserleri kaleme aldığını ifade etmesiyle beraber¹⁰⁰ hayatı ve eserlerinin anlatıldığı tabakat kitaplarında bu eserlerinden bahsedilmemiş ve herhangi bir yerde bu eserlere rastlanmamıştır.

b) Nefyü't-Tahrîf 'Ani'l-Kur'âni's-Şerîf¹⁰¹

Kur'ân'ın tahrif edildiği fikrini çürütmek üzere kaleme alınan bu eser *Şezerâtü'z-Zeheb, Tabakât'ı's-Şâfi'yyeti'l-Kübrâ* gibi kitaplarda zikredilmekle beraber kayıptır.¹⁰²

⁹⁶ Çetin, "Vâhidî", XLII, 439.

⁹⁷ Yâkût el-Hemevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660.

⁹⁸ Kara, "Vâhidî Ve Tefsirindeki Metodu", 302.

⁹⁹ Çetin, "Vâhidî", XLII, 439.

¹⁰⁰ Vâhidî, *el-Vasît*, I. 50, (Naşirin mukaddimesi); Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 33, (Naşirin mukaddimesi).

¹⁰¹ Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakât'ı's-Şâfi'yye*, V, 241.

¹⁰² Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 33, (Naşirin mukaddimesi)

c) Muhtasar fî ilm-i Fedâli'l-Kur'ân

Şemsüddîn Muhammed b. Tolon (ö. 953/1546), Vâhidî'den aldığı Kur'ân'ın faziletine dair hadislerden kırk tanesini seçerek yazdığı kitaptır.¹⁰³ Kitabın bulunamadığı fakat kütüphanelerin bir köşesinde yer alabileceği söylenmiştir.¹⁰⁴

ç) el-l'râb fî ilmi'l-l'râb¹⁰⁵

Vâhidî'nin Nahivle alakalı kitabıdır. İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1679) *Şezerâtü'z-Zehab*'inde zikredilmekle beraber bulunamamıştır.¹⁰⁶

d) Kitâbu'd-De'avât¹⁰⁷

Subkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakat-ı Şâfiyye*'sinde, Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn*'unda, İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1679) *Şezerât*'ında geçmekle beraber bulunamamıştır.¹⁰⁸

e) el-Mahsûl

Yâkut'un (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Udebâ*'sında bahsettiği bu kitap¹⁰⁹, bulunamamıştır.¹¹⁰

f) Tefsîru Esmâi'n-Nebi¹¹¹

Subkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakat-ı Şâfiyye*'sinde, Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn*'unda, Yâkut'un (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Udebâ*'sında geçmekle beraber kayıptır.¹¹²

g) et-Tahbîr fî Şerh-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ¹¹³

Subkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakat-ı Şâfiyye*'sinde, Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn*'unda, Dâvûdî'nin (ö. 945/1539) *Tabakatü'l-Müfessirin* adlı eserinde geçmekle beraber kayıptır.¹¹⁴

¹⁰³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1277.

¹⁰⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 33, (Naşirin mukaddimesi)

¹⁰⁵ Yâkût el-Hemevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660; Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, V, 241.

¹⁰⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 35, (Naşirin mukaddimesi)

¹⁰⁷ Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, V, 241.

¹⁰⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 34, (Naşirin mukaddimesi)

¹⁰⁹ Yâkût el-Hemevî, *Mu'cem*, 1660, IV, 1660.

¹¹⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 36, (Naşirin mukaddimesi)

¹¹¹ Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395; Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, V, 241.

¹¹² Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 35, (Naşirin mukaddimesi)

¹¹³ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, V, 241.

¹¹⁴ Dâvûdî, *Tabakatü'l-Müfessirin*, I, 395.; Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 34, (Naşirin mukaddimesi)

İKİNCİ BÖLÜM

METOD AÇISINDAN *el-VECİZ*

I. TEFSİRİN ADI VE İÇERİSİNDEKİ BAZI MÜTEŞÂBİH ÂYETLERİN YAZIMINDA TESPİT EDİLEN HATALAR

A. Tefsirin Adı

Çalışmamıza konu olan Vâhidî'nin kaleme aldığı üç tefsirinden hacmi en küçük olan tefsirinin, farklı isimleri çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir. Meşhur adı *el-Vecîz*'dir. Biyografi yazarları bu isim üzerinde ittifak ederler. Bu isim eserin isminin kısa halidir. Tam hali ise *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*'dir.

Bununla beraber eserin isimleri değişik nüshalarda şu şekildedir:

1. Zahirîye Nüshası: *el-Vecîz*,
2. Köprülü Nüshası: *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*,
3. İspanya Üsküryal Nüshası'nda: *el-Vecîz fî't-Tefsir*,
4. Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye'de: *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîz* şeklinde geçmektedir. Eser Batı Almanya'daki nüshada da aynı isimle mezkûrdur.

Bu isimler, yazma eserlerde zikredilmesi ve daha eski olduğundan dolayı tercih edilmiştir.¹¹⁵

İmâm-ı Gazâlî (ö. 505/1111) ilim metodlarını tarif ederken şöyle tanımlar yapmıştır: "*Her ilmin iktisar, iktisat ve istiksa şekilleri vardır*".¹¹⁶ Bu ifadeleri tefsir açısından değerlendirdiğimizde şu tanımları yapmak mümkündür:

1. İktisar (kısa); Kur'an'ın iki katı hacmindeki tefsire,
2. İktisat (yeterli derecede); Kur'an'ın üç katı hacmindeki tefsire,
3. İstiksa (detaylı); Kur'an'ın üç katından fazla olan tefsire denir.

Bu tanımlardan hareketle "iktisar", çalışma konumuz olan Vâhidî'nin *el-Veciz*'ine; İktisât, *el-Vasid*'ine; İstiksa ise hacim olarak *el-Basît*'ine uygun düşmektedir.

B. Âyet'lerin Yazımında Tespit Edilen Hatalar

el-Vecîz'in yazma nüshaları incelendiğinde, müellifin bazı müteşâbih âyetlerdeki kelime veya harflerin yazımında hatalar yaptığı görülmektedir. Bu hatalar yazma eserlerin müelliflerinden kaynaklandığı sanılsa da yazma eserlerin müelliflerinin farklı oluşu

¹¹⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 58, (Naşirin mukaddimesi)

¹¹⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî et-Tûsî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, (Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, ts), I, 40.

ve aynı ayetlerde aynı hataların yapılması dolayısıyla bu hatalar, eserin ilk müellifi olan Vâhidî'ye ait olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Bu hataların tamamının yer aldığı âyetler şunlardır:

1. Enfâl Sûresi 8. Âyet, ^علِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ şeklinde olması gerekirken, ayetin sonu, وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ şeklinde yazılmıştır.

2. A'râf Sûresi 82. Âyet

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ ... Şeklinde yazılmıştır. Doğrusu "فَمَا كَانَ جَوَابَ ..." şeklindedir.

3. Yûnûs Sûresi 29. Âyet

فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا Şeklinde yazılmıştır. Doğrusu, فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا şeklindedir.

4. Yûnûs Sûresi 59. Âyet

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَلَالًا وَحَرَامًا قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا Şeklindedir. Doğrusu, قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَلَالًا وَحَرَامًا şeklindedir.

5. Hicr Sûresi 39. Âyet

قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَا أَزِينَنَّ لَهُمْ ... Şeklinde yazılmıştır. Doğrusu... قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَا أَزِينَنَّ لَهُمْ şeklinde yazılmalıydı.

6. Nahl Sûresi 40. Âyet

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا ... Şeklinde yazılmıştır. Doğrusu "إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا ... " şeklindedir.

7. İsrâ Sûresi 89. Âyet

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ Şeklinde yazılmıştır. Doğrusu, وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ şeklindedir.

8. İsrâ Sûresi 97. Âyet

وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِّيًّا وَصُمًّا وَبُكْمًا Şeklinde yazılmıştır. Doğrusu, وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمِّيًّا وَصُمًّا وَبُكْمًا şeklindedir.

9. Enbiyâ Sûresi 71. Âyet

فَنَجِّينَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ Şeklinde yazılmıştır. Doğrusu وَنَجِّينَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ şeklindedir.

10. Yâsin Sûresi 20. Âyet

وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَى Şeklinde yazılmış. Doğrusu, وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَى şeklindedir.

Bu hatalar, Vâhidî'nin matbu eserinde ve ondan farklı kişiler tarafından istinsah edilen matbu eserlerde yer almakta, muhakkikler tarafından yazılan eserlerde yer almamaktadır.¹¹⁷

Şunu ifade edelim ki, âyetlerin yazımındaki bu hatalar Vâhidî'ye ait olsa da eserine gölge düşürecek büyüklükte değildir. Zira her müellifin dikkatinden bu ve benzeri şeyler kaçabilir.

II. TEFSİRİNİN METODU

Metod, kelime anlamı olarak usûl, yöntem ve tarz demektir.¹¹⁸ Kur'ân-ı Kerim bir müslüman için anlaşılması ve bildirdiği hükümlerin uygulanması gereken bir hayat kitabıdır. Fakat Kur'ân-ı Kerim muciz bir kitap olduğu için içerisinde geçen ekseri hükümlerin, lafızların ve diğer ifadelerin -insanların bu hüküm ve ifadeleri anlamaları açısından- izah edilmesi gerekir. Bu izahat ya Şâri Te'âlâ tarafından yine Kur'ân'la (âyetin âyetle tefsiri), veya Peygamberin (s.a.s.) sözü (Kur'ân'ın sünnetle tefsiri), veya sahabe ve tabiînin sözleriyle gerçekleşir.

Bu meyanda insanların anlayabilmeleri için Kur'ân'daki bazı genel ifadelerin özelleştirilmesi (âmmın tahsisi), mutlak ifadelerin takyidi, müşkil ifadelerin tavzihi ve mücmel (üstü kapalı) kelimelerin beyanı gerekmektedir.

Bir müfessirin Kur'ân'ın izahı için ihtiyaç duyacağı en önemli husus Kur'ân'daki bu izaha muhtaç hususların açıklanış şekillerini bilmesidir. Müfessirler, tefsirlerinde Kur'ân'da insanlar tarafından anlaşılması için izahı gereken kelimeleri yine Kur'ân âyetleriyle, hadislerle, sahabe ve tabiîn sözleriyle açıklamışlardır.

Kur'ân'da açıklanması gereken kelimeler ve açıklanma şekillerinin daha iyi anlaşılmasına binaen, öncelikle bu meseleyi tefsir usûlü açısından inceleyip kısa örneklerle

¹¹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, I. 51-52, (Naşirin mukaddimesi)

¹¹⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 371.

açıklamamız, inceleyeceğimiz tefsirin metodunu daha iyi anlamamız ve izah etmemiz açısından işimizi kolaylaştıracak kanaatindeyiz.

A. Kur'ân'da İzah Edilmesi Gereken Kelimeler ve Açıklanış Şekilleri

Kur'ân'da geçen kelimelerin kapsadığı alan ve anlaşılma durumu farklılık gösterir. Dolayısıyla kelimeyi tam manasıyla anlayabilmek için kapsadığı alanın iyi bilinmesi gerekir. Bu meyanda kelimenin kapsadığı alanın ve manasında yanlış anlaşılmaya sebep olan durumların bilinmesi önem arzeder. Bu mesele şu açılardan ele alınabilir:

1. Umum İfadelerin Hususileştirilmesi (Âmmın Tahsisi)

Tefsir ve fıkıh usûlünde العام "âm", tek vaz' ile, tek bir manayı göstermek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lafızdır.¹¹⁹

Bu lafızlar, "her, hepsi", كل "bütün", المؤمنون "müminler" kelimesinde geçtiği gibi istiğrak ve şümul (kapsamlılık) ifade eden harf-i ta'rif (ال) ile belirli hale getirilmiş çoğul lafızlar, Lâm-ı ta'rif (ال) veya izafetle belirli hale getirilmiş tekil lafız, ism-i mevsuller, şart ve istifham (soru) isimleri, nefiy(olumsuzluk) veya nehiyden (yasaklama) sonra gelen nekre (belirsiz) lafızlar vb. kelimelerdir.¹²⁰ Tahsis ise cumhura göre, bir delile binaen âmmı, umum anlamından çıkarıp, kapsamında bulunan bir kısım fertlere hasretmektir.¹²¹

Bu kaideye Kur'an'dan وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ "Boşanan kadınlar tekrar evlenebilmeleri için kendi kendilerine evlenmeden üç âdet veya üç temizlik süresi beklerler, beklemeleri gerekir."¹²² âyetini örnek verebiliriz. Bu âyet boşanan bütün kadınlara -ister zifaktan önce ister sonra olsun- iddet beklemelerini emretmektedir. Fakat başka bir sûrede geçen يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَعْتَدُوْنَهَا "Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhladığınız, sonra onlara dokunmadan, zifafa girmeden onları boşadığınız zaman, sizin onlar

¹¹⁹ Abdurrahman b. Ebî Bekr/Celaleddin es-Suyûti, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Eb'l-Fazl İbrahim, (Mısır, el-Heyetü'l-Mısriyye, 1394/1974), III, 48; Mansur b. Muhammed b. Abdü'l-Cebbâr İbn Ahmedi'l-Mervezî es-Sem'ânî et-Temîmî el-Haneffî Sümme's-Şâfiî, *Kavadi'ül-Edilleti fi'l-Usûl*, thk., Muhammed Hasan Muhammed Hasan eş-Şâfiî, (Lübnan-Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1999), I, 154; Zekiyüddin Şa'bân, *Usûli'l-Fikhi'l-İslamiyyi*, (İstanbul, Dâru Tahkiki'l-Kitab, 2019), 360.

(العام هو اللفظ الموضوع وضعا واحدا والمعنى واحد، ويشمل جميع الأفراد التي يتحقق فيها ذلك المعنى من غير حصر في كمية معينة)

¹²⁰ Mervezî, *Kavadi'ül-Edilleti fi'l-Usûl*, I, 167-169; es-Suyûti, *el-Itkân*, III, 48-49; Şa'bân, *Usûli'l-Fikh'il-İslamiyyi*, 360-362.

¹²¹ Mervezî, *Kavadi'ül-Edilleti fi'l-Usûl*, I, 174; Şa'bân, *Usûli'l-Fikh'il-İslamiyyi*, 362-363.

¹²² el-Bakara 2/228.

üzerinde sayacağınız iddet, *bir bekleme süresi* yoktur."¹²³ âyeti, zifaktan önce boşanmış kadınların iddet beklemesi gerekmediğini bildirmiştir. Böylece bu âyet bir önceki âyette çoğul bir kelime olup "ال" takısı alarak bütün fertlerine şamil olan "المطلقات/boşanmış kadınlar" kelimesinin zifaktan önce boşanmış kadınları istisna ederek kapsam alanını tahsis etmiş (daraltmış)'tir.

Kur'ân'ın hadisle tahsisine ise ... وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ ... "Bunların dışındakiler size helal kılındı"¹²⁴ âyetini misal verebiliriz. Bu ve bundan önceki âyetlerde evlenilmesi haram olan kadınlar zikredilmiş fakat bu âyetlerde evlenilmesi haram olup da zikredilmeyen başka kadınlar da vardır. Bu kadınları Peygamberimiz (s.a.s.) لَا تَنْكَحُ الْمَرْأَةَ عَلَى "Kadın halası ve teyzesi üzerine nikâh edilemez."¹²⁵ hadis-i şerifiyle bildirerek kısmen tahsis etmiştir. Yeğenler gibi yakın olan diğer kadınlar da başka hadislerle tahsis edilmiştir.

عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "لا تَنْكَحُ الْمَرْأَةَ عَلَى عَمَتِهَا، وَلَا الْعَمَةَ عَلَى بِنْتِ أَخِيهَا، وَلَا الْمَرْأَةَ عَلَى خَالَتِهَا، وَلَا الْخَالَهَ عَلَى بِنْتِ أَخْتِهَا، وَلَا تَنْكَحُ الْكَبْرَى عَلَى الصَّغْرَى، وَلَا الصَّغْرَى عَلَى الْكَبْرَى".

"Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Allah rasûlü şöyle buyurmuştur: 'Kadın halası üzerine, hala erkek kardeşinin kızı üzerine, kadın teyzesi üzerine, teyze kız kardeşinin kızı üzerine, büyük kız kardeş küçük kız kardeş üzerine, küçük kız kardeş büyük kız kardeş üzerine nikâhlanmaz.'¹²⁶

Fakat bu şekilde âyette umum olarak ifade edilen durumların başka âyet ve hadislerle tahsisi cumhura göredir. Hanefîlere göre böyle bir tahsise kısmî nesh denir. Onlara göre "tahsis" ise, umum anlamını engelleyen delilin, âm lafzı ihtiva eden nastan müstakil ve âmma zaman bakımından mukarin olması gerekir.¹²⁷ Buna وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

¹²³ el-Ahzâb 33/49.

¹²⁴en- Nisâ 4/24

¹²⁵ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr Nasır en-Nasır, (Beyrut, Dâru Dûku'n-Necât, h. 1422), "Nikâh", 27 (No.5108); Ebu'l-Hasen Müslim b. el-Haccac, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, trs.), "Nikah", 37-39.

¹²⁶ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşğas el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, (Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, trs.), "Nikah", 12 (No. 2065).

¹²⁷ Şa'ban, *Usûlü'l-Fıkh'il-İslamiyyi*, 362-366; Zekiyüddin Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, trc. İbrahim Kafi Dönmez, (Ankara, TDVY., 2018), 453-458.

“Hâlbuki Allah, alışverişi helâl, kıldı, faizi ise haram kıldı”¹²⁸ âyeti örnek verilebilir. Hanefîlere göre âyetteki fâizin haram kılınması, alışverişin helal kılınmasıyla aynı zamanda ve müstakil olması sebebiyle alışverişi (البيع) tahsis etmiştir.¹²⁹

2. Mutlak'ın Takyidi

المطلق “Mutlak”, gayri muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlı olduğuna dair delil bulunmayan lafızdır. المقيد “Mukayyet” ise gayri muayyen ferdi veya fertleri göstermekle birlikte, kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlı olduğuna dair delil bulunan lafızdır.¹³⁰ Mesela öğrenci veya öğrenciler dediğimizde mutlak lafız kullanmış; üniversite öğrencisi veya üniversite öğrencileri dediğimizde mutlak lafız sıfatlayarak mukayyet lafız kullanmış oluruz.

Bu kaideye Kur’ân’dan... حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ “Size meyte, usûlüne uygun olarak kesilmeden ölmüş ve öldürülmüş hayvan eti, akmış kan... haram kılındı” âyeti ile¹³¹ “De ki: قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا Bana vahyolunanda, meyte, usûlüne uygun olarak kesilmeden ölmüş ve öldürülmüş hayvan eti ve akıtılmış kan...dan başka yemek yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum”¹³² âyetini misal verebiliriz.

Birinci âyette الدم “kan” kelimesi mutlaktır herhangi bir sıfatla kayıt altına alınmamıştır. İkinci âyette ise دم “kan” kelimesi مسفوحا “akıtılmış” kelimesiyle sıfatlanarak kayıt altına alınmıştır.

Âyetlerin sünnetle takyidine ise فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا “Kimin iki ay peşpeşe oruç tutmaya gücü yetmezse altmış fakiri doyurması gerekir”¹³³ âyetini misal verebiliriz. Bu âyet zıhar keffaretiyle ilgilidir. Zıhar cezasıyla ilgili âyetin öncesindeki فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ “bir köle âzat etmek” ve فَتَحْرِيرِ رَقَبَةٍ “peş peşe iki ay oruç tutmak”

¹²⁸ el-Bakara 2/275.

¹²⁹ Şağban, *Usûlü'l-Fıkh'il-İslamiyyi*, 366.

¹³⁰ Şağban, *Usûlü'l-Fıkh'il-İslamiyyi*, 330.

(المطلق هو اللفظ الذي يدل على فرد أو أفراد غير معينة، ولم يقتصر به ما يدل على تقييده بصفة من الصفات)

(المقيد هو اللفظ الذي يدل على فرد أو أفراد غير معينة، و افترن به ما يدل على تقييده بصفة من الصفات)

¹³¹ el-Mâide 5/3.

¹³² el-En'âm 6/145.

¹³³ el-Mucâdele 58/4

yaptırımlarında, *بِرَبِّهِمَا أَنْ يَنْمَاسَا* "birbirleriyle cinsel ilişki kurmadan önce" kaydı var-ken yukarıda zikrettiğimiz üçüncü yaptırım olan (*bunlara gücü yetmeyenler altmış fakiri doyururlar*) ibaresinde "*birbirleriyle temas etmeden önce*" kaydı yoktur. Ancak Hanefiler Hz. Peygamber'in, *فَاعْتَرِلْهَا حَتَّى تُكَفِّرَ عَنْكَ* "Keffâret verinceye kadar ondan ayrı dur"¹³⁴ hadis-i şerifiyle, zihar keffâretinin bu kısmını da önceki kısımlar gibi kayıt altına alarak altmış fakiri doyuracak kişinin de bunu cinsel ilişkiden önce yapması şartını getirmişlerdir.¹³⁵

Böylece Kur'an'da mutlak ifadelerin Hz. Peygamber'in hadisleriyle takyîd edilerek daha net anlaşılabilmesi mümkün olmaktadır.

3. Müşkil Sözün Beyanı

Kendisiyle kastedilen mananın ancak onu kuşatan karine ve emareler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilirdiği lafızlara *المشکل* "Müşkil" denir.¹³⁶ Bu lafızlar manası müşterek olan kelimelerde bulunur. Genelde âlimler bu lafızların manaları üzerinde ihtilaf etmişlerdir.

Bu lafızlara Kur'an'dan *وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ* "Boşanan kadınlar, tekrar evlenebilmeleri için kendi kendilerine, üç âdet veya temizlik süresi beklerler, beklemeleri gerekir"¹³⁷ âyetini örnek verebiliriz. Bu âyetteki *قُرُوءٍ* "iddet süresi" kelimesinin manası üzerinde ihtilaf etmişler ve Hanefiler bunun manasının hayız süresi olduğunu¹³⁸, Şâfiîler ise temizlik süresi olduğunu çeşitli deliller ortaya koyarak açıklamışlardır¹³⁹.

Şâfiîler bu âyetteki *قُرُوءٍ* "iddet süresi" kelimesini Talak sûresindeki *فَطَلِّقُوهُنَّ* "Onları bekleme sürelerinde, temizlik halinde iken boşayın"¹⁴⁰ âyetiyle açıklamışlardır. Onların görüşlerine göre bu âyetteki iddet dönemi kadınların boşanma dönemi olduğuna ve kadınlarda ancak temizlik sürelerinde boşanabileceklerine göre boşanma

¹³⁴ Ebu Dâvud, "Talak", 17, (No: 2221).

¹³⁵ Muhammed Ebû Zehre, *İslam Hukuku Metodolojisi/Fıkıh Usûlü*, çev. Abdulkadir Şener, (Ankara: Fecr Yayınları, 2013), 153.

¹³⁶ Şağban, *Usûli'l-Fikhi'l-İslamiyyi*, 395.

(المشکل هو اللفظ الذي خفي المعنى المراد منه بحيث لا يمكن معرفته إلا بالبحث والتأمل فيما يحيط به من القرائن والأمارات)

¹³⁷ el-Bakara, 2/228.

¹³⁸ Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-Sahsiyye fi's-Serâti'l-İslâmiyye*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, 1440/2018), 334.

¹³⁹ Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Mısıriyyi eş-Şâfiyyi, *Tuhfetü'l-Habîb Alâ şerhi'l-Hatîb*, (by., Dâru'l-Fikr, 1415/1995), IV, 49; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî eş-Şâfiğî, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Mağrifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, (by., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), V, 75.

¹⁴⁰ et-Talâk, 50/1.

iddetinin temizlik müddetine göre hesaplandığı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla Ba-kara sûresindeki قَرُوء "iddet süresi" kelimesi ile Talak sûresindeki عِدَّة "iddet" kelimesi aynı manada olup "temizlik süresi" anlamına geldikleri yorumunda bulunmuşlardır.¹⁴¹ Vâhidî de fıkıhta Şâfiî olduğu için *el-Vecîz*'de bu kelimeye "temizlik süresi" manasını ver-miştir.¹⁴²

Hanefiler ise Hz. Peygamberin "*kurû' günlerinde kadın namazı bırakır*"¹⁴³ sözüne dayanarak bu kelimeye ay hali (hayız) manasını vererek âyetteki bu müşterek manayı hadisle izah etmişlerdir.¹⁴⁴

Görüldüğü gibi burada Şâfiîler âyeti âyetle tefsir ederek müşterek bir lafız olan Ba-kara sûresindeki قَرُوء "iddet süresi" kelimesini Talak sûresindeki عِدَّة "iddet süresi" ke-limesinin manası mucibince vuzuha kavuştururken; Hanefiler ise aynı kelimeyi hadisle izah ederek bu kelimeye farklı mana (hayız) vermişlerdir.

4. Mübhem Sözün Tebyini

Sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadan kendisiyle kastedilen mananın anlaşılamadığı lafızlara المجمل "Mücmel" lafızlar denir.¹⁴⁵

Yaygın olarak kullanılmaması sebebiyle garip sayılan lafızlar, müteaddid manalara konulmuş lafızlar ve kendisiyle ne kastedildiği anlaşılmayan lafızlar bu türdendir.¹⁴⁶

Kur'an'an'da الصلاة "Namaz", الصوم "Oruç", الزكاة "Zekat", الحج "Hac" gibi teklifi hükümlerin çoğu "mücmel" lafızlardır ve bu lafızların çoğunu sünnet açıklamakla bera-ber bir kısmının ise Kur'ân tarafından açıklandığını görmekteyiz.

Mesela Kur'ân'da إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا "Doğrusu *kâfir insan* çok hırslı, sabırsız ve çok tahammülsüz olarak yaratılmıştır"¹⁴⁷ âyetindeki هَلُوعا kelimesi mübhem bir lafızdır. Bu lafızla "çok hırslı ve sabrı kıt" anlamı kastedilmekle beraber bu manada kullanılması yaygın değildir. Bu manada kullanıldığını yüce Allah'ın bu âyetin devamındaki إِذَا مَسَّهُ

¹⁴¹ Ebû Zehre, *İslam Hukuku Metodolojisi/Fıkıh Usûlü*, 119.

¹⁴² Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 170.

¹⁴³ Tirmizî, "Tahâret", 94 (No: 127).

¹⁴⁴ Ebû Zehre, *İslam Hukuku Metodolojisi/Fıkıh Usûlü*, 119.

¹⁴⁵ Şa'bân, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslamiyyi*, 396.

(المجمل هو اللفظ الذي لا يفهم المعنى المراد منه إلا بالاستفسار ممن ورد عنه و بيان من جهته)

¹⁴⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 410.

¹⁴⁷ el-Me'âric 70/19.

الشَّرُّ جُرُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا "Kendisine şer, kötülük, zarar ve bir musibet dokunduğu zaman sızlanır ve feryat eder, hayır, iyilik ve nimet dokunduğu zaman çok cimridir, kimseye yardım etmez"¹⁴⁸ âyetlerinde anlamaktayız. Bu âyetlerde yüce Allah insanın özelliklerini anlatmakta, dolayısıyla müşkil olan هَلُوعَا kelimesinin manasını aralamakta ve bu kelimeyle neyin anlatılmak istendiğini ortaya koymaktadır.¹⁴⁹

Kur'ân'da manası kapalı olan bir kelimeyi sünnetle açıklamaya وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ "Ey mü'minler! Beş vakit namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, rukû edenlerle birlikte rukû edin"¹⁵⁰ âyetini misal verebiliriz.

Bu âyette صلاة ve زكاة kelimelerinin manası kapalı olup net anlaşılması için bir açıklayıcıya ihtiyaç vardır. Mü'minler için farz olan bu hükümlerden namazın nasıl kılınacağını Peygamberimiz (s.a.s.): "Ben nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın"¹⁵¹ diyerek hem söz hem de fiilî uygulamaları ile izah etmiştir.

Buraya kadar Kur'ân'da açıklanmaya muhtaç kelimeler ve açıklanış şekilleriyle ilgili vermiş olduğumuz misalleri âyetlerin, âyetlerle ve hadislerle açıklanması sadedinde gerçekleştirdik. Sahabe ve Tabiîn de, âyetleri açıklarken kendi görüşlerini âyet ve hadislerle destekledikleri için buraya kadar onların Kur'ân'ı açıklamalarına örnek vermedik. Ancak bu bağlamda el-Vecîz'den örnekler verdiğimizde ilgili âyetlerin izahında, sahabe ve tabiîn de Kur'ân'ı açıkladığı görülecektir.

Kur'ân'da mübhem kelimeler çoktur. Şimdi ise bu kelimelerin açıklanış şekilleri, tez konumuz olan Vâhidî'nin el-Vecîz isimli tefsirinden örnek verilmek suretiyle incelenecektir.

B. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Her müfessirin Kur'ân'ı izah ederken takip ettiği belli metotlar vardır. Bunlardan biri de Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir metodudur.

¹⁴⁸ el-Me'âric 70/20-21.

¹⁴⁹ Şa'bân, Usûlü'l-Fıkhî'l-İslamiyyi, 397.

¹⁵⁰ el-Bakara 2/43.

¹⁵¹ Buhari, "Ezan", 18, "Edep", 27.

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, Kur'ân'daki bir âyetin başka bir âyetle açıklanmasıdır. Kur'ân'da manası kapalı olan birçok âyet başka âyetlerle izaha kavuşturulmuştur. Bu hususta yüce Allah, ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ “Sonra Kur'ân *ahkâmını* açıklamak bize aittir”¹⁵² âyetiyle Kur'ân'da anlaşılmayan bazı âyetlerin başka âyetlerle izah edildiğine ve Hz. Peygamberin Kur'ân'ın anlamını bildiğine işaret etmektedir.¹⁵³

Dolayısıyla *el-Vecîz* incelendiğinde birçok müfessirin yaptığı gibi Vâhidî'nin de Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ettiği görülmektedir. Bu metot tefsirin en sağlam metodudur. Kur'ân-ı Kerim'de bu metotla âyetler çeşitli şekillerde açıklanmıştır.

Şimdi aşağıda, *el-Vecîz*'deki bazı âyetlerin tefsirinde bu metodu inceleyeceğiz.

Müellif, tefsirinde âyetleri açıklarken bazen tefsir kısmında açıklayıcı âyetleri bizzat zikrederek ilgili âyetleri açıklar.

Örnek: 1.

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Kendilerine nimet verdiğin kimselerin, *peygamberlerin yoluna bizleri ilet.*”¹⁵⁴

Vâhidî, Fatiha sûresindeki âyette, kendilerine nimet verilenleri Nisâ sûresindeki

فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ

“İşte onlar, cennette *peygamberler, özünde, sözünde, iş ve işlemlerinde dosdoğru olan siddîklar, Allah yolunda öldürülen şehitler, Kur'ân'a ve hikmete uygun iş yapan salihlerden Allah'ın nimet verdiği kimselerle beraber olurlar*”¹⁵⁵ âyet-i kerime ile tefsir etmiştir.

هم الذين ذكرهم الله عز وجل في قوله تعالى: فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ

“Kendilerine nimet verilenler yüce Allah'ın “İşte onlar, Yüce Allah'ın kendilerine nimet verdiği *peygamberler, siddîklar, şehitler ve salihlerle beraberdir*” sözünde zikrettiği kimselerdir.”¹⁵⁶

¹⁵² el-Kıyâme 75/19.

¹⁵³ İsmail Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri/Açıklamalı ve Kırık Meâli*, (Ankara: TDV. Kar Yay. 2020), VII, 332.

¹⁵⁴ el-Fâtiha 1/7

¹⁵⁵ en-Nisâ 4/69.

¹⁵⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 89.

Yani âyette geçen kendilerine nimet verilen kişiler, peygamberler, siddıklar, şehitler ve iyi kullardır.

Örnek: 2.

قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ

“İbrahim Peygamber babasına şöyle dedi: Babacığım! Sana selam olsun.”¹⁵⁷

Müellif Meryem sûresindeki âyeti, Furkan sûresinin وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا “Rahman’ın mü’min kulları, cahiller kendilerine sataştığı zaman selam diyen, kavga ve tartışmaya fırsat vermeyen kimselerdir”¹⁵⁸ âyetiyle tefsir etmiştir.

هذا جواب الجاهل كقوله: "وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

“Bu (cevap), Yüce Allah’ın, ‘Kendilerine cahiller laf attıklarında selam derler’ sözünde olduğu gibi, cahile verilen cevaptır.”¹⁵⁹

Yani müellif Meryem sûresindeki سلام kelimesinin bu haliyle (nekre) cahillere karşı kullanıldığını, başka bir âyetle delillendirmiş oluyor.

Zira Belâğat’ta bir kelimenin nekre gelmesi, bilinmemezlik, cins, tek olma, çok olma, yüceltme, aşağılama, küçük görme, az görme gibi manalara gelebilmektedir.¹⁶⁰

Müellif de Meryem sûresinde geçen سلام “Selam” kelimesinin nekre gelmesinin, cahil kimselere karşı kullanıldığını düşünerek, Furkân sûresinde cahillere verilen nekre selamı "سلاما" örnek getirmiş ve nekrenin yukarıda geçen manalarından küçümseme, aşağılama manasına gelebileceğine işaret etmiştir.

Örnek: 3.

وَأَصْلَ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ “Firavun kavmini hak yoldan saptırdı. Onlara doğru yolu göstermedi.”¹⁶¹

¹⁵⁷ Meryem 19/47.

¹⁵⁸ el-Furkân 25/63.

¹⁵⁹ Vâhidî, el-Vecîz, II, 682.

¹⁶⁰ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, el-Belâğatü'l-Arabiyye, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1431/2010), I, 400-409.

¹⁶¹ Tâhâ 20/79.

Müellif Tâhâ sûresinde geçen bu ayeti Mü'min sûresinin,

قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَىٰ وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ

"Firavun şöyle dedi: "Ben size ancak kendi gördüğümü bildiriyorum ve sizi ancak doğru yola götürüyorum"¹⁶² âyetiyle açıklamıştır.

وَاصْلًا فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَىٰ "رد عليه حيث قال: "وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ"

"Firavun kavmini hak yoldan saptırdı. Onlara doğru yolu göstermedi" âyeti, Firavun'un 'Ben sizi ancak doğru yola iletirim' sözüne bir itirazdır."¹⁶³

Burada iki âyeti karşılaştırdığımızda Firavun'ın, Mü'min (Ğâfir) sûresindeki beyanında yalancı olduğu, Tâhâ sûresindeki âyetle anlaşılmaktadır. Müfessir tefsirinde örnek âyeti bu âyetle açıklamakla buna işaret etmiştir.

Örnek: 4.

"Biz canlı olan her şeyi sudan var ettik."¹⁶⁴ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ

Müellif Enbiyâ sûresinde geçen örnek âyeti, Nûr sûresinin وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ âyetiyle açıklamıştır. "Allah her canlıyı sudan yarattı"¹⁶⁵ âyetiyle açıklamıştır.

"وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ" وخلقنا من الماء "كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ" يعني إن جميع الحيوانات مخلوقة من الماء كقوله تعالى: "وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ."

"Biz sudan yaptık, 'Her canlı şeyi' sudan yarattık. Yani, 'Yüce Allah her canlıyı sudan yarattı' âyetinde geçtiği üzere elbette bütün canlılar sudan yaratılmıştır."¹⁶⁶

Yani bu âyeti delil gösterip önceki âyetteki جعل fiiline de خلق manasını vermiştir. Böylece müellif yüce Allah'ın bütün canlıları sudan yarattığını ikinci bir delil olarak ortaya koymuş ve örnekteki âyetin bu manasını pekiştirerek bu âyetle açıklamıştır.

Örnek: 5.

وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْرَابَ قَالُوا هَٰذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ

¹⁶² el-Mü'min 40/29.

¹⁶³ Vâhidî, el-Vecîz, II, 701.

¹⁶⁴ el-Enbiyâ 21/30.

¹⁶⁵ en-Nûr 24/45.

¹⁶⁶ Vâhidî, el-Vecîz, II, 715.

"Müminler, (Hendek savaşında) düşman ordularını görünce, İşte bu, Allah ve Peygamberinin bize (yardım olarak) vaat ettiği şeydir, Allah ve Peygamberi doğru söyledi dediler."¹⁶⁷

Müellif, Ahzâb sûresinde yer alan bu âyette Yüce Allah'ın va'dini, Bakara sûresindeki,

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ

"Ey müminler! Yoksa siz, sizden önce gelip geçen kimselere gelen sıkıntıların benzeri size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Sizden öncekilere fakirlik ve yoksulluk, hastalık ve bela isabet etti ve sarsıldılar hatta peygamber ve onunla birlikte mü'minler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' dediler. Ey mü'minler! Bilesiniz ki gerçekten Allah'ın yardımı yakındır"¹⁶⁸ âyetiyle açıklayarak kendilerinden öncekilerin çekmiş olduğu sıkıntıları hatırlatıp ve eğer sabredip, Allah'ın takdirine razı olurlarsa yardımı ve cenneti hak edeceklerini izah etmiştir.

"وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَخْرَابَ قَالُوا "تَصَدِّقًا لَوْ عَدَّ اللَّهُ تَعَالَى " قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَّقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ" و وَعَدَ اللَّهُ تَعَالَى إِيَّاهُمْ فِي قَوْلِهِ: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ"

"Mü'minler, Hendek savaşında düşman ordularını görünce" yüce Allah'ın va'dini tasdik ederek şöyle dediler: 'İşte bu, Allah'ın ve Rasûlünün bize vadettiği şeydir. Allah ve Peygamberi doğru söylemiştir." Zira yüce Allah onlara, "Ey müminler! Yoksa siz, sizden önce gelip geçen kimselere gelen sıkıntıların benzeri size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Sizden öncekilere fakirlik ve yoksulluk, hastalık ve bela isabet etti ve sarsıldılar hatta peygamber ve onunla birlikte müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' dediler. Ey mü'minler! "Bilesiniz ki şüphesiz Allah'ın yardımı yakındır" sözünde karşılaşacakları savaşı haber vermişti."¹⁶⁹

Böylece müellif Ahzâb sûresinin 22. âyetinde manası kapalı olan ismi mevsûl'ün (ما) işaret ettiği durumun, mü'minlerin karşılaşacakları savaş olduğunu, Bakara sûresinin 214. âyetiyle vuzûha kavuşturmuştur.

¹⁶⁷el- Ahzâb 33/22.

¹⁶⁸ el-Bakara 2/214.

¹⁶⁹ Vâhidî, el-Vecîz, II, 862.

Örnek: 6.

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ۚ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ. وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ

“Andolsun, peygamber olarak gönderilen kullarımız için ezelde şu sözümüz geçmişti: Şüphesiz peygamberler, *evet* mutlaka onlar, zafere ulaştırılacaklardır. Şüphesiz ordularımız *evet* onlar, mutlaka galip gelecektir.”¹⁷⁰

Saffât sûresinde yer alan bu âyetlerde, yüce Allah tarafından mü'minlerin galip geleceği müjdelenmiştir. Müellif de bu haberin daha önce geçtiğini Mücâdele sûresindeki *كَتَبَ اللَّهُ لَا غَلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي* “Allah, ‘Yemin olsun ki ben mutlaka galip geleceğim, peygamberlerim de *galip gelecekler*’ diye ezelde takdir edip Levh-ı Mahfuz’a yazdı”¹⁷¹ âyetiyle te'kid ederek peygamberlerin ve Allah'ın ordusunun galip geleceğini haber vermiştir.

وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ "أي تقدم الوعد بنصرتهم وهو قوله: كَتَبَ اللَّهُ لَا غَلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي

“Şüphesiz ordularımız *evet* onlar, mutlaka galip gelecektir. Mü'minlere yardım sözü daha önce geçmişti. Bu, yüce Allah'ın şu sözüdür: ‘Allah: yemin ederim kesinlikle ben galip geleceğim, peygamberlerim de *galip gelecekler*’ diye ezelde takdir edip Levh-ı Mahfûz’a yazdı.”¹⁷²

Örnek 7:

خُشَّعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنتَشِرٌ مَّهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ ط

“O gün insanlar, korkularından gözleri önlerine eğilmiş olarak kabirlerinden çıkarlar, dağılmış çekirgeler gibi çağırıcı İsrâfil’e doğru kaşarlar.”¹⁷³

Müellif bu âyette, insanların Kıyamet gününde kabirlerinden çıkış şekillerinin dehşetini, “ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi” manasındaki *كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ* âyetiyle¹⁷⁴ açıklamıştır.¹⁷⁵

Örnek 8:

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ط

¹⁷⁰ es-Saffât 38/171-173.

¹⁷¹ el-Mucâdele 58/21.

¹⁷² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 916.

¹⁷³ el-Kamer 54/7-8.

¹⁷⁴ el-Kâri'a 101/4

¹⁷⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1046.

"Hatta kâfirlerden her biri, kendisine açılmış sahifeler verilmesini istiyor."¹⁷⁶

Müellif Müddessir sûresinin bu âyetinde, müşriklerin inanmada zorlanıp bahane aradıklarını İsrâ sûresinin **وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقَيْكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوهُ** "Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğ'e çıktığına da iman etmeyeceğiz"¹⁷⁷ âyetiyle açıklamış ve müşriklerin peygambere, Allah'ın haberlerine iman hususunda ne kadar zayıf davrandığını ifade etmiştir.

"بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتَى صُحُفًا مُنَشَّرَةً" وَذَلِكَ أَنَّهُمْ قَالُوا: إِنْ سَرَّكَ عَلَى أَنْ نَتَّبِعَكَ فَأَتِ كُلَّ وَاحِدٍ مِنَّا بِكِتَابٍ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ نُوْمِرُ فِيهِ بِاتِّبَاعِكَ، كَمَا قَالُوا: "... وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقَيْكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُوهُ"

"Hatta kâfirlerden her biri, kendisine açılmış sahifeler verilmesini istiyor." *Nitekim onlar, 'Eğer sana uymamızı istiyorsan âlemlerin Rabbinden herbirimize, içerisinde sana uymakla emrolduğumuz bir kitap getir' demişlerdi. Kur'ân'da, 'Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğ'e çıktığına da asla inanmayız' dedikleri gibi.*¹⁷⁸

Örnek 9:

Duhâ sûresinin **وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ** "Seni hidayete erememiş olarak bulup, sana doğru yolu göstermedi mi? *Evet gösterdi.*"¹⁷⁹ âyetinde müellif Peygamber'in (s.a.s.) durumunu yine başka bir âyetle açıklayarak te'kit etmiştir.

Müellif *el-Vecîz*'de yukarıdaki âyeti açıklarken Allah Rasûlü'nün, daha önce üzerinde bulunmuş olduğu peygamberlik alametlerinden, Kur'ân ve şeriâtın hükümlerinden hiçbir haberinin olmadığı bir durumda, Yüce Allah'ın kendisine bu nimetleri ihsan ettiğini ifade ederken, bu özelliklerinin kendisinde olmadığını yine benzer manada Kur'an'dan **مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ** "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun."¹⁸⁰ âyetini örnek vererek tefsir etmiştir.

"وَوَجَدَكَ ضَالًّا" عما أنت عليه اليوم من معالم النبوة وأحكام القرآن و الشريعة، فهذا إلهيها، كقوله: "مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ"

¹⁷⁶ el-Müddessir 74/52.

¹⁷⁷ el-İsrâ, 17/93.

¹⁷⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1152.

¹⁷⁹ ed-Duhâ 93/7.

¹⁸⁰ eş-Şûrâ 42/52.

“Seni üzerinde bulunduğun Peygamberlik alametlerinden, Kur’ân ve şeriatın hü-kûmlerinden bihaber olduğun halde bunlara ilettili. Yüce Allah’ın ‘Sen kitap nedir iman ne-dir bilmezdin’ sözünde geçtiği gibi.”¹⁸¹

Böylece Peygamber'e verilen bu nimetlerin daha önce kendisinde olmadığı, bu âyetle de müfessir tarafından zikredilerek pekiştirilmiş ve Duhâ sûresindeki âyetin bu manaya gelebileceği vurgulanmıştır.

Örnek 10:

لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا “Ahirette insanlar Allah’ın huzurunda konuşamazlar.”¹⁸²

Müellif Kur’ân’da, bu âyeti tefsir ederken insanların Kıyamet gününde Allah’ın izin vermesi dışında onun indinde konuşma acizliğini بِإِذْنِهِ “Kıya-met günü geldiği zaman Allah’ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz”¹⁸³ âyetiyle açık-layarak o günde hiç kimsenin Allah’tan izinsiz konuşamayacağını te’kit etmiştir.

لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا أَي لَا يَمْلِكُونَ أَنْ يَخَاطَبُوهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: “لَا تَكَلِّمْ نَفْسًا إِلَّا بِإِذْنِهِ”

“Ahirette insanlar, Allah’ın huzurunda konuşamazlar.” Yani yüce Allah’ın ‘Kıyamet geldiği gün “Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz” sözünde ifade edildiği gibi, in-sanlar O’nun izni olmadan O’nunla konuşamazlar.”¹⁸⁴

Örnek 11:

فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ

“Onu, kıyamet koptuktan sonra Allah’ın azabını yakından gördükleri zaman, inkâr edenlerin yüzleri kötüleşir, kapkara olur ve kendilerine: ‘İşte isteyip durduğunuz azap budur’ denir.”¹⁸⁵

Bu ayet ahirette kâfirler azabı yakından gördüklerinde hallerindeki değişimi an-latmaktadır. Yani azabı gördüklerinde yüzleri kötüleşecek ve kendilerine "bu sizin dün-yada isteyip durduğunuz şeydir" denilecektir.

¹⁸¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1211.

¹⁸² en-Nebe 78/37.

¹⁸³ Hûd 11/105.

¹⁸⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1167.

¹⁸⁵ el-Mülk 67/27.

Burada müellif kâfirlerin istedikleri şeyin azap olduğunu tefsirinde takdir ederek dünyadaki isteklerinin ne olduğunu,

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ ائْتِنَا بِعَذَابٍ
الْبَاسِ

“Hani müşrikler şöyle demişlerdi: Ey Allah'ım! Eğer şu Kur'ân senin katından hak bir kitap ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya üzerimize elem verici bir azap getir”¹⁸⁶ âyetini de delil göstererek ortaya koymuş ve örnek âyette ismi mevsûlle ifade edilen isteyip durdukları şeyi böylece açığa kavuşturmuştur.

"فَلَمَّا رَأَوْهُ" أي: العذاب في الآخرة. "زُلْفَةً": قريبا. "سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا" تبين في وجوههم السوء، وَعَلَتْهَا الْكَأَبَةُ. "وَقِيلَ هَذَا" العذاب "الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ" تفتلعون من الدعاء، أي: تدعون الله به إذ تقولون "اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ".

*“Kâfirler ahirette azabı yakından görünce yüzleri kötülecek. İlleti moral bozukluğu olan kötülük yüzlerine belirecek ve ‘bu sizin (dünyada) isteyip durduğunuz azaptır, onu isteyip duruyordunuz’ denilecektir. Yani Yüce Allah’tan onu ‘Ey Allah'ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem verici bir azap getir’ diyerek istiyordunuz.”*¹⁸⁷

Müellifin bu ve benzeri âyetleri, Kur'ân'la açıklamasını *el-Vecîz*'in daha birçok yerinde görmek mümkündür. Biz çalışmanın uzamaması için bu kadarla iktifa ettik.

Müellif bu ve benzeri âyetlerde açıklamak istediği bölümü, bazen bir âyet, bazen birkaç âyet bazen de yerine göre açıklamak istediği kısım ile ilgili bölümü vererek ortaya koymuştur.

el-Vecîz'de müellifin dikkat çeken diğer bir yönü de Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir ederken tefsir kısmında, manasından yararlandığı âyeti zikretmeyip manasıyla yetinmesidir. Zikretmediği bu âyetleri daha hacimli olan *el-Basît* ve *el-Vasît* isimli tefsirlerinde görmek mümkündür. İlerde bu duruma misal verilecektir.

Müellif bu kısaltmayı kuvvetle muhtemeldir ki, tefsirin hacmini kısa tutup maksadına uygun olsun diye yapmıştır. Çünkü *el-Vecîz*'i yazma sebebinin diğer iki tefsiri olan

¹⁸⁶ el-Enfâl 8/32.

¹⁸⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1119.

el-Basît ve *el-Vasît*'ten hacimce daha küçük olan, insanların kısa zamanda okuyup anlayabilecekleri bir tefsir yazmak istemesidir.

Şimdi müellifin *el-Vecîz*'de âyetlerin manasından yararlanarak tefsirini yaptığı birkaç âyet zikredilecektir.

Örnek 1:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

"Her türlü övgü, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."¹⁸⁸

Müellif yukarıdaki ayette Fâtiha sûresindeki العالمين "âlemler" kelimesine *el-Vecîz*'de, المخلوقات كلها "bütün yaratılanlar" manasını vermiştir.

يَا أَيُّهَا رَبِّ الْعَالَمِينَ مَالِكِ الْمَخْلُوقَاتِ كُلِّهَا Yani âyetin manası, "Hamd bütün yaratılanların rabbi olan Allah içindir" şeklindedir.¹⁸⁹

Müellif aynı âyette geçen العالمين "âlemler" kelimesini diğer tefsiri olan *el-Basît*'te Şu'arâ sûresindeki,

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ. قَالَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا

"*Firavun biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz diyen Musa'ya şöyle dedi: Âlemlerin Rabbi de kimdir?. Musa Firavun'a şu cevabı verdi: Âlemlerin Rabbi göklerin, yerin ve bu ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir*"¹⁹⁰ âyetleriyle açıklayıp, العالمين kelimesine جميع المخلوقات "Bütün yaratılanlar" manasını, bu âyetlerden yararlanarak vermiştir.

في تفسير العالم: إنه جميع المخلوقات. ويدل على هذا القول من التنزيل قوله: "قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ. قَالَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا"

العالمين Kelimesinin manası bütün yaratılanlardır. Buna yüce Allah'ın '*Firavun biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz diyen Musa'ya şöyle dedi: Âlemlerin Rabbi de kimdir?. Musa Firavun'a şu cevabı verdi: Âlemlerin Rabbi göklerin, yerin ve bu ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir*' sözleri delalet etmektedir."¹⁹¹

¹⁸⁸ el-Fâtiha 1/2.

¹⁸⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 5.

¹⁹⁰ eş-Şu'arâ 26/23-24.

¹⁹¹ Bk.. Vâhidî, *el-Basît*, I, 489.

Böylece müellif *el-Vecîz* ve *el-Basît*'te, aynı kelime üzerindeki anlam bütünlüğünü sağlamıştır. Fakat müellifi bu manaya götüren âyetleri diğer tefsiri *el-Basît*'te zikrederken *el-Vecîz*'de zikretmemiş, sadece manasıyla iktifa etmiştir.

Örnek 2:

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ

"İman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmayanlar *var ya*." ¹⁹²

Yine müellif, yukarıdaki âyeti tefsir ederken, لم يخلطوا إيمانهم بشرك "*İmanlarına şirki karıştırmayanlar*" şeklinde tefsir edip, ظلم "zulüm" kelimesine شرك "şirk" manasını vermiştir. ¹⁹³

Fakat müellif, kendisini bu manayı vermeye götüren âyeti bir önceki âyette olduğu gibi zikretmemiş, zulmün şirk manasına da geldiğini *el-Vasît* isimli tefsirinde ...يا... "Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Çünkü Allah'a ortak koşmak, kesinlikle büyük bir zulümdür" ¹⁹⁴ âyetiyle ve ilgili hadisle de bağlantılı olarak aynı ayette izah etmiştir.

لما نزلت "الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ" شق ذلك على المسلمين، فقالوا: يا رسول الله وأينا ذلك؟ قال: ليس ذلك، إنما هو الشرك، ألم تسمعوا ما قال لقمان لابنه "يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ".

"İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar" âyeti nazil olunca bu (imana zulüm karıştırma durumu) Müslümanlara ağır geldi. Bunun üzerine: 'Yâ Rasûlellah bunun neresindeyiz?' dediler. Rasulullah: 'Bu (sizin bildiğiniz) zulüm değil şirktir. Lokman'ın oğluna: 'Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma. Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür' dediğini duydunuz mı?' ¹⁹⁵

Müellifin istişhadda bulunduğu âyetleri zikretmeyip manalarıyla iktifa ettiğini diğer tefsirlerinden yararlanarak tespit ettik. Bunun sebebinin kısa ve özlü bir eser ortaya koymak olduğunu daha önceki açıklamalarımızda dile getirmiştik.

Vâhidî bazen de âyeti âyetle açıklarken tefsir kısmında manasından yararlandığı âyeti zikretmeyip geçtiği sûreyi belirtmekle yetinir.

¹⁹²el-En'âm 6/82.

¹⁹³ Vâhidî, *el-Vecîz*, 196.

¹⁹⁴ Lokmân 31/13.

¹⁹⁵ Bk. Vâhidî, *el-Vasît*, II, 293.

Örnek:

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ^ط

"Ey mü'minler! Müşrik kadınlarla iman edinceye kadar evlenmeyin..."¹⁹⁶

Müellif yukarıdaki âyetin hükmünü açıklarken bu hükmün bütün müşrik kadınlara şamil olduğunu ifade ettikten sonra Mâide sûresinde kitap ehli kadınların bu genel hükümden istisna edildiğini belirterek ayeti izah etmiştir.

"وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ" نزلت في أبي مرثد الغنوي، كانت له خلیلة مشركة، فلما أسلم سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم: أيحل له أن يتزوج بها؟ فأنزل الله تعالى هذه الآية، والمشركات هاهنا عامة في كل من كفرت بالنبی صلى الله عليه وسلم، حرم الله تعالى بهذه الآية نكاحهن، ثم استثنى الحرائر الكتابيات بالآية التي في المائدة. فبقي نكاح الأمة الكتابية على التحريم

"Müşrik kadınlarla iman edinceye kadar evlenmeyin" âyeti *Ebû Mersed el-Ganevî* hakkında nazil olmuştur. Onun müşrike bir dostu vardı. Müslüman olunca Allah Rasûlüne bu kadınla evlenmesinin kendisine helalliğini sordu. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi. Buradaki 'müşrikât', Rasûlullah'ı inkâr eden herkesi kapsamaktadır. Yüce Allah bu âyetle onların nikâhını haram kılmış, sonra Mâide sûresindeki bir âyetle (5. âyet) kitap ehli hür kadınları istisna etmiştir. Kitap ehli cariyeleri nikâhlamak ise haram olarak kalmıştır.¹⁹⁷

Fakat Mâide sûresindeki kaçıncı âyet olduğunu zikretmemiştir. Zikredilmeyen bu âyetin Mâide Sûresi'ndeki *وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ* "Sizden önce kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hristiyanlardan iffetli olan kadınlarla evlenmeniz helaldir"¹⁹⁸ âyeti olduğunu tefsirdeki manadan ve diğer tefsiri olan *el-Vasît*'te âyeti bizzat zikretmesinden anlamaktayız.¹⁹⁹

Vâhidî bazı benzer âyetlerin tefsirinde: "âyetin bu kısmının tefsiri falanca sûrede geçti gibi açıklamalarla iktifa eder. Fakat müellif, tefsiri yapılan benzer âyetin, sûrenin hangi âyeti olduğunu belirtmez.

Örnek 1:

¹⁹⁶ el-Bakara 2/221.

¹⁹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 166.

¹⁹⁸ el-Mâide 5/5.

¹⁹⁹ Vâhidî, *el-Vasît*, I, 326-327.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ... وَالْمُنْخَنِقَةُ...

"Ey mü'minler! Size meyte, usûlüne uygun olarak kesilmeden ölmüş veya öldürülmüş hayvan eti,...ve boğulmuş hayvanlar haram kılındı..."²⁰⁰

Müellif bu âyetin tefsirinde, âyetin baş kısmının, الْمُنْخَنِقَةُ kelimesine kadar Bakara sûresinde açıklandığını ifade etmiştir.

"حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ" سبق تفسير هذه الآية في سورة البقرة، إلى قوله: "والمخنقة"

"Ey mü'minler! Size meyte, usulüne uygun olarak kesilmeden ölmüş veya öldürülmüş hayvan eti, haram kılındı. Bu âyetin 'boğulmuş hayvanlar' sözüne kadar olan yerin tefsiri Bâkara sûresinde (173. âyet) geçmiştir."²⁰¹

Ancak Bakara sûresindeki hangi âyetle nasıl açıkladığına değinmeyerek bunu okura bırakmıştır. Müellifin ifadesine göre âyetin açıklanmayan kısmı, Bakara sûresinin 173. âyetinde açıklandığı anlaşılmaktadır.

Müellif bu âyette, الْمَيْتَةُ "ölü" kelimesini "kesilmesi gereken yerden kesilmeksizin ruhu bedeninden ayrılan ölü hayvan", الدَّم "kan" kelimesini "akan kan", لَحْم "domuz eti" tamlamasını açıklarken, domuzun etine sözün tahsis edilişinin, yemek denince et anlaşılmasından dolayı olduğunu, aslında domuzun bütün cüzlerinin haram olduğunu ifade etmiştir. "Ve Allah'tan başkası adına kesilenler" ifadesini ise "Putlar adına kesilenler ve üzerine Allah'ın ismi dışındakilerin anılarak kesildiği hayvanlar" şeklinde izah etmiştir.

"إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ" وهي كل ما فارقه الروح من غير زكاة مما يذبح. "الدَّم" يعني: الدم الساثل لقوله في موضع آخر: "أو دما مسفوحا"، وقد دخل هذه الجنسيتين الخصوص باللسنة، وهو قوله صلى الله عليه وسلم: "أحلت لنا ميتتان ودمان"، وقوله تعالى: "لَحْمُ الْخِنْزِيرِ" يعني: الخنزير بجميع أجزائه وخص اللحم، لأنه مقصود بالأكل. "مَا أَهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ" يعني ماذبح للأصنام فذكر عليه غير اسم الله تعالى.

"Ey mü'minler! Size meyte, usûlüne uygun olarak kesilmeden ölmüş veya öldürülmüş hayvan eti, haram kılındı. Bu meyte, kesilmesi gereken yerden kesilmeyip ruhu kendisinden

²⁰⁰ el-Mâide 2/3.

²⁰¹ Vâhidî, el-Vecîz, 156.

ayrılan her hayvandır. Kan: başka bir âyette geçtiği üzere akıtılmış kandır. Peygamberimizi (s.a.s.) 'Bize iki ölü ve iki kan helal kılındı' sözüyle tahsisi bu iki cinse girmektedir. Domuz eti: Yani domuzun bütün parçaları haram kılındı. Sadece eti zikredildi. Çünkü bundan kastolunan etinin yenmesidir. Allah'tan başkası adına kesilenler: Yani Allah'ın ismi dışındakiler anılarak putlar için boğazlanan hayvanlardır."²⁰²

İşte Bakara sûresindeki bu açıklamalardan dolayı müellif aynı ibareleri Mâide sûresinde zikretmemiş ve daha önce açıkladığını ifade ederek *el-Vecîz*'de kısaltma yapmıştır.

Örnek 2:

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا

"Ey Peygamberim! İnsanlara de ki: Bana cinlerden bir grubun okuduğum Kur'an'ı dinlediği ve kavimlerine gidip şöyle söyledikleri vahiy ile bildirildi: Gerçekten biz harika bir okuma dinledik."²⁰³

Müellif bu âyetin tefsirinde Yüce Allah'ın bir grup cin taifesini Peygamberin (s.a.s.) Batn-ı Nahle'de sabah namazını kılarken okuduğu Kur'an'ı dinlemek için gönderdiğini ifade etmektedir. Fakat müellif, âyette geçen cin taifesinin yüce Allah tarafından Ahkâf sûresinde²⁰⁴ zikredildiğini haber vererek bu ayette buna değinmemiştir.

"أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ" وذلك أن الله تعالى بعث نفرا من الجن ليستمعوا قراءة النبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي الصبح بطن نخلة، وهؤلاء الذين ذكرهم الله في سورة الأحقاف في قوله: "وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ ²⁰⁵

²⁰² Bk.. Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 145.

²⁰³ el-Cin 72/1.

"Hz Peygamberin tâif dönüşünde Batn-ı Nahle denilen yerde kıldırıldığı sabah namazı esnasında, söz konusu cinler Kur'an'ı duymuşlar ve dinlemişlerdi. Tefsirler bu sırada Hz.Peygamber'in onları görmediğini durumun daha sonra kendisine bildirilmiş olduğunu belirtmektedir. (Bk.. Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Cin sûresi 1. ayetinin açıklaması).

²⁰⁴ el-Ahkâf, 46/29.

Hani cinlerden bir grubu Kur'an'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'an'ı dinlemeye hazır olunca (birbirlerine) "susun" demişler. Kur'an'ın okunması bitince uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi."

Rivayetlere göre Hz. Peygamber Taif seferinde Nahl Vadisinde sabah namazını kıldırıyorken yedi yahut dokuz kişiden teşekkül eden cinler grubu, Peygamberimizin okuduğu Kur'an'ı dinlemeye gelmişlerdi. Kur'an'ı dinleyip döndüklerinde Ahkâf sûresi 30. âyetin meali olan " Ey Kavmimiz! Dediler. Doğrusu biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik" sözünü söylediler. Bk.. Kur'an'ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV. Yay. (Ahkâf sûresi 30. ayetinin açıklaması).

²⁰⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1139.

“Şüphesiz cinlerden bir topluluk benim okuduğum Kur’ân’ı dinledi. Bu, cin topluluğu, Rasûlullah Batn-ı Nahle’de sabah namazını kılarken yüce Allah’ın O’nun okumasını dinlemeleri için gönderdiği cin topluluğudur. Bunlar yüce Allah’ın Ahkâf sûresinde ‘Bir zamanlar sana göndermiştik’ sözüyle başlayan âyette zikrettiği gruptur.”

el-Vecîz’de Ahkâf sûresindeki ilgili âyetin tefsirine bakıldığında, cinlerden olan bu grubun dokuz kişi olup Musul topraklarından Neynova kentine ait olduğu ve Peygamber’in cinleri uyarmakla emredildiği anlaşılmaktadır.

"وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنَّ " كانوا تسعة نفر من الجن من نينوى من أرض الموصل، وذلك أنه عليه السلام أمر أن ينذر الجن، فصرف إليه نفر منهم ليستمعوا ويبلغوا قومهم.

“Hani cinlerden bir grubu sana yöneltmiştik.” Bunlar Musul topraklarının Neynova kentine ait cinlerden dokuz grup idi. Bunun sebebi Peygamber’in (s.a.s.) cinleri uyarmasıyla emredilmesidir. Bu yüzden cinlerden bir grup dinlemeleri ve dinlediklerini kavimlerine ulaştırmaları için O’na gönderildi.”²⁰⁶

Örnek 3:

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُّوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا
وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ

“Allah iffetini korumuş olan İmran kızı Meryem’i de mü’minlere örnek gösterdi. Biz ona ruhumuzdan üfledik ve o, Rabbinin sözlerini, dini kurallarını ve kitaplarını doğruladı. O gönülden itaat edenlerdendi.”²⁰⁷

Bu âyette yüce Allah İmran kızı Meryem’in özelliklerini anlatmakta ve Hz İsa’nın babasız nasıl dünyaya geldiğini beyan etmektedir.

Fakat müellif âyette geçen رُوحِنَا فِيهِ مِنْ “Biz ona ruhumuzdan üfledik” ibaresine, Enbiyâ sûresinde açıklandığı gerekçesini belirterek değinmemiştir.

"فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُّوحِنَا " فسر في سورة الأنبياء

“Biz ona ruhumuzdan üfledik.” Bu ibare, Enbiyâ sûresinde tefsir edildi.”²⁰⁸

²⁰⁶ Vâhidî, el-Vecîz, II, 998.

²⁰⁷ et-Tahrîm 66/12.

²⁰⁸ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1115.

Enbiyâ sûresindeki ilgili âyetin tefsirinden, Cibril'e (a.s.) emredilmek suretiyle yaratılmış olan İsâ'nın (a.s.) ruhu kendisine taşındığı anlaşılmaktadır.

"فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا" أمرنا جبريل عليه السلام حتى نفخ في جيب درعها، والمعنى: أجرينا فيها روح المسيح المخلوقة لنا.

"Biz ona ruhumuzdan üfledik." *Cibril'e (a.s.) emrettik de önlüğünün cebinden Meryem'e üfledi. Bunun manası, 'Biz tarafından yaratılmış olan Mesih'in ruhunu Meryem'e icra eyledik.*"²⁰⁹

Örnek 4:

سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ط
ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

"Ey insanlar! Rabbiniz tarafından bağışlanmaya ve genişliği gök ile yerin genişliği gibi olan, Allah'a ve Peygamberlerine iman edenler için hazırlanan cennete girmek için birbirinizle yarışın. Bu, iman edip cennete girmek, Allah'ın bir lütfu olup, onu istediği kulluna verir. Allah büyük lütuf sahibidir."²¹⁰

Yine müellif bu âyetin Âli İmrân sûresi "وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ" Rabbiniz tarafından bağışlanmaya koşun"²¹¹ âyetinde açıklandığını söyleyerek tefsirini yapmamıştır.²¹²

Âli İmrân sûresindeki ilgili âyete (133. âyet) bakıldığında müellif "مغفرة" kelimesinin İslam, zayıf görüşe göre tövbe veya farzları yerine getirmek manasına gelebileceğini ifade etmiştir.

"وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ" إلا سلام الذي يوجب المغفرة، وقيل: إلى التوبة، وقيل: إلى أداء الفرائض".

"Rabbinizin bağışına koşun." Yani affedilmeyi gerektiren İslam'a koşun. Tevbeye veya farzları edaya koşun denildiği de olmuştur."²¹³

²⁰⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 423.

²¹⁰ el-Hadîd 57/21.

²¹¹ Âl-i İmrân 4/133.

²¹² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1070.

²¹³ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 232.

Müellif bazen de âyetlerin açıklamasında o âyetin benzerinin tefsini yaptığı âyeti ve geçtiği sûreyi zikretmekte, dolayısıyla mevcut âyetin tefsirini yapmamaktadır.

Buna,

قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِن زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Ey Peygamberim! De ki: Ey yahudiler! Eğer diğer insanlar değil de, şüphesiz yalnız kendinizin, Allah'ın dostları olduğunuzu zannediyorsanız ve sözünüzde sadık kimseler-seniz, hadi ölümü isteyin *bakalım!*”²¹⁴ âyetini örnek verebiliriz.

Müellif bu âyetin tefsirinin Bakara sûresi,

قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ

“Ey Peygamberim! Yahudilere de ki: Eğer Allah katında ahiret hayatı, *cennet*, diğer insanlara değil de, sadece size özgü ise...”²¹⁵ âyetinde yapıldığını belirterek buna değin-memiştir.²¹⁶

Açıklaması yapılan âyete bakıldığında Yahudilerin cenneti kendilerine has kılma-larıyla beraber ölümden korktukları ve iddia ettikleri âhiretteki mükâfatlarına güven-medikleri dolayısıyla ikiyüzlülükleri anlaşılmaktadır.

" قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ "

كانت اليهود تقول: لن يدخل الجنة إلا من كان هودا، فقل لهم: إن كنتم صادقين فتمنوا الموت،

فإن من كان لا يشك في أنه صائر إلى الجنة، فالجنة آثر عنده.²¹⁷

“De ki: Eğer *iddia ettiğiniz gibi* Allah katındaki ahiret yurdu *cennet* diğer insanlar için değil de, yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!” Ya-hudiler, *Cennete Yahudilerden başkası asla giremeyecek diyordu. Bunun üzerine onlara eğer doğru söylüyorsanız ölümü isteyin denildi. Çünkü kim cennete girmekten şüphe etmi-yorsa, cennet onun katında en üstün tercih edilendir (yerdir), niçin ölümden korkuyorsu-nuz!*”

Müellifin tefsirinde dikkatleri çeken bir yönü de bazı yerlerde âyetlerin kısımlarını tefsir ederken benzeri bir sonraki âyette geçiyorsa o ibareyi tefsirine almamasıdır. Yani müellif sanki âyette böyle bir ibare yokmuş gibi hareket edip o ibareyi atlayarak deva-mındaki ibareyi açıklamaktadır.

²¹⁴ el-Cum'a 62/6.

²¹⁵ el-Bakara 2/94.

²¹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1096.

²¹⁷ Bk.. Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 119.

Bu uygulamaya,

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا^ع

"Kim âzat edecek köle bulamaz veya köle âzat etmeye imkânı olmazsa, eşi ile cinsel ilişkiye girmeden önce peşpeşe iki ay oruç tutması gerekir."²¹⁸ âyetini örnek verebiliriz.

Müellif bu âyetten bir önceki âyette^ع "birbirleriyle temas etmeden evvel" ibaresini من قبل أن يجامعا "birbirleriyle cima etmeden önce" şeklinde açıkladığı için aynı ibareyi zikrettiğimiz âyette açıklama gereği duymamıştır.²¹⁹

Yine benzer uygulamayı Nuh sûresi,

قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِي وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدَهُ إِلَّا خَسَارًا^ع

"Öğütlerinin fayda vermemesi üzerine Nûh Kavmine şöyle dedi: Ey Rabbim! Şüphesiz kavmimin kâfirleri bana isyan ettiler, malı ve çocuğu ancak kendi ziyanını artıran kimseye uydular"²²⁰ âyetinde görmek mümkündür.²²¹

Bu âyetin tefsirine dipnotta da görüldüğü üzere âyetin yarısından başlamış, tefsirini yapmadığı kısma âyeti dahi almamıştır.

Müellifin böyle bir şey yapması tefsirini kısa tutmak istemesinden olsa gerek. Ancak ibarenin açıklanmaması, daha önceki âyette aynı ibarenin açıklandığından dolayı uygun görünse de, ibarenin zikredilmemesi okuyana sanki âyette böyle bir ibare yokmuş izlenimi verdiğinden âyetin bütünlüğüne uygun düşmemektedir. Yani âyetin ibaresinin tefsire alınmamasıyla âyetin mana bütünlüğü bozulmaktadır.

Mesela böyle bir durumda Kur'ân'ı zayıf olan veya dikkat etmeyen birisi,

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا

"Kim azat edecek köle bulamaz veya köle azat etmeye imkânı olmazsa, peşpeşe iki ay oruç tutması gerekir. Kimde peşpeşe iki ay oruç tutmaya gücü yetmezse altmış fakiri doyursun" şeklinde anlayabilir. Bu durumda "مَنْ قَبْلُ أَنْ يَتَمَاسَا" ifadesiyle tahsis edilen

²¹⁸ el-Mücâdele 58/4.

²¹⁹ Vâhidî, el-Vecîz, I, 1074.

²²⁰ Nûh 71/21.

²²¹ Vâhidî, el-Vecîz, I, 1137.

("قال نوح رب إنهم عصوني واتبعوا من لم يزد ماله وولده إلا خسارا" تفسيره: "واتبعوا من لم يزد ماله وولده إلا خسارا")

âyet, umum ifade etmiş olmaktadır. Yani Kur’ân ibaresinin tefsire yansımaması durumunda kişi eşiyle birlikte olarak da “zihar”²²² keffaretini yerine getirebilir manasını anlamak mümkündür.

Müellifin tefsirinde dikkatleri çeken bir yönü de bazı yerlerde âyetlerin kısımlarını tefsir ederken tefsir edeceği âyetin zıddını bir önceki âyette tefsir ettiyse o âyetin tefsirini yapmayıp “*bu âyetin zıddı daha önce açıklandı*” ifadesini kullanarak yetinmesidir.

Müellifin bu metoduna,

وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ط

“*Ahirette amel defteri sol elinden verilecek olan, uğursuz, değersiz, hayırsız ve itibarsız olan kâfirlere gelince onlar ne mutsuz, ne hayırsız ve ne kötü kimselerdir.*”²²³ âyetini örnek verebiliriz.

Müellif bu âyeti tefsir ederken bir önceki,

فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ط

“*Ahirette amel defteri sağ elinden verilecek olan, meymenetli, şeref ve itibar sahibi mü'minler var ya onlar ne mübarek, ne hayırlı ve ne iyi kimselerdir!*”²²⁴ âyetinde sağda olanları, kitabı sağdan verilenler veya Âdem'in (a.s.) zürriyeti sırtından çıkarıldığında onun sağ tarafında olanlar şeklinde açıklamıştır.

"فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ" وهم الذين يؤتون كتبهم بأيمانهم، وقيل: الذين كانوا على يمين آدم عليه السلام حين أخرج الذرية من ظهره

“*Ahirette amel defteri sağ elinden verilecek olan, meymenetli, şeref ve itibar sahibi mü'minler.*” Bunlar kitapları sağlarından verilen kimselerdir. Âdem'in (a.s.) zürriyeti sırtından çıkarıldığında sağında olanlardır da denmiştir.”²²⁵.

Söz konusu âyeti ise daha önce zıddını açıkladığını ifade ederek açıklamamıştır.

²²² Zihar: Kocanın, karısını neseb, süt emme veya sıhriyyet sebebiyle ebediyyen kendisine haram olan bir kadının kendisi tarafından bakılması caiz olmayan arkası, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmesine zihar denmektedir. Bu benzetmeye "zihar" denmesinin sebebi zihar yapan erkeklerin, çoğu kez bunu sırta nisbetle yapmalarındandır. Mesela adam karısına "sen bana halamın sırtı gibisin" dediğinde zihar yapmış olur ve âyetteki yaptırımlarla mükellef olur. Cahiliyye döneminde zihar bir tür talak sayılmaktaydı. (Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, 620).

İslam bu tür talakı men etmiş ve zecr için zihar yapanların keffaret vererek rücû etmelerini istemiştir (Mücâdele, 58/2-4)

²²³ el-Vâkı'a 56/9.

²²⁴ el-Vâkı'a 9/8

²²⁵ Bk.. Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1058.

"وَاصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ" أي: الشمال، تفسيرها على ضد تفسير التي قبلها

"Kötülüğe batanlara gelince, ne mutsuz kimselerdir onlar!. Yani "şimal" kelimesinin tefsiri, öncesindeki "yemin" kelimesinin tefsirinin zıddıdır."²²⁶

Yani kitabı sağdan verilenler soldan verilenlerin zıddı olduğu için tekrar açıklama cihetine gitmemiştir.

Bazen de Kur'ân'da bazı yerlerde geçen garip bir kelime devamındaki âyetlerde açıklanmıştır. Müellif de tefsirinde buna işaret ederek garip kelimenin açıklandığına dikkat çekmiştir. Buna Kâri'a sûresindeki dokuzuncu âyette geçen "هاوية" kelimesini örnek verebiliriz. Bu kelimeyi yüce Allah "نارحامية" olarak açıklamıştır. Müellif de tefsirinde yüce Allah tarafından bu şekilde açıklandığını yazmıştır.

"وَمَا أَدْرِيكَ مَا هِيَ" ثم فسرهما فقال: "نَارٌ حَامِيَةٌ."

"Sen Hâviye'nin ne olduğunu nerden bileceksin?" Sonra yüce Allah onu 'kızgın bir ateş' olarak açıkladı."²²⁷

Yine Beyyine sûresi birinci âyetinde geçen "بينة" kelimesi devamındaki رَسُولٌ مِّن رَّبِّكَ يَأْتِيكَ الْبَيِّنَاتُ "O Peygamber Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfeleri okuyan bir elçidir"²²⁸ âyetiyle açıklanmıştır. Müellif de buna dikkat çekerek "بينة" kelimesinin açıklandığı tefsirinde beyan etmiştir.²²⁹

Vâhidî bazen de tefsirinde âyeti başka âyetle açıklamaktan ziyade o âyeti benzer manadaki âyetle te'kit etmektedir.

Örnek 1:

وَقَدْ أَصَلُّوا كَثِيرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَالًّا

"İleri giden müşrikler, birçok insanı sapıklıkta bıraktılar. Ey Rabbim! Sen de kâfirlerin sadece şaşkınlık ve cezalarını artır!"²³⁰

²²⁶ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1059.

²²⁷ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1228.

²²⁸ el-Beyyine 98/2.

²²⁹ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1221; (ثم فسر البينة فقال: رَسُولٌ مِّن رَّبِّكَ يَأْتِيكَ الْبَيِّنَاتُ ضَحْفًا مُّطَهَّرَةً)

²³⁰ Nûh 71/24.

(Hz. Nûh iman edenlerden başkasının artık kesinlikle yola gelmeyecekleri kendisine vahyedildikten sonra böyle bir dilek ifadesi kullanmıştır. Bk.. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali.)

Bu ayette müellif Nûh'un (a.s.) kavmindeki sapıkların birçok kimseyi saptırdığını

رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّوا كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ

“Ey Rabbim! Gerçekten putlar insanlardan birçoğunun sapmasına ve sapıklıkta kalmasına sebep oldular”²³¹ âyetini de örnek vererek açıklamıştır.

وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا "ضَلَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ بِسَبَبِهَا، كَقَوْلِهِ "رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّوا كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ

“Onlar gerçekten birçoklarını saptırdılar.” *Yüce Allah'ın 'Ey Rabbim onlar insanlardan birçoğunu saptırdı' sözünde geçtiği gibi, Onlar sebebiyle insanların çoğu saptı.*²³²

Örnek 2:

وَأَن لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَّاءً غَدَقًا

“Ey Peygamberim de ki: Bana vahiy ile şöyle bildirildi: Eğer insanlar doğru yol İslam üzere olsalardı onlara kesinlikle bol su verirdik”²³³

Müellif bu âyette cin ve insanların tümü iman etmeleri halinde yağmurla rızıkla-narak yeryüzünün kendilerine genişletileceğini söylemiş. Yüce Allah'ın burada, suyu mi-sal vermesini hayır ve rızkın tamamının yağmurla olduğunu ifade ederek bunu,

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

“Eğer helak ettiğimiz beldelerin halkı, iman etseler ve emir ve yasaklarına riayet ederek Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, kesinlikle onlara göğün ve yerin bereket ke-pilalarını açardık”²³⁴ âyetiyle misal vererek te'kit etmiştir.

"وَأَن لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَهُمْ مَّاءً غَدَقًا" لَوْ آمَنُوا جَمِيعًا، أَي: الْخَلْق كُلِّهِمْ أَجْمَعُونَ الْجِنُّ وَالْإِنْسُ "لَأَسْقَيْنَهُمْ مَّاءً غَدَقًا" لَوْ سَعَنَّا عَلَيْهِمْ فِي الدُّنْيَا. وَضَرَبَ الْمَثَلَ بِالْمَاءِ لِأَنَّ الْخَيْرَ كُلَّهُ وَالرِّزْقَ كُلَّهُ بِالْمَطَرِ، وَهَذَا كَقَوْلِهِ تَعَالَى: "وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ".²³⁵

“Şayet doğru yolda gitselerdi kendilerine bol su verirdik.” *Yani cin ve insanlardan bütün yaratılanlar iman etselerdi “elbette onlara bol su verirdik” ve dünyayı geniş kılar-dık. Nimet, su ile misal verildi. Çünkü hayır ve rızkın hepsi su ile. Bu âyet, nimetin su ile*

²³¹ İbrahim 14/36.

²³² Vâhidî, el-Vecîz, II, 1137.

²³³ el-Cin 72/16.

²³⁴ el-A'râf 7/96.

²³⁵ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1141.

olması yüce Allah'ın 'O peygamberlerin gönderildiği ülkelerin halkı inansalar ve günden sakınsalardı elbette onların üstüne gökten ve yerden bereket kapıları açardık' sözü gibidir."

Örnek 3:

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ

"Ey insanlar! O gün siz diriltilip mahşer yerinde hesap için Allah'a arz edilirsiniz. Sizin hiçbir sırrınız gizli kalmaz"²³⁶

Müellif âyette geçen Kıyamet gününde insanların Allah'a hiçbir şeylerinin gizli kalmayacağı durumunu,

لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ

"O gün insanların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz"²³⁷ âyetiyle de delil getirerek tekit etmiştir.²³⁸

Örnek 4:

اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"Münafıklar, mallarını ve canlarını korumak için yeminlerini kendilerine kalkan yaptılar, yeminleri ile insanları Allah yolu İslam'dan ve cihat etmekten men ettiler. Gerçekten onların yaptıkları bu engelleme ne kötüdür!"²³⁹

Bu âyette yüce Allah yalan yere yemin eden ve daha sonra yaptığı yeminden dönüp hak yoldan saparak ikiyüzlü davranan münafıkların durumlarından bahsetmektedir. Müellif ise yalan yere yemin eden münafıkların bu ikiyüzlülüklerini وَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ "Münafıklar, mutlaka sizden olacaklarına dair Allah'a yemin ederler"²⁴⁰ ve "Ey Peygamberim! Münafıklar, bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar"²⁴¹ âyetleriyle de açıklayıp te'kit etmiştir.

²³⁶ el-Hâkka 69/18.

²³⁷ el-Mü'min 40/16.

²³⁸ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1128. ("لَا يَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ" كَقَوْلِهِ: "لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ")

²³⁹ el-Münâfikûn 63/2.

²⁴⁰ et-Tevbe 9/56.

²⁴¹ et-Tevbe 9/74.

"إِتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً" ستره يستترون بها من القتل، يعني: قولهم: "وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ"٢٤٢، وقوله: يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا"٢٤٣

"Onların Tevbe sûresindeki 'Mutlaka sizden olduklarına dair yemin ederler' ve 'Söylediklerine dair Allah'a yemin ederler' âyetlerinde olduğu gibi, 'Münafıklar yeminlerini, kendisiyle savaştan gizli kaldıkları kalkan yaptılar. Yani yeminlerinin arkasına sığındılar.'"²⁴².

C. Kur'ân'ın Hadislerle Tefsiri

Kur'ân'ı anlamamanın en önemli kaynağı hiç şüphesiz Kur'ân'ı Kerim'den sonra (bütüncül bakış), Peygamber'in (s.a.s.) uygulamaları ve onun hadis-i şerifleridir. Dolayısıyla Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen birisinin hadisleri görmezden gelerek sadece akıl, re'y ve tefekküre dayanarak Kur'ân'a mana vermesi mümkün değildir.

Hiz. Peygamber re'y'e dayanarak Allah'ın kitabı hakkında hüküm verenleri,

مَنْ قَالَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بَرَأْيَهُ فَأَصَابَ، فَقَدْ أَخْطَأَ

"Aziz ve Celil olan Allah'ın kitabı üzerinde sırf kendi görüşüne dayanarak fikir beyan edip hüküm veren kimse konuşmasında isabet etse bile hata etmiş olur"²⁴³ sözleriyle uyar-
mış ve sadece akıl ile Kur'ân'ın yorumlanamayacağını bildirmiştir.

Zira sahabe de sırf akılla hareket etmekten kaçınmış, karşılaşılan hususlarda kitap ve sünneti öncelmiştir. Buna şu hadisi örnek verebiliriz:

لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ: «كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ؟»، قَالَ: أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ، قَالَ: «فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟»، قَالَ: فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ؟»، قَالَ: أَجْتَهِدُ رَأْيِي، وَلَا أَلُو فَضْرَبَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ، وَقَالَ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ اللَّهِ لَمَّا يُرْضَى رَسُولَ اللَّهِ

"Rasûlullah (s.a.s.) Muâz b. Cebel'i Yemen'e, (oranın halkına Kur'ân'ı ve dini hükümleri öğretmek, aralarında yargı görevini ifa etmek için) göndermek istediğinde kendisine sormuştu:

Sana bir mesele getirildiğinde neye göre hüküm vereceksin?

-Muâz: Allah'ın kitabındakine göre.

-Allah Rasûlü (s.a.s.): Allah'ın kitabında yoksa?

²⁴² Vâhidî, el-Vecîz, II, 1098.

²⁴³ Ebu Dâvud, Kitabu'l-İlim, 5.

-Muâz: Allah Rasûlü'nün sünnetiyle hüküm veririm.

-Allah Rasûlü (s.a.s.): Allah'ın kitabında ve Rasûl'ünün sünnetinde bulamazsan.

-Muâz: Kendi reyimle içtihad ederim ve hüküm vermekten vazgeçmem dedi.

-Muâz: Bunun üzerine Rasûlullah elini göğsüne vurdu ve şöyle dedi: "Allah Rasûlü'nün elçisini Allah rasûlünün razı olduğu hükme muvaffak kılan Allah'a hamd olsun dedi"²⁴⁴

Bu hadiste bir hüküm araştırılırken önce kitaba sonra sünnete bakılması gerektiği anlaşılmaktadır. Kur'ân'ı tefsir etmek de böyle bir iştir. Çünkü içerisinde ahkâm âyetleri ve teklifi hükümler gibi çeşitli konular yer almaktadır. Bu konuları sadece akla göre tefsir etmek mümkün değildir.

İnsanların düşüncelerinin farklı olduğunu düşünürsek Kur'ân'ı rivayetten yoksun aklın önderliğiyle doğru anlayamayız. Zira Peygamber'in (s.a.s.) var oluş sebebi de Kur'ân'ı onun söz, fiil ve takrirleriyle anlayıp hayatımıza uygulamamızdır. Bu ancak onun Kur'ân'ı yorumlaması, hükümlerini tatbik etmesi ve bizlerin de bu yorum ve tatbikattan haberdar olmamızla mümkün olmaktadır. Bu da dirayetle değil rivayetle mümkündür.

Zira Rasûlullah'ın (s.a.s.) gerek dinle ilgili açıklamaları, gerekse inen vahyin, kendi heva ve hevesine göre gerçekleşmediğini, yüce Allah,

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

"Peygamber kendi arzusuyla konuşmaz, onun din adına konuştuğu ancak din adına kendisine vahyolunan bir vahiydir"²⁴⁵ âyetleriyle bildirmiştir. Yani nasıl ki hadisler sahabe ve tabiînden bizlere Peygamber'den rivâyetle geliyorsa; Peygamber de Kur'ân vahyini ve onun hükümlerini Cebrâil (a.s.)'dan, o da yüce Allah'tan rivayetle ortaya koymuştur.

Yüce Allah insanların nebisine güvenmesi gerektiğini, kendilerine emredilenleri yapmaları, yasaklanan şeylerden kaçınmalarını,

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

"Peygamber size neyi veriyse onu alın, neyi de yasak ettiyse ondan vazgeçin"²⁴⁶ sözleriyle insanlara bildirmiş ve böylece Peygambere güven ve teslimiyetin gerekliliğini haber vermiştir. Buradan şu sonucu rahatlıkla çıkarmak mümkündür:

²⁴⁴ Ebû Dâvud, Kitabu'l Akziye, 11.

²⁴⁵ en-Necm 53/3-4.

²⁴⁶ el-Haşr 59/7.

Peygamber (s.a.s.) kendi aklıyla hüküm veremiyorsa insanların Kur'ân'ı düşüncelerine göre açıklamaları mümkün değildir. Çünkü Allah'ın kitabı, bize ne yapmamız gerektiğini, Peygamberimizin sünneti ise onu nasıl yapmamız gerektiğini anlatmaktadır.

Dolayısıyla diyebiliriz ki din sadece aklın hâkimiyetine bırakılmakla anlaşılmaz. Herkes Kur'ân'ı aklına göre yorumlamaya kalksa Allah indinde tek geçerli olan ve kıyamete kadar baki olan İslam dini adı altında anlaşılması ve uygulanması farklı birçok değişik din ortaya çıkmış olur. Zira Hristiyanlık da İncil'in insanlar tarafından tahrif edilmesiyle aslından uzaklaşmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Kur'ân'ın ilk müfessiri Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla biz Kur'ân'ı anlama, yaşama ve açıklama hususunda onun söylemlerine ve uygulamalarına bakmak durumundayız.

Vâhidî de Kur'ân'ı tefsir ederken hadislerden yararlanmıştır. Yazmış olduğu üç tefsirinde de bunu görmekteyiz. Vâhidî Kur'an'ı açıklamanın sadece akılla olamayacağını bildirerek rivayet tefsirinin önemine vurgu yapmıştır.²⁴⁷

Vâhidî, kitaba ve sünnete dayalı tefsir yöntemini yani rivayet tefsirini şu sözleriyle destekler: *"Dinî hükümlerin yer aldığı Kur'ân, şer'î ilimlerin temel kaynağıdır. Kur'ân'ı anlama ve yorumlama ilmi, ilimlerin en değerli ve en yücesidir. Çünkü ilmin ve bilginin değeri, bilen ve öğrenilenin değeri ile ölçülür. Kur'ân-Kerim bilinmesi gereken en önemli ma'lumatları ihtiva eder. Kur'ân'ın yorumu, sebab-i nüzûl ve belâğât en önemli ilimlerdenidir. Kur'ân'ı tefsir etmenin en dikkat edilmesi gereken yönü Kur'ân'ı tefsir ederken onun nüzûlüne şahit olan sahabenin nakillerini dikkate almak, sadece akıl, re'y ve tefekküre dayanarak görüş belirtmemektir. Hz. Peygamber ve sahabe bu konuya önem vermişler, sadece akla dayanarak hüküm verilip isabet edilmiş olsa bile o hüküm hatalıdır"*²⁴⁸ diyerek bu alandaki hassasiyetini dile getirmiştir.

Vâhidî'nin bu sözlerinden ve tefsirlerinde âyetleri; âyetlerle, hadislerle, sahabe ve tabiîn sözleriyle açıklamasından kendisinin rivayet tefsiri taraftarı olduğunu rahatlıkla anlamak mümkündür.

Fakat Vâhidî'nin *el-Basît* ve *el-Vasît*'ine kıyasla *el-Vecîz*'inde tefsirinin hacmini küçük tutmak için hadis metinlerine fazla yer vermemiştir. Birçok âyeti İbn Abbâs (ö. 68/687-88) ve benzeri sahabe ve tabiîn sözlerinden nakille açıklamıştır. Çünkü sahabeler âyetleri Peygamber'e (s.a.s.) sorarak en iyi bilen ve zabt altına alan zatlardı. Âyetleri hadislerle tefsir ettiğine şu âyetleri örnek vermek mümkündür:

²⁴⁷ Vâhidî, *el-Vasît*, I, 48.

²⁴⁸ Vâhidî, *el-Vasît*, I. 47, (Naşirin mukaddimesi)

Örnek 1:

Müellif, Bakara sûresindeki الْمَيْتَةِ عَلَيْكُمْ حَرَّمَ *“Ey iman edenler! Allah, size ancak kendiliğinden ölmüş hayvan etini haram kıldı”*²⁴⁹ ve aynı âyetin açıklaması içerisinde En’âm sûresine ait دَمًا مَسْفُوحًا *“akıtılmış kan”*²⁵⁰ ibarelerini tefsir ederken Hz. Peygamber’den (s.a.s.) rivayetle أَحَلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ وَدَمَانِ *“bize iki ölü eti ve iki kan helâl kılındı”* açıklamasında bulunarak âyetin manasının kapsamını bu hadisle daraltmıştır.²⁵¹

Yani müellif bütün ölü hayvanlardan ve kandan hadiste geçenleri istisna ederek âyetin umumi manasını tahsis etmiştir. Burada âyetin manasının tahsis olduğu Cumhur’a göredir. Müellif de Şâfiî olup bu görüş içerisinde yer aldığı için bu görüşü zikrettik. Ahnâf ise böyle durumları cüzî nesh olarak kabul eder. Cumhur’la Ahnâf’ın bu hususla ilgili görüş farklılığını daha önce fıkıh usulüyle ilgili açıklamalarda ifade etmiştik.

Fakat müellif Hadis-i Şerifte geçen iki ölü ve iki kanı belirtmemiştir. Diğer tefsirlerine baktığımızda helal olan iki ölünün çekirge ve balık olduğunu; helal olan iki kanın ise ciğer ve dalak olduğunu görürüz.

وقد خصت هذين الجنسین، وهو قوله صلى الله عليه وسلم: "أَحَلَّتْ لَنَا مَيْتَتَانِ وَدَمَانِ، فأما الميتتان: أَلْجَرَادُ وَالسَّمَكُ، وأما الدمان: فَالْكَبِدُ وَالطَّحَالُ."

*“Bu iki cinsi (meyte ve kan) Peygamberimizin (s.a.s.) ‘Bize iki ölü eti ve iki kan helal kılındı’ sözü tahsis etti. İki ölü eti çekirge ve balık; iki kan ise karaciğer ve dalak’tır.”*²⁵²

Örnek 2:

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ. سَدْعُ الرِّبَانِيَّةِ *“Kâfir, taraftarlarını çağırıns bakalım, biz de ahirette cehennem bekçileri zebânîleri çağıracağız”*²⁵³

Müellif, Kur’ân’da geçen yukarıdaki âyetleri tefsir ederken Ebû Cehil’in Rasûlullah’a (s.a.s.), "yemin olsun ki bu vadiyi yağız atlar ve güçlü adamlarla dolduracağım" dediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine yüce Allah da سَدْعُ الرِّبَانِيَّةِ *“biz de zebanileri*

²⁴⁹ el-Bakara 2/173.

²⁵⁰ el-En’âm 6/145.

²⁵¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 145.

²⁵² Bk.. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 48.

²⁵³ el-Alak 96/17-18.

çağırırız" âyetinde geçen zebanileri müellif sert, kaba, şiddetli melekler olarak tarif etmiştir. Daha sonra ise Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklettiği لَو دَعَى نَادِيَهُ لِأَخَذَتِ الزَّبَانِيَةُ لو دعى ناديه لأخذه الزبانية "Eğer Ebu Cehi taraftarlarını çağırıyorsa zebaniler onu kesinlikle ayan beyan yakarlardı"²⁵⁴ hadisiyle, bu âyetleri açıklayarak Peygamber'imizin Ebu Cehil karşısında yalnız olmadığını ve manevi güçlerle zor durumlarda desteklenebileceğini ifade etmiştir. Fakat müellifin Peygamber'den naklettiği bu hadisi kaynaklarda İbn Abbas'ın naklettiğini görmekteyiz. Muhtemeldir ki müellif sahabenin naklettiği böylesine gaybî bir haberi hükmen merfu olarak kabul etmiştir.

"فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ." فليستعن بأهل مجلسه، وذلك أنه قال لرسول الله صلى الله عليه وسلم: لأملأن عليك هذا الوادي خيلا جردا ورجالا مردا، فقال الله تعالى: "فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ." سَتَدْعُ الزَّبَانِيَةَ" وهم الملكة الغلاظ الشداد.. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لودعا ناديه لأخذه الزبانية عيانا".

"O hemen taraftarlarını çağırın, onlardan yardım istesin." O, Rasulullah'a (s.a.s.) 'Andolsun ben bu vadiyi cins atlar ve güçlü adamlarla dolduracağım. Yüce Allah da 'Hemen taraftarlarını çağırın. Biz de zebanileri çağıracağız dedi.' Bunlar (zebaniler), sert, katı meleklerdir. Rasûlullah (s.a.s.), eğer taraftarlarını çağırıyorsa Zebani'ler onu açık bir şekilde tutuklardı."²⁵⁵

Bu âyetlerdeki kişinin Ebu Cehil (ö. 2/624) olduğunu müellifin önceki âyetlerdeki ve bir sonraki âyette yapmış olduğu açıklamalarından anlamaktayız.

"أَلَمْ يَعْلَمَ" أَبُو جَهْلٍ "بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى" أَي: يَرَاهُ وَيَعْلَمُ مَا يَفْعَلُهُ

"Ebû Cehil "yüce Allah'ın onu gördüğünü" ve yaptıklarını bildiğini "bilmedi mi?"²⁵⁶

Örnek 3:

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ

"Ey Peygamberin eşleri! Eğer ikiniz Aişe ve Hafsa Allah'a tövbe ederseniz, Allah tövbenizi kabul eder. Çünkü kalpleriniz günaha kaydı. Eğer Peygamber'e karşı birbirinize

²⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 5/167 (No. 3044); Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 84 (3348-3349).

²⁵⁵ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1217.

²⁵⁶ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1217.

arka çıkıp dayanışma içerisine girerseniz *bilesiniz ki* şüphesiz Allah, Peygamberin mevlası, *dostu ve koruyucusudur*, Cebrail ve salih mü'minler de *onun dostu ve yardımcılarıdır*.²⁵⁷

Âyette Hz. Aişe (ö. 58/678) ve Hafsa'ya (ö. 45/665) hitap edilmiş, Hz. Peygamber'in gön-lünü almaları istenmiş, kıskançlık, sır yayma ve onun hoşlanmayacağı aşırılıklardan kaçınma konusunda uyarılmışlardır. Aksi takdirde onun yalnız olmadığı ve yüce Allah, Cebrâil ve salih mü'minler, onun dostu ve yardımcısı olduğu hususu kendilerine bildirilmiştir.

Müellif âyette geçen *وَصَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ* "müminlerin salihleri" kısmındaki kişilerin Ata b. Ebû Rebâh'tan (ö. 114/732) rivayetle²⁵⁸ Ebu Bekir (ö. 13/634) ve Ömer (ö. 23/644) olduğunu, Rasulullah'ın (s.a.s.) açıklamasının da bu yönde olduğunu söylemiştir.

"وَصَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ" قيل: أبو بكر وعمر رضي الله عنهما، وهو تفسير النبي صلى الله عليه وسلم.

"Salih mü'minlerin" *Ebû Bekir ve Ömer olduğu söylenmiştir. Peygamber'in (s.a.s.) açıklaması da bu yöndedir.*²⁵⁹

Şimdi *el-Vecîz*'de âyetlerin sahabe ve tabînin sözleriyle tefsir edildiğini birkaç örnekle inceleyelim.

D. Kur'an'ın Sahabe ve Tabîin Kavliyle Tefsiri

Vâhidî âyetleri bu metodla açıklarken bazen bir görüş zikretmenin aksine birkaç görüş zikredip zayıf gördüğü görüşleri *قيل*, *يقال* gibi kelime sigalarıyla²⁶⁰ ifade edip tercih ettiği görüşü bu zayıf görüşlerden ayırarak desteklediği görüşü ortaya koymaktadır.

Bazen de tek bir sahabenin veya tabînin görüşüne yer vererek âyetleri bu görüş çerçevesinde açıklamaktadır. Fakat daha önce de ifade ettiğimiz gibi müellif, tefsirin hacmini küçük tutmak amacıyla rivayetlerin senetlerini bu tefsirine almamıştır. Dolayısıyla bu görüş sahiplerinin kimler olduğunu görüşler içerisinde görememekteyiz. Ancak diğer yazmış olduğu tefsirler incelendiğinde bu görüş sahiplerinin kimler olduğunu tespit etmek mümkündür.

²⁵⁷ et-Tahrîm 66/4.

²⁵⁸ Bk. Vâhidî, *el-Vasf*, IV, 320.

(*وَصَالِحِ الْمُؤْمِنِينَ* قال عطاء عن ابن عباس: يريد أبو بكر وعمر رضي الله عنهما) يوالبيان النبي صلى الله عليه وسلم وينصرانه.

²⁵⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1112.

²⁶⁰ Bu sigalara "Temrîz Sigası" denir. Hadis metninde zayıf görülen bir haber nakledilirken kullanılan "قيل/kîle", "يقال /yukâlû" gibi lafızlardır.

1. Birden Fazla Farklı Görüşle Açıkladığı Âyetler

Örnek 1:

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ

“Boşanan kadınlar *tekrar evlenebilmeleri için* kendi kendilerine *evlenmeden* üç âdet veya üç temizlik süresi beklerler, *beklemeleri gerekir.*”²⁶¹

Kur'ân'da yukarıdaki âyetin zikrettiğimiz bölümündeki قُرُوءٍ kelimesi, ezdat manada olup, kadınlarda temizlik dönemi ve hayız dönemi manalarına gelebilmektedir.

Şafiî müçtehitler, bu kelimeye temizlik dönemi, Hanefîler ise hayız dönemi manasını verirler.²⁶² Müellif de Şâfiî olduğu için ilgili hadislerden hareketle bu kelimeye temizlik dönemi manasını vermektedir. Zayıf olarak gördüğü hayız dönemi manasını ise “Kîl” diye ifade ederek ikinci planda bırakır.

أي: ثلث أطهار، يعني ينتظرون انقضاء مدة ثلثة أطهار حتى تمر عليهن ثلث أطهار، وقيل ثلث حيض

“Kuru’, üç temizlik dönemidir. Yani iddet dönemlerinin bitmesini, üzerlerinden üç temizlik süresi geçene kadar beklerler. (İddet döneminin), üç hayız süresi olduğu da söylenmiştir.”²⁶³

Fakat müellifi قُرُوءٍ kelimesine bu manaları vermeye sevk eden sahabe ve tabiînin sözlerini, *el-Vecîz*’i kısa tutmak istemesinden dolayı görememekteyiz. Ancak diğer tefsirlerinden *el-Vasît*’i incelediğimizde müellif öncelikle bu kelimenin ezdattan yani birbirine zıt olan manaları barındıran bir kelime olduğuna dikkatleri çektiğini ve bu kelimeye طهر “tuhr” manasını Hz. Âişe (ö. 58/678), İbn Ömer (ö. 73/693), İmam-ı Mâlik (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/820), Medine Ehli’nin görüşlerinden; حيض “hayz” manasını ise İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742), Sâid b. Müseyyeb (ö. 94/713) gibi kişilerin görüşlerinden hareketle verdiğini görmekteyiz.²⁶⁴

Örnek 2:

²⁶¹ el-Bakara 2/228.

²⁶² Bk.. Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, I, 196.

²⁶³ Vâhidî, *el-Vecîz*, 58.

²⁶⁴ Bk.. Vâhidî, *el-Vasît*, I, 332.

(وهذا الحرف من الأضداد، يقال للحيض: قروء، وللأطهار: قروء، والمراد بالتي في الآية: الأطهار في قول عائشة رضي الله عنها و زيد بن ثابت وابن عمر ومالك و الشافعي و أهل المدينة، قال ابن شهاب: ما رأيت أحدا من أهل بلدنا إلا يقول: الأفرأ: الأطهار، إلا سعيد ابن المسيب و أكثر المفسرين: على أنها الحيض، وهو قول فقهاء الكوفة)

وَلَا مَنِيْنَهُمْ "Şeytan: Kesinlikle senin kullarını boş hayallere kaptıracağım."²⁶⁵

Müellif Kur'ân'da geçen "وَلَا مَنِيْنَهُمْ" kelimesini tefsir ederken Kelbî'den (ö. 146/763) rivayetle²⁶⁶ şeytanın insanları cennet ve cehennemin olmadığı kuruntusuna düşüreceğini; İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Zeccâc (ö. 311/923) gibi âlimlerin dışındakilerin görüşlerinden hareketle²⁶⁷ ise şeytanın onları zevklerinin peşine salacağı manalarını vermiştir. Müellif bu âyette, son zikrettiği görüşü "قيل" sigasıyla ifade ederek bu görüşün zayıf olduğunu belirtmiştir.

"وَلَا مَنِيْنَهُمْ" أن لا جنة ولا نار، وقيل: ركوب الأهواء.

"Şeytan, kesinlikle insanları cennet ve cehennemin olmadığı kuruntulara düşüreceğim. Heveslerine düşürülecekleri de söylenmiştir."²⁶⁸

Örnek 3:

وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ "Biz senden ağır yükünü kaldırmadık mı?"²⁶⁹

Yine müellif âyette geçen وزر "ağır yük" kelimesini farklı görüşlerle tefsir etmiştir.

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Hasan el-Basri (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735), Dahhak b. Müzâhim (ö. 105/723) ve Mukatil b. Süleyman'dan (ö. 150/767) rivayetle²⁷⁰ bu yükü cahiliyye döneminden kalma günahlar manasında tefsir etmiş. Hata, yanılma ve nübüvvet yükü manalarını ise zayıf görerek temriz sigasıyla "قيل" ikinci görüş olarak zikretmiştir.

"وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ" ماسلف منك في الجاهلية، وقيل: يعني: الخطأ والسهو، وقيل:

معناه: خففنا عليك أعباء النبوة.

²⁶⁵ en-Nisâ 4/119.

²⁶⁶ Bk.. Vâhidî, *el-Vasît*, II, 118.

(قال الكلبي: (ولأمنينهم أنه لا جنة ولا نار ولا بعث)

²⁶⁷ Bk.. Vâhidî, *el-Basît*, VII, 101.

(قال غير ابن عباس و كلبى و زجاج: ولأمنينهم ركوب الأهواء الداعية لهم إلى العصيان)

²⁶⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 290.

²⁶⁹ el-İnşirâh 94/2.

²⁷⁰ Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 516.

("ووضعنا عنك وزرك" قال ابن عباس والحسن وقتادة والضحك ومقاتل: حططنا عنك إثمك الذي سلف منك في الجاهلية)

"Câhiliyyede yaptığın şeylerin "yükünü senden indirmedik mi?" Bunların hatayla ve sehven yapılan şeyler olduğu söylenmiş. Sana Peygamberlik yükünü hafiflettik diyenler de olmuştur."²⁷¹

Örnek 4:

وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى^ط

"Cehenneme yuvarlandığı zaman malı kendisine fayda vermez."²⁷²

Müellif, bu âyette geçen إِذَا تَرَدَّى "yuvarlandığı zaman" kısmını öldüğü, yok olduğu; Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), ve Katade b. Diâme'den (ö. 117/735) rivayetle²⁷³ ise cehenneme düştüğü zaman "malı kendisine fayda vermeyecek" şeklinde tefsir etmiştir.

وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى^ط أي: مات وهلك، وقيل: سقط في جهنم.

"Cehenneme yuvarlandığı zaman malı ona fayda vermez" yani ölüp yok olduğunda. Cehenneme düştüğünde de denmiştir."²⁷⁴

Yalnız müellif İbn Abbas (ö. 68/687-88) ve Katade'nin (ö. 117/735) görüşünü *el-Vecîz*'de "فيل" sigasıyla verirken dipnotta görüldüğü üzere *el-Vasît*'te bu sigayla vermemiştir.

Örnek 5:

فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ^ط "Aslandan ürküp kaçtı."²⁷⁵

Müellif âyette geçen قَسْوَرَةٍ kelimesini Ata b. Ebî Rebah (ö. 114/732) ve Muhabbed b. Sâib el-Kelbî'den (ö. 146/763) rivayetle "aslan"; Dahhak b. Müzâhim (ö. 105/723) ve Mukatil b. Süleyman'dan (ö. 150/767) rivayetle²⁷⁶ "okçular" manasında tefsir etmiştir.

"فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ^ط أي: الأسد، وقيل: الرماة الصيادون.

²⁷¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1212.

²⁷² el-Leyl 92/11.

²⁷³ bk.. Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 504.

(وما يغني عنه ماله إذا تردى" الذى بخل به عن الخير "إذا تردى" مات وهلك. وقال ابن عباس وقتادة: إذا تردى في جهنم أي: سقط.)

²⁷⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1209.

²⁷⁵ el-Müddessir 74/51.

²⁷⁶ bk.. Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 388.

(فرت من قسورة" يعني: الأسد، في قول عطاء، والكلبي. وقال الصحاح ومقاتل: هم "الرماة" رجال القنص.)

“Yaban eŖeğinden ürküp kaçtı” yani Aslandan. Âyetteki “kasvara”nın avcı okçular olduğu da söylenmiştir.”²⁷⁷

Önceki âyetlerle bu manalarda cümle kurarsak, yüce Allah öğütten yüz çeviren müşrikleri "Onlara (müşriklere) ne oluyor da, adeta aslandan veya okçulardan ürküp kaçan yaban eŖekleri gibi hala öğütten yüz çeviriyorlar?²⁷⁸ âyetleriyle, onların doğru yolu bulma acziyetlerini ortaya koymuş oluyor.

Örnek 6:

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا²⁷⁹

“Ey Peygamberim! De ki: Bana şöyle bildirildi: Şüphesiz mescitler, Allah'ındır. Bu itibarla mescitlerde sadece O'na ibadet edin, Allah ile birlikte hiçbir kimseye kulluk etmeyin.”²⁷⁹

Bu âyette müellif الْمَسَاجِدَ “mescitler” kelimesini, "üzerinde namaz kılınan ve Allah'ın zikredildiği yerler" olarak tarif ettikten sonra, Sa'id b. Cübeyr'den (ö. 94/713) rivayetle²⁸⁰ üzerinde secde yapılan uzuvlar, yine başka bir rivayetle mescid kelimesinin mas-tar mimi dikkate alınarak secde manasına gelebileceğini söylemiştir.

وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ "يعني: المواضع التي يصلی فيها، وقيل: الأعضاء التي يسجد عليها، وقيل: يعني: إن السجادات لله، جمع مسجد بمعنى السجود.

“Şüphesiz mescitler Allah'ındır” yani namaz kılınan yerler. Üzerinde secde yapılan uzuvlar da denmiştir. Ayrıca secdeler manasında mescit kelimesinin çoğulu olarak ‘elbette secdeler Allah’a aittir’ de denmiştir.”²⁸¹

Bu kelime secde manasında ele alındığında âyetin secdeyle ilgili kısmının manası "şüphesiz secdeler Allah'a aittir" şeklinde olur. Yani bu manada ayette mescitler zikredilmiş secde kastedilmiş olmaktadır.

²⁷⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1152.

²⁷⁸ el-Müddessir 74/49-51.

²⁷⁹ el-Cin 72/18.

²⁸⁰ Bk.. Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 367.

(“وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ...وقال سعيد بن جبير: المساجد الأعضاء التي يسجد عليها العبد)

²⁸¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1141.

Örnek 7:

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ "Kıyamet koptuğu gün gökler erimiş maden gibi olur"²⁸²

Müellif bu âyetteki الْمُهْل "erimiş maden" kelimesinin İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) rivayetle zeytin tortusu (posa), Ata'dan (ö. 114/732) rivayetle de²⁸³ erimiş katran (zift) manasına gelebileceğini tefsirinde zikretmiştir.

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ كدردي الزيت، وقيل كالقار المذاب.

"O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur" yani zeytin posası gibi. Erimiş katran gibi olacağı da söylenmiştir.²⁸⁴

Örnek 8:

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ "Dağlar da atılmış renkli yün gibi olur."²⁸⁵

Bu âyette de müellif الجبال "dağlar" kelimesine cevherler manasını vermekle beraber; altın, gümüş, bakır manalarına da gelebileceğini başkalarından rivayetle ikinci planda (temriz sigasıyla) zikretmiştir.

وَتَكُونُ الْجِبَالُ الجواهر، وقيل: الذهب والفضة والنحاس.

"Dağlar da cevherlere döner" dağların altın, gümüş ve bakır olabileceği de söylenmiştir.²⁸⁶

2. Tek Farklı Görüşle Açıkladığı Âyetler

Yine tek farklı görüşle açıkladığı âyetlerdeki rivayet sahiplerinin isimlerini görememekteyiz. Müellif bu kişileri diğer tefsirlerinde zikrettiğinden, o tefsirleri incelediğimizde *el-Vecîz*'deki rivayet sahiplerinin kimler olduğunu anlamaktayız. Bu bölümde tek farklı görüşle rivayettten kastedilen, kendi dışındaki kişi veya kişilerin ilgili âyetle rivayetidir.

²⁸² el-Me'âric 70/8.

²⁸³ Bk. Vâhidî, *el-Vasîf*, IV, 352.

(يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ قال ابن عباس: كدردي الزيت، وقال عطاء: كعكر القطران.)

²⁸⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1132.

²⁸⁵ el-Me'âric 70/9.

²⁸⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1132.

Örnek 1:

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ.^ط

"Savaş yapılmayan ve kan dökülmeyen haram ay, haram aya karşılıktır. Haram aylar olan zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarında savaş, ancak saldırı olduğunda karşılık vermek üzere yapılabilir. Çünkü haram aylara saygı karşılıklıdır."²⁸⁷

Müellif Bakara sûresinde yer alan âyetin yukarıdaki ilgili bölümünü İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) rivayetle:

"Haram aylarda sizinle savaşılırsa savaştıkları kadarıyla siz de onlarla savaşın. Sizin yasağınızı çiğnerlerse sizler de o oranda aynısını yapın"²⁸⁸ şeklinde açıklayarak başlangıçta müslümanların saldırımlarının caiz olmadığını, karşı taraftan saldırı olduğunda ise âyetin devamını delil göstererek, فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ, karşı haklarının olduğunu vurgulamıştır.

إن قاتلوكم في الشهر الحرام فقاتلوهم في مثله، و إن انتهكوا لكم حرمة فانتهكوا منهم مثل ذلك. أعلم الله سبحانه أنه لا يكون للمسلمين أن ينتهكوها على سبيل الإبتداء، ولكن على سبيل القصاص وهو معنى قوله : فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ^ص

"Haram Aylar'da sizinle savaşılırsa sizde onlarla savaşın. Sizin bir yasağınızı çiğnerlerse siz de onların yasağını çiğneyin. Yüce Allah Müslümanlara yasakları çiğnemeyi başlatan olmamalarını, fakat yüce Allah'ın 'Size kim saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın' sözünün manası gereğince kısas yoluyla karşılık verenlerden olmalarını bildirmiştir."²⁸⁹

Örnek 2:

وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ

²⁸⁷ el-Bakara 2/194.

²⁸⁸ bk.. Vâhidî, el-Vasît, I, 293.

(قال ابن عباس في رواية عطاء: يريد أن أقاتلكم في الشهر الحرام فقاتلوهم في مثله، و إن انتهكوا لكم حرمة فانتهكوا منهم مثل ذلك.)

²⁸⁹ Vâhidî, el-Vecîz, I, 155.

"Yetimlere adil davranmanız konusunda"²⁹⁰ cümlesi ile ilgili olarak müellif, bu âyetle adaletin yetim kızlara mehirlerinin ve miraslarının verilmesi yönünde olduğunu Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687-88) rivayetle²⁹¹ izah etmiştir.

أي: بالعدل في مهورهن وموارثهن.

Yani yetim kızların mehirlerinde ve miraslarında adaletli davranın." ²⁹²

Örnek 3:

عَلَّمَ الْقُرْآنَ

"O, Muhammed'e Kur'ân'ı öğretti ve peygamber olduğuna bir delil yaptı."²⁹³

Müellif, bu âyetin tefsirinde عَلَّمَ "öğretti" fiilini gerçek manasında kullanarak "Kur'ân'ı Peygambere Allah öğretti"; müşriklerin dediği gibi "Onu bir beşer öğretti" değil, şeklinde açıklamıştır. İkinci bir mana olarak ise Zeccâc'dan (ö. 311/923) rivayetle,²⁹⁴ "O Kur'ân'ı öğüt alınması için kolaylaştırdı. Böylece onu, bu ümmete korumaları için öğretti" şeklinde bir manayla açıklamıştır.

"عَلَّمَ الْقُرْآنَ" علم نبيه عليه السلام القرآن، ليس كما يقول المشركون: إنما يعلمه بشر، وقيل: معناه: يَسَّرَ القرآن لأن يذكر، فعلمه هذه الأمة حتى حفظوه.

"Kur'ân'ı peygamberine (s.a.s.) Rahman öğretti. Müşriklerin 'Kur'ân'ı ona ancak bir beşer öğretti' dedikleri gibi değil. Öğretmenin, Kur'ân'ı hatırlayıp bu ümmete onu ezberlemeleri için kolaylaştırması manasında olabileceği de söylenmiştir." ²⁹⁵

Yani ikinci açıklamada aynı fiil يَسَّرَ "kolaylaştırdı" manasında kullanılmıştır.

Örnek 4:

عَلَّمَهُ الْبَيَانَ "İnsana beyanı, konuşmayı, anlamayı, anlatmayı ve düşündüğünü ifade etmeyi öğretti."²⁹⁶

²⁹⁰ en-Nisâ 4/127.

²⁹¹ bk. Vâhidî, *el-Vasît*, II, 124.

(قال ابن عباس: يريد بالعدل في مهورهن وفي موارثهن.)

²⁹² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 293..

²⁹³ er-Rahmân 55/2.

²⁹⁴ Bk. Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 217.

(وقال الزجاج: معنى علم القرآن يسره لأن يذكر)

²⁹⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1052.

²⁹⁶ er-Rahmân 55/4.

Müellif bu âyetin tefsirinde öğretilen şeyin, “Her şeyin açıklamasının kendisinde olduğu Kur’ân” ve öğretilen kişinin de Muhammed (s.a.s.) olduğunu açıkladıktan sonra, ikinci bir mana olarak, Ebü'l-Âliye (ö. 90/709), İbn Zeyd (ö. 182/798), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Süddî'den (ö. 127/745) rivayetle²⁹⁷ “Âdem (a.s.)’a konuşmayı öğretti ve onu diğer canlılara üstün kıldı” şeklinde açıklamıştır.

“عَلَّمَهُ الْبَيَانَ” القرآن الذي فيه بيان كل شيء، وقيل: “خَلَقَ الْإِنْسَانَ” يعني: ابن آدم، فعلمه النطق وفضله به على سائر الحيوان.

“O’na içerisinde her şeyin açıklaması olan Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yani Âdemoğlunu yarattı ve ona konuşmayı öğreterek onu diğer canlılara üstün kıldı” şeklinde de söylenmiştir.²⁹⁸

Yani ikinci manada öğretilen kişi Âdem (a.s.), öğretilen özellik ise konuşma melekесidir. İki görüşü farklı kılan sebepler, “بيان” kelimesine قرآن “Kur’ân” ve نطق “konuşmak” manalarının verilmesi ve öğretilen kişilerin Âdem (a.s.) ve Muhammed (s.a.s.) manalarının verilmesidir.

Örnek 5:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ

“Şüphesiz biz Kur’ân’ı, Kadir gecesinde Levh-ı Mahfûz’dan dünya semasına toptan indirdik”²⁹⁹

Bu âyet, müellif tarafından tabîinden rivayet ile tefsir edilmiştir.

Bu âyette müellif Kur’ân’ın Kadir gecesinde indiriliş şeklini diğer tefsirlerindeki beyanatlardan anladığımız kadarıyla Mukatil b. Süleyman’dan (ö. 150/767) rivayetle³⁰⁰ açıklamıştır.

Müellifin el-Vecîz’deki açıklamasına göre Kur’ân’ın indiriliş şekli önce toplu olarak Levh-i Mahfûz’dan dünya semasına, oradan da Cibril’in (a.s.) vasıtasıyla yirmi üç senede Rasulullah’a (s.a.s.) indirildiği şeklindedir.

²⁹⁷ bk.. Vâhidî, el-Vasîf, IV, 217.

(علمه البيان" النطق والكتابة والخط، والفهم والإفهام حتى عرف ما يقول وما يقال له وهذا قول أبي العالية ومرة وا بن زيد والحسن والسدي.)

²⁹⁸ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1052.

²⁹⁹ el-Kadr 97/1.

³⁰⁰ bk.. Vâhidî, el-Vasîf, IV, 532.

(قال مقاتل: أنزله الله من اللوح المحفوظ....في السماء الدنيا، ونزل به جبريل على محمد (صلى الله عليه وسلم) في عشرين سنة.)

أنزل الله تعالى القرآن كله في ليلة القدر جملة واحدة من اللوح المحفوظ إل السماء الدنيا، ثم نزل به جبريل عليه السلام على النبي (صلى الله عليه وسلم) في عشرين سنة.³⁰¹

“Yüce Allah, Kur’ân’ın tamamını Levh’i- Mahfûz’dan dünya semasına toplu halde indirdi. Sonra O’nu Cibrîl (a.s.), Nebî (s.a.s.)’e yirmi üç senede indirdi.”

Örnek 6:

“Gerçekten biz insanı en güzel kıvamda, zorluklara dayanıklı, güçlü ve mükemmel bir yapıda yarattık.”³⁰²

Müellif bu âyette yer alan كَبِدٍ “zorluk” kelimesine kendi görüşü olarak meşakkat, dünya ve ahiret işlerinde birçok zorluk ve sıkıntılara katlanmak manasını; İbn Abbas’tan (ö. 68/687-88) rivayetle³⁰³ ise sağlam yapılı ve mutedil manalarını “فيل” sigasıyla ikinci görüş olarak vermiştir.

“لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبِدٍ^ط أَي: مشقة، يكابد أمر الدنيا والآخرة وشدائدهما، وقيل: منتصبا معتدلا

*“Gerçekten biz insanı en güzel kıvamda, zorluklara dayanıklı, güçlü ve mükemmel bir yapıda yarattık. Yani dünya-ahiret işlerine ve zorluklarına katlanacağı meşakkat içinde yarattık. Âyete ‘Biz insanı sağlam yapılı, itidalli yarattık’ manasını verenler de vardır.”*³⁰⁴

Örnek 7:

“Bacaklar birbirine dolaşır.”³⁰⁵ وَالتَّتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ^ل

Müellif bu âyetteki “bacağın bacağa dolaşması” deyimini, *el-Vecîz*’de insanların ölüm anında can çekişmesi; Sa’id b. Cübeyr (ö. 94/713), Katade (ö. 117/735), Mücahid (ö. 103/721) gibi müfessirlerden rivayetle³⁰⁶ de sıkıntıların peş peşe gelmesi şeklinde açıklamıştır.

³⁰¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1219.

³⁰² el-Beled 90/4.

³⁰³ bk. Vâhidî, *el-Vasîl*, IV, 488.

(“لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبِدٍ” قال ابن عباس في رواية مقسم: فائما على قدمية منتصبا، وكل شيء خلق مكبا إلا الإنسان فإنه خلق منتصبا والكبد الإستواء والإستقامة.)

³⁰⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1203.

³⁰⁵ el-Kiyâme 75/29.

³⁰⁶ bk. Vâhidî, *el-Vasîl*, IV, 124.

(وقال المفسرون (سعيد بن جبير وفتادة ومجاهد) تنباعت عليه الشدائد)

"وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ" التفّت ساقاه لشدة النزع، وقيل تابعت عليه الشدائد

"Ve bacak bacağa dolaşır." *Kişinin bacakları can çekişmenin şiddetiyle veya kişiye şiddetlerin peşpeşe gelmesinden birbirine dolaşır.*³⁰⁷

Örnek 8:

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ

"Kıyametin koptuğu gün bacaklar açılır, paçalar tutuşur ve işler zorlaşır, o gün kâfirler secdeye çağırılırlar fakat secde etmeye güçleri yetmez."³⁰⁸

Müellif bu âyette inanmayanların kıyamet gününde işlerinin zorluğundan ve çıkmaza düştüklerinden dolayı sıkıntı içerisinde olacaklarını açıklamış. İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) rivayetle kıyametin en şiddetli saatinin inanmayanların içerisine düştükleri bu hal olduğunu rivayet etmiştir.

"يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ" عن شدة من الأمر وهو يوم القيامة. قال ابن عباس رضي الله عنه: أشد ساعة في القيامة، فصار كشف الساق عبارة عن شدة الأمر

"O gün kıyametin şiddetinden bacaklar açılır. O kıyamet günüdür. İbn Abbas kıyametin en şiddetli saati budur demiştir. Bacakların açılması işin şiddetinden kinayedir."³⁰⁹

Yani önceki âyetlerle beraber düşündüğümüzde Kur'ân'a karşı olanlar dünyada kâfalarına göre hüküm verip istedikleri gibi inanıyorlardı. Fakat dünyadaki hesap ahiretteki gerçeklere uymayınca yüce Alah bunların durumunu "bacakları açılmak/zor duruma düşmek" deyimiyle bizlere bildirmiş; İbn Abbas ise inanmayanların bu hallerini kıyametin en zor saati olarak ifade etmiştir.

Örnek 9:

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنَ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

³⁰⁷ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1155.

³⁰⁸ el-Kalem 68/42.

Arapçada "incikten açılmak" bir deyimdir. İşlerin güçleşmesi veya bütün hakikatlerin apaçık ortaya çıkması manasına gelir. Bk.. (Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV, ilgili ayetin açıklaması.)

³⁰⁹ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1124.

“Allah, iman edenlere Firavun'un hanımını örnek gösterdi. Hani Firavun'un hanımı şöyle dua etmişti: Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun yaptığı *azaptan* kuru ve beni zalimler topluluğundan kurtar.”³¹⁰

Bu âyette yüce Allah Hz. Musa'ya iman eden Âsiye'nin Hz. Musa'ya inanmayan eşi Firavun karşısındaki direncini ve Hz. Musa'ya, onun Allah'tan getirdiği şeriata teslimiyetini ve Firavun'un yapmış olduğu eziyetler karşısında Âsiye'nin Allah'a duasını anlatmaktadır.

Müellif bu âyette Firavun'un eşine eziyetini ve bu eziyet karşısında eşinin duasını Ebû Hureyre'den (ö. 58//678) rivayetle³¹¹ “Firavun, eşinin müslüman olduğunu öğrenince onu elleri ve ayaklarıyla yerdeki dört kazığa bağladı ve eşi azap edildiği bir halde Rabbi'ne "Ey Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun kötü işinden kuru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!" şeklinde açıklamıştır.

"رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ" قِيلَ: إِنَّ فِرْعَوْنَ لَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ إِسْلَامُهَا وَتَدَهَا عَلَى الْأَرْضِ بِأَرْبَعَةِ أَوْتَادٍ عَلَى يَدَيْهَا وَرِجْلَيْهَا، فَقَالَتْ وَهِيَ تَعَذِّبُ: "رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنَ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ"

“Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap.” *Denildi ki Firavun eşinin Müslüman olduğunu görünce onu elleri ve ayaklarından yerdeki dört kazığa bağladı. O, işkence gördüğü halde ‘Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap; beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden kuru ve beni zalimler topluluğundan kurtar! Dedi.*”³¹²

Örnek 10:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ

“Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir toplum olan Yahudileri dost edinmeyin. Zira onlar, kâfirlerin kabirlerdeki ölümlerden ümit kestikleri gibi ahiretten ümit kesiyorlar.”³¹³

³¹⁰ et-Tahrîm 66/11.

³¹¹ bk.. Vâhidî, *el-Vasît*, IV, 323.

(“وضرب الله مثلا للذين آمنوا امرأة فرعون” وهي آسية ابنة مزاحم: كانت قد آمنت بموسى، وسألت الله بيتا في الجنة فقالت: “رب ابن لي عندك بيتا في الجنة” أي حيث لا يتصرف فيه إلا بإذنك وهو الجنة. قال أبو هريرة: إن فرعون أوتد لإمرأته بأوتاد في يديها ورجليها فكانت إذا تفرقوا عنها ظللتها الملكة فقالت: “رب ابن لي عندك بيتا في الجنة.”)

³¹² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1114.

³¹³ el-Mümtehhine 60/13.

Bu âyetin "كَمَا يَتَسَّ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ" kısmı iki manada anlaşılmıştır. Müellif birinci manayı "kâfirler, kabirlerde kendilerinin tekrar dirilmesinden ümitlerini kestikleri gibi" şeklinde açıklamıştır. İkinci manayı ise zayıf görerek "فيل" sigasıyla "kabirlerde olan kâfirlerin ahirette kendilerine bir nasiplerinin olacağından ümitlerini kestikleri gibi" şeklinde açıklamıştır.³¹⁴

"كَمَا يَتَسَّ الْكُفَّارُ" الذين لا يوقنون بالبعث "مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ" أن يبعثوا، وقيل: كما يتس الكفار الذين في القبور من أن يكون لهم في الآخرة خير

"Onlar, kabirdekilerin tekrar dirilmesine inanmayan kâfirlerin ümit kestikleri gibi ahiretten ümit kesmişlerdir. Kabirlerdeki kâfirlerin ahirette kendilerine bir paylarının olmasından ümit kestikleri gibi ahiretten ümit kesen kimselerdir şeklinde de söylenmiştir."³¹⁵

Yani kabirde bulunan kâfirler kurtuluştan ümitlerini kestiklerinden ahirette de bir nasiplerinin olmayacağını anlayarak ümitsizliğe düşmüşlerdir.

E. Kur'ân'ın Usûl Kaideleriyle Tefsiri

Vâhidî'nin *el-Vecîz*'inde bazı âyetlerin açıklamasında fıkıh usûlü kaidelerinin uygulandığı görülür.

Bazı âyetlerde mutlak olarak ifade edilen hükümleri mukayyet hükümlere hamle ederek açıklar.

Buna "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ" "Gözler bu dünyada Allah'ı idrak edip göremez"³¹⁶ âyeti örnek verilebilir. Bu âyetin mutlak manasından yüce Allah'ın dünya ve ahirette görülemeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak müellif âyeti tefsir ederken bu hükmün dünyaya ait olduğunu ifade etmiştir. Bu âyetin mutlak mana ifade etmediğini "وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا" "Kıyamet günü bazı yüzler sevinçten parlar, Rablerine bakar ve O'nu görürler."³¹⁷

âyetiyle delillendirerek mutlakın mukayyede hamledileceğini ifade etmiştir.

"لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ" في الدنيا؛ لأنه وعد في القيامة الرؤية بقوله: "وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا" نَاصِرَةٌ "الآية، والمطلق يحمل على المقيد.

³¹⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 779.

³¹⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1091.

³¹⁶ el-En'âm 6/103.

³¹⁷ el-Kıyâme 75/22-23. Bk.. Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1155.

("وجوه يومئذ" يوم القيامة "ناصره" مضنية حسنة. "إلى ربها ناصرة" تنظر إلى خالقها عيانا).

“Gözler O’nu dünyada göremez. Çünkü O’nu kıyamette görmek yüce Allah’ın ‘Yüzler vardır ki, o gün ıslıl ıslıl parılayacaktır. Rablerine bakacaklardır / O’nu göreceklerdir’ sözü gereğince bir vaaddir. Dolayısıyla mutlak mukayyede hamledilir.”³¹⁸

Vâhidî bazı âyetlerden çıkarılacak hükümlere “dâl bi’l işâre”³¹⁹ yoluyla ulaşır.

Buna “وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا” “Annenin çocuğu rahminde taşıması ve sütten ayırması otuz aydır”³²⁰ âyeti örnek verilebilir. Bu âyette çocuğun anne karnındaki süresiyle emme süresinin otuz ay olduğu ifade edilmektedir. Müellif “وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ” “Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur”³²¹ âyetinin delaletiyle önceki âyetteki çocuğun anne karnında en az kalma süresinin altı ay olduğunu ifade etmiştir.

“وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا” “أقل الحمل ستة أشهر. والفصال: الفطام. ويكون ذلك بعد حولين

“Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer. Taşınmanın en az süresi altı aydır. Bırakma sütten kesme demektir. Bu da iki yıldan sonra olur.”³²²

Zira birinci âyette hamilelik süresiyle emme süresi otuz aydır. İkinci âyette ise emme süresi yirmi dört aydır. İkinci âyette iki yıl olan emme süresi birinci âyetdeki otuz aydan çıkarıldığında geriye altı aylık bir zaman dilimi kalmaktadır. Bu da en az hamilelik süresine delalat eder.

Vâhidî bazı âyetlerde nassın ibaresindeki hükmü (lafızdan anlaşılan hüküm), “nassın delaleti”³²³ ile anlaşılabilir hükümlerle açıklar.

Buna “فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ” “Onlara anne babana “öf” bile deme”³²⁴ âyeti örnek verilebilir. Bu âyette ibârenin delâletiyle anne babaya “öf” demenin haram olduğu anlaşılmakta-

³¹⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 368.

³¹⁹ İşaretin delaleti, lafzın, nassın gelişinde asli veya tebeî olarak kastedilmeyen fakat asıl maksat olan mananın gerekli kıldığı, bununla birlikte sözün doğruluğu ve şer’î yönden sözün doğru anlaşılması kendisine bağlı olmayan hükme delâletine denir. (Şağban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kafi Dönmez, 512).

³²⁰ el-Ahkâf 46/15.

³²¹ Lokmân 31/14. Bk. Vâhidî, *el-Vecîz*, 577.

(“وفصاله” و فطامه “في عمين” لأنها ترضع الولد عامين.)

³²² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 995.

³²³ Nass, ibaresiyle önce bir hükme delalet eder ve bu hüküm diğer bir olaya da tamamen tatbik edilebilirse, nass’ın bu ikinci hükmü ifade etmesine “nass’ın delaleti” denir. Buna “mefhum-i muvâfakat” adı verildiği gibi, “delalet-i evlâ” da denir. Bazı fakihler ise buna “Celî Kıyas” adını vermişlerdir. (Bk. Ebû Zehre, *Fıkıh Usulü*, çev. Abdülkadir Şener, 128.

³²⁴ el-İsrâ 17/23.

dır. Öyleyse nassın delâletiyle bu davranıştan daha ağır olan hareketlerin haram olabileceğini herhangi bir nassa ihtiyaç duymaksızın anlamak mümkündür. Müellif de nassın delalet ettiği manayla âyeti açıklamıştır.

"فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفَّ" لَا تَقُلْ لَهُمَا رَدِيئًا مِنَ الْكَلَامِ، وَلَا تَسْتَثْقِلَنَّ شَيْئًا مِنْ أَمْرِهِمَا

"Onlara, anne babana "öf" bile deme," onlara hiçbir kötü söz söyleme, emrettikleri hiçbir şeyi ağır görme."³²⁵

Yani ibarede anne babaya yapılacak yanlış hareketin en hafifi zikredilerek, bundan daha şiddetli olanların yasaklandığına nassın delaletiyle işaret edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

eL-VECÎZ'DEKİ DİNÎ İLİMLER

I. TEFSİR VE KUR'ÂN İLİMLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde *el-Vecîz*'de ortaya konan Kur'ân ilimlerine yer vereceğiz.

A. Esbâb-ı Nüzûl

Araştırma konumuz olan *el-Vecîz*'de müellifin dikkat çeken yönlerinden biri âyet veya sûrelerin nüzûl sebeplerini zikretmesidir. Biz de çalışmamızda konuyla ilgili kısa izahtan sonra ilgili âyetleri tespit edip örnekler vermeye çalışacağız.

1. Esbâb-ı Nüzûlün Tanımı

Esbâb-ı nüzûl, "esbâb" ve "nüzûl" kelimelerinden meydana gelmiş Arapça bir iza-fet terkididir. Sebep sözlükte metot, yol, işaret, vesile ve vasıta manalarına gelmektedir. Ayrıca arzu edilen amaca ulaştıran her şeye de sebep denilmektedir.³²⁶

Nüzûl kelimesi ise "نزل" fiilinden mastardır. Yukarıdan aşağıya doğru inmek veya iniş manasını ifade eder. Aynı kökten türemiş olan "إنزال" ve "تنزيل" masterları da indirmek manasına gelir. Ancak inzâl, toptan indirme, tenzîl ise müneccemen yani olaylara, durumlara göre peyderpey indirmek demektir.³²⁷

³²⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 632.

³²⁶ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul, MÜİFY. 2016), s.219.

³²⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.219.

Esbâb-ı nüzûl ise âyetlerin iniş sebeplerini ifade eder. Terim olarak “Hz. Peygamber’in risalet döneminde vuku bulan ve Kur’ân’ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine sebep olan olaylar, durum ya da herhangi bir şey hakkında Rasûlullah’a sorulan sorular”³²⁸ demektir.

Kur’ân, insanlığı doğru yola iletmek ve toplum hayatına yön vermek amacıyla indirilmiştir. Bu sebeple onun asıl amacı insanlığın ahlâkî, hukûkî ve diğer alanlardaki ihtiyaçlarına cevap vermektir. Kur’ân bu hedefini gerçekleştirirken bazen sözü edilen ihtiyaçlarla ilgili hükümler koymuş, bazen de insanların yaşadığı birtakım olaylar ve sorunlara ışık tutmuş ve neticesi merak edilen hususları açıklamıştır. Bu sebeple Kur’ân âyetlerini ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan bir kısmı muayyen bir sebebe bağlı olmayıp bir hükmü ortaya koymak amacıyla indirilen, diğer bir kısmı da belli bir sebebe bağlı olarak indirilen âyetlerdir.³²⁹

Konumuzu ilgilendiren de ikinci kısma giren âyetlerin veya sûrelerin inişiyle ilgili rivâyetleri konu edinen ilim dalı ve müellifin bu konuyla ilgili tefsirinde değindiği açıklamalardır.

2. Esbâb-ı Nüzûlün Önemi

Esbâb-ı Nüzûlün, tefsir ilminde, âyeti izah ve beyan etmesi açısından önemi çok büyüktür. Tefsir alanında, sahabenin yerinin özel olmasının sebebi de bu olsa gerek. Çünkü onlar Peygamber zamanında âyetin inişine sebep olan olayı, soru soranın durumunu ve sorudan maksadının ne olduğunu bilirlerdi. Değişik sebeplerle ve çeşitli hadiselerle göre nâzil olan âyetler, değişik hükümleri ihtiva ederlerdi. Sahabelerden bazıları özellikle Peygamber’in yanında bulunanlar, hükümlerle bu hükümlere sebep olan olaylar arasındaki münasebeti kurabilmişlerdi.

Sahabe devrinden sonra gelenler ve hatta sahabe devrindeki bazı kimselerin Kur’ân’ı tefsir etmekten çekinmelerinin en önemli sebebi hükümlerle sebepler arasındaki bağlantıyı kuramamalarıdır.³³⁰

Vâhidî, esbâb-ı nüzûlü önemsemeyen veya bilmeden konuşanları ve bunun tehlikesini hesap etmeyenleri “Bu gün bu hususta konuşanlar, âyetlerin esbâb-ı nüzûlünden haberdar olmadan konuşmanın tehlikesini düşünmeksizin cehalet yularını takıyor ve

³²⁸ Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2001), 11/360. Farklı tanımlar için bk.. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: TDV Yay. 1989), 115; Muhammed Abdü’l-Azîm ez-Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (by. Matbaatü İsal el-Bâbî el-Halîbî ve Şurakâhü, ts.), I, 106; Mennâ’ b. Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (by. Mektebetü’l-Me’ârif, 1421/2000), 132.

³²⁹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 219. Benzer açıklamalar için bk.. ez-Zergânî, *Menâhil*, II, 106.

³³⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 117.

yeni şeyler üretip yalanlar uyduruyorlar.”³³¹ sözleriyle tenkit etmiş ve Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir etmede esbâb-ı nüzûlü bilmenin önemine dikkat çekmiştir. Subhî Salih, Vâhidî’nin bu sözlerinde abartılı davranmadığını söylemiştir.³³²

3. Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetleri için Kullanılan İfâdeler

Nüzûl sebepleriyle ilgili bazı özel lafızlar kullanıldığı görülmektedir. Bu lafızların bir kısmıyla gelen rivayetin esbâb-ı nüzûlle alakalı olduğu kesindir. Kesinlik ifade eden lafızları şöyle sıralamak mümkündür:

1. سبب نزول هذه الآية “Âyetin nüzûl sebebi şudur.”
2. فأنزل الله هذه الآية “Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi.”
3. فنزلت هذه الآية “Bu hadise üzerine şu âyet nazil oldu.”³³³
4. فأنزل الله هذه السورة “Bunun üzerine Allah şu sûreyi indirdi.”

Bu örneklerde görüldüğü gibi sebep ya lafız olarak bizzat zikredilmiş veya “fâ-i sebebiyye” kullanılarak ifade edilmiştir. Bunların dışında kalan ta-birler ise İslam âlimlerine göre kesinlik ifade etmemektedir. Çünkü bu nitelik-te olmayan ifadeler, sebep-i nüzûle delalet edebileceği gibi izahı yapılan âyetin tefsiriyle ilgili olarak âyetin alakalı görüldüğü durum ve kimselere de işaret etmiş olabilirler.³³⁴

4. Esbâb-ı Nüzûlün Kur’ân’ı Açıklamasındaki Neticeleri

Nüzûl ile ilgili rivayetlerin Kur’ân’ın anlaşılmasındaki neticelerini anlamak için, bu rivayetleri bilmenin manayı kavramadaki etkisine bakmak gerekmektedir. Bu alanda yapılan tespitler, bu rivayetlerin Kur’ân’ın anlaşılmasına yardımcı olup olumlu sonuçları olduğu gibi, bazen de yanlış anlaşılmalara sebep olup olumsuz sonuçlarının olabileceğini –iddia edenlerden hareketle- ortaya koymuştur.³³⁵ Bu sebeple mesele iki başlık altında incelenerek bu ikilemin giderilmesi hedeflenecektir.

a) Olumlu Sonuçları

³³¹ Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 11

وَأَمَّا الْيَزْمُ فَكُلُّ أَحَدٍ يَخْتَرِعُ مَبْنًى وَيَخْتَلِقُ إِفْكًا وَكَذِبًا مُلْفِيًا دِمَامَهُ إِلَى الْجَهَالَةِ غَيْرَ مُفَكِّرٍ فِي الْوَعِيدِ لِلْجَاهِلِ بِسَبَبِ نَزُولِ الْآيَةِ

³³² Subhî Sâlih, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kurân*, (Beyrut, Daru’l-İlim, 1981), 130.

(وهل بالغ الوحيد حين قال: لا يمكن معرفة تفسير الآية دون الوقوف على قصتها وبيان نزولها!)

³³³ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 222.

³³⁴ Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl”, 11/360.

³³⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 227.

ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), ez-Zerkânî (ö. 1367/1948) ve es-Suyûtî (ö. 611/1505) gibi alimler esbâb-ı nüzûlû bilmenin Kur'ân'ı anlama açısından çok önemli olduğunu eserlerinde ifade etmişler.³³⁶ el-Vâhidî ise, esbâb-ı nüzûlû bilmenin önemini, âyetlerin nüzûlüne ve kıssalarına vakıf olmayan kişilerin Kur'ân'ı tefsir etmesinin mümkün olmadığını belirtmiş ve bu bilgilere sahip olmayıp da Kur'ân'ı tefsir etmeye kalkışan kişilerle ilgili uyarı ve tehdit içeren hadisleri zikretmiştir.³³⁷

Bu ilmi bilmenin Kur'ân'ı doğru anlamada katkı sunacağı önemli sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

1. İlgili âyetin veya sûrenin ne zaman, nerede, hangi şartlar altında ve hangi olay üzerine indirildiğinin bilgisini verir. Böylece ilgili âyet veya sûrenin bir yönden yüce Allah'ın muradına uygun bir şekilde anlaşılmasını sağlar, diğer yönden hükmün konulmasının altında yatan hikmetin insanlar tarafından anlaşılmasına yardımcı olur.³³⁸

Mesela şarabın haram kılındığını bildiren âyet³³⁹ nazil olunca Hz. Peygamber'e (s.a.s.) daha önce şarap içip ölenlerin durumu ne olacak diye sorulmuş.³⁴⁰ Bunun üzerine "لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا..." İman eden ve salih ameller işleyen kimselere *haram olmadan önce* yiyip içtikleri şeylerde hiçbir günah yoktur³⁴¹ âyeti nazil oldu. Bu konuyla ilgili bir rivayete göre sahabilerden Osman b. Maz'un (ö. 2/623-24) ve Amr b. Ma'dikerip (ö. 21/641-42) bu âyete dayanarak, şarabın helâl olduğunu söylemeye kalkışmışlardı.³⁴²

Bu kişilerin yanlış hüküm vermelerinin sebebi, şarabın helâl olduğunu zannettikleri âyetin nüzûl sebebini bilmemeleridir. Oysa şarabın haram kılınmasıyla ilgili âyet nazil olunca, insanların zihinlerinde oluşan "acaba bizden önce şarap içerek ölen kardeşlerimiz bu hükme dâhil mi?" şüphesi üzerine, şüphelerinin giderilmesi için söz konusu

³³⁶ es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 38; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 109; Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l- Fâdıl İbrahim, (by. Dâru l-hyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1376/1957), I, 22-23.

³³⁷ Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 9; Suyûtî, *el-Itkân*, I, 108.

(قَالَ الْوَاحِدِيُّ: لَا يُمْكِنُ تَفْسِيرُ آيَةِ دُونَ الْوُفُوفِ عَلَى فَصْطِهَا وَبَيَانِ نَزُولِهَا (الْإِنْفَانِ))

³³⁸ es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 108; Mennâ'ül-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 79.

³³⁹ el-Mâide 5/90.

³⁴⁰ Ebû'l-Kasım Mahmut b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâb'l Arabî, h.1407), I, 676.

(لَمَّا نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ قَالَتِ الصَّحَابَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: كَيْفَ بِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ مَاتُوا وَهُمْ يَشْرِبُونَ الْخَمْرَ وَيَأْكُلُونَ مَالَ الْمَيْسِرِ)

³⁴¹ el-Mâide 5/93.

³⁴² es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 108.

(وَخُكِّي عَنْ عُنْمَانَ بْنِ مَطْعُونٍ وَعُمَيْرِ بْنِ مَعْدِي كَرَبَ أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ: الْخَمْرُ مُبَاحَةٌ وَيَخْتَجَّانِ بِقَوْلِهِ تَعَالَى: (لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا) الْآيَةَ وَلَوْ عَلِمَا سَبَبَ نَزُولِهَا لَمْ يَقُولَا ذَلِكَ وَهُوَ أَنَّ نَاسًا قَالُوا لَنَا حَرِمَتِ الْخَمْرُ: كَيْفَ يَمُنُّ قِيلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَاتُوا وَكَانُوا يَشْرَبُونَ الْخَمْرَ وَهِيَ رَجَسٌ فَتَرَلَتْ.)

âyet nâzil oldu. Yani şarabın helâl olduğuna dair öne sürdükleri âyet, şarap haram kılınmadan önce, şarap tüketerek vefat eden insanların durumunun sorulması üzerine nâzil olup sadece onları kapsamaktadır.

Neticede âyetlerin nüzûl sebepleri bilinmediğinde içerdikleri hükümleri yanlış hatta hükümlerin zıddını anlamak kaçınılmaz olmaktadır. Bu da Kur'ân'ı tefsir etmede nüzûl sebeplerini bilmenin ne kadar önemli olduğunun en açık göstergesidir.

2. Bazı emir ve yasaklardaki tadrîci metod daha iyi bir şekilde kavranmış olur. Esbâb-ı nüzûl bilindiği zaman, mesela içki, fâiz vb. konularda, Kur'ân'ın, insanları bunlardan vazgeçirmek için uyguladığı tedricî metod göze çarpar ki, bu da mü'minlerin Kur'ân'a bağlılığını artırıp, imanlarını güçlendirdiği gibi, bunu gören diğer insanların da inanmalarına vesile olur. Nitekim bu kimseler, İslâm'ın hükümleri getirmedeki hikmetlerini ve maslahatlarını gördüklerinde, bu hükümlerin bir baskı için değil, insanların menfaatleri için getirildiklerini anlarlar.

Bu gibi emir ve yasaklar tedricî değil de bir anda getirilmiş olsaydı, insanların yıllardan beri alıştıkları adetlerinden dönmek, kendilerine zor gelebilir ve burada bir maslahatın değil zorbalığın olduğunu düşünebilirlerdi. Bunun neticesinde yüce Allah'ın muradını anlayamayan birtakım insanlar, bu emir ve yasakları bir ceza olarak görebilir ve bunlara karşı çıkarlardı.

3. Nüzûl sebeplerini bilmek, âyetler arasında var olduğu zannedilen çelişkilerin giderilmesine yardımcı olur.³⁴³

Buna örnek olarak yine yukarıda zikredilen, bir taraftan şarabın haram kılınması diğer taraftan iman edip, güzel amel işleyenlere, tattıklarından dolayı hiçbir suç yoktur manasındaki âyetler arasında zannedilen teâruzu verebiliriz. Nitekim buradaki müşkil, ilgili âyetin nüzûl sebebinin bilinmesiyle giderilmiştir.

4. Mübhem âyetlerin anlaşılmasına yardımcı olur. Çünkü mübhem yani anlamı kapalı âyetleri akılla anlamak mümkün değildir.³⁴⁴

5. Nüzûl sebeplerini bilmek, âyetler ve sûreler arasında münasebet kurmaya yardımcı olur.

6. Hasr veya tahsis şüphelerini ortadan kaldırır. Bazı âyetlerin zahirine bakıldığında ilk etapta "*tahsis*" manası anlaşılabilir. Fakat âyetin nüzûl sebebine bakıldığında durumun sadece âyette geçenlerden ibaret olmadığı anlaşılır.³⁴⁵

Buna örnek,

³⁴³ es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 108.

(ومنها) (ومن فوائد معرفة سبب نزول القرآن): الوقوف على المعنى وإزالة الإشكال.

³⁴⁴ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 228.

³⁴⁵ es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 38; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 23.

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ
خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ

“De ki: Bana vahyolunan *Kur’ân’da*, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti ki -o pisliktir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka yiyecek, kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum”³⁴⁶ âyetini vermek mümkündür.

Bu âyetle haram olarak sayılan yiyecekler dört sınıftır. Fakat burada sayılanların dörtle sınırlanması bunların dışındaki yiyeceklerin helâl olduğu anlamına gelmez. İşte burada görülen hasr ve tahsis şüphesi, ilgili âyetin sebebi nüzûlü sayesinde çözülmektedir.

Nitekim müşrikler ilgili âyetle zikredilen haramların helâl olduğunu iddia ediyorlar ve bunu şiddetle savunuyorlardı. Onlara göre, âyetle geçen yiyecekler helâldi ve haram olması için hiçbir neden yoktu. İşte müşriklerin bu helâl olduğunu iddia ettikleri yiyeceklerin tam tersine haram olduğunu Kur’ân haber vermektedir. Burada haram olan bütün haram yiyecekler değil, müşriklerin âyetin nüzûlü anında iddia ettikleri helâllerin haram olduğudur. Yani âyetin amacı bütün haramları anlatmak değil, helâl olduğu iddia edilen haramları ilgililere duyurmaktır.³⁴⁷

Neticede bir âyetin ifade ettiği hükümde hasr/tahsis şüphesinin giderilmesi ancak o âyetin nüzûl sebebini bilmekle olur. Görünürde hasr ifade eden bir siganın aslında hasr ifade etmediği ancak bu şekilde anlaşılabilir. Bu husus, İmâm-ı Şâfiî’nin (ö. 204/820) de tercih ettiği bir yöntemdir.³⁴⁸

Diğer önemli bir husus da nüzûl hususunda, sebebin hususiliğinin değil, lafzın umumiliğinin geçerli olmasıdır. Hüküm ifade eden âyetler genelde belirli şahıslar hakkında nâzil olmuşlarsa da, aynı durumda olan bütün şahıslar hakkında geçerlidirler. İşte âyetlerin hükümlerini gerçek nüzûl sebeplerine muhatap olan kişilerden başkalarına da muhatap kılmak, cumhûru sebebin hususiliğine değil, hükmün umûmiliğine sevk etmiştir. Nitekim Kur’ân’ın umûmiliğinin, belirli şahıslara mahsus kılınmasını kabul etmek aklen mümkün değildir.³⁴⁹

7. Nüzûl sebebini bilmek, Kur’ân’ı Kerim’deki nâsih-mensûh âyetleri bilmemizi sağlar. Bu aynı zamanda âyetlerin nüzûl seyrini bilmeyi gerektirir. Nitekim büyük bir çoğunluğun kabul ettiği nesih konusu, âyetlerin nüzûl seyrinin bilinmesiyle anlaşılabilir ve âyetlerin araları böylece telif edilebilir.

³⁴⁶ el-En’âm 6/145.

³⁴⁷ es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 109-110.

³⁴⁸ es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 39; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 23.

³⁴⁹ Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Kerim ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 1993), 93. Ayrıca bk.. Suyûtî, *el-Itkân*, I/110; ez-Zerkânî, *Menâhil*, I/123-138.

8. Nüzûl sebebini bilmek, Kur'ân'ın belâğî sırlarının keşfini sağlar. Kur'ân'ın i'câzını açıklayan Meânî ve Beyân ilimlerinin olmazsa olmazı olan muktezâyı hâli bilmek, nüzûl sebeplerini bilmekle mümkün olur. Nitekim aynı söz, söyleyene, muhataplara, şartlara ve sözün söyleniş gayesine göre muhtelif hükümler alabilir ve değişik anlamlar ifade etmiş olabilir.³⁵⁰

b. Olumsuz Sonuçları

Nüzûl sebeplerinin olumlu sonuçlarının yanında bazı olumsuz sonuçlarının da ortaya çıkması muhtemeldir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. İlgili âyetleri nüzûl çerçevesinde değerlendirerek, bu âyetleri esbâb-ı nüzûlde geçen özel olay ve insanlara hasredip tarihi şartlarla sınırlı görmek. Böylece ilâhî mesaj ve ebedî maksatlardan uzaklaşmak.³⁵¹

2. Kur'ân'ı yorumlama zenginliğine engel olması.³⁵² Böylece karşılaşılan sorunlara alternatif çözümler üretmek zor olmakta, nüzûl sebebinin dışına çıkmakla şeriatın dışına çıkılmış olduğu izlenimi meydana gelmektedir.

3. Müfessirleri gereğinden fazla meşgul ederek onların mesailerini verimsizleştirmesi.³⁵³

4. Ortaya çıkan birtakım yeni meselelerin Kur'ân'ın genel çerçevesi içerisinde değerlendirilmesini önlemesi.³⁵⁴

Bu olumsuzlukların birtakım sebepleri vardır. Sahabe tarafından nakledilen esbâb-ı nüzûl haberleriyle yorumların birbirine karışması bunlardan biridir. Yine rivayetlerden senetlerin hafzedilmesi ve nakillerin birden fazla olması durumunda ortaya çıkan karışıklık da bu olumsuzlukların başka bir yansımasıdır.³⁵⁵

Esbâb-ı nüzûl ile ilgili bu önemli izahlardan sonra çalışmamızın konusu olan *el-Vecîz*'de nüzûl sebebi belirtilen sûre ve âyetleri inceleyeceğiz. Müellif, gördüğümüz kadarıyla bu sebepleri kısaca izah etmeye çalışmış. Biz de bunları nüzûl sebebi belirtilen sûreler ve âyetler şeklinde iki başlık altında inceleyeceğiz.

5. el-Vecîz'de Esbâb-ı Nüzûlü Belirtilen Sûreler

³⁵⁰ İtir, Nurettin, 'Ulûlmü'l-Kur'ânî'l-Kerîm, (Kâhire, Dâru'l-Basâir, 1435/2014), 93.

³⁵¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 229.

³⁵² Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, 232.

³⁵³ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 229.

³⁵⁴ Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, 242.

³⁵⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 230.

Müellif nüzûl sebeplerini zikrederken sebebin sûreyle mi âyetle mi ilgili olduğunu belirtmiştir. Ancak sûrelerin nüzûl sebeplerini zikrederken müstakil olarak değil de genelde birinci âyetle veya nüzûl sebebinin birebir geçtiği âyetin tefsiri içerisinde bunu zikretmiştir.

a. Duhâ Sûresi

Müellif bu sûrenin nüzûl sebebini manasına uygun olan üçüncü âyetle şöyle açıklamıştır:

“Vahyin gelmesi Allah Rasûlü’ne on beş gün gecikince insanlar, “Muhammed’i Rabbi terk etti ve ona darıldı” dediler. Bunun üzerine yüce Allah, bu sûreyi indirdi”.

وقد كان تأخر الوحي عن النبي صلى الله عليه وسلم خمسة عشر يوما، فقام ناس: إن محمدا ودعه ربه وقلاه، فأنزل الله هذه السورة.

“Vahiy Rasûlullah’a (s.a.s.) on beş gün gecikmişti. Bazı insanlar, Rabbi Muhammed’i terk etti ve ona darıldı dediler. Bunun üzerine yüce Allah, bu sûreyi indirdi.”³⁵⁶

b. Kevser Sûresi

Müellif, bu sûrenin nüzûl sebebini tefsirinde kısaca şöyle izah etmiştir:

“Bu sûre Allah Rasûlü’nün oğlu Kasım ölünce ona ebter/soyu kesik ismini veren Âs b. Vâil hakkında inmiştir.”

نزلت في العاص بن وائل، سمى النبي صلى الله عليه وسلم أبتر عند موت ابنه القاسم

“Kevser sûresi, Âs b. Vâil hakkında inmiştir. O, Nebî’i (s.a.s.) oğlu Kâsım öldüğünde ebter/soyu kesir olarak isimlendirmişti.”³⁵⁷

Bu sûrede anlatılan nüzûl sebebi *el-Vecîz*’de her ne kadar âyetin sebebi gibi gözüke de müellifin sebeb-i nüzûl ile ilgili eseri incelendiğinde sûrenin nüzûl sebebi olduğu anlaşılmaktadır.³⁵⁸ Bu yüzden, bu sebeb-i nüzûl, sûrelerle ilgili bölümde ele aldık.

c. Kâfirûn Sûresi

³⁵⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1210.

³⁵⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1236.

³⁵⁸ bk.. Vâhidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, 494.

(“İna أعطيناك الكوثر” إلى آخر السورة. قال بن عباس: نزلت في العاص بن وائل، وذلك: أنه رسول الله يخرج من المسجد، وهو يدخل، فالتقى عند باب بني سهم، وتحدثا وأناس من صناديد قريش في المسجد جلوس فلما دخل العاص قالوا له: من الذي كنت تحدث قال: ذاك الأبر، يعني رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكان قد توفي قبل ذلك عبد الله بن رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكان من خديجة، وكانوا يسمون من ليس له ابن: أبر، فأنزل الله تعالى هذه السورة.)

Müellif tefsirinde bu sûrenin sebab-i nüzûlünü birinci âyetin tefsir kısmında şöyle izah etmiştir:

“Bu sûre Kureyş’ten bir topluluk hakkında inmiştir. Onlar Peygamber’e (s.a.s.): “Bir yıl ilahlarımıza ibadet edersin; bir yıl da biz senin ilâhına ibadet ederiz” demeleri üzerine Allah (c.c.) bu sûreyi indirdi.”

نزلت في رهط من قريش قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم: تعبد آل هتينا سنة، ونعبد إلهك سنة،
فأنزل الله هذه السورة

Bu sûre, Kureyş’ten bir grup hakkında nazil oldu. Onlar, Rasûlullah’a (s.a.s.), “Bir sene ilahlarımıza ibadet edersin, biz de bir sene senin ilahına ibadet ederiz” demeleri üzerine, yüce Allah bu sûreyi indirdi.”³⁵⁹

d. Mesed (Tebbet) Sûresi

Müellif, bu sûrenin sebab-i nüzûlünü sûrenin birinci âyetinin tefsiri içerisinde ele almıştır.

Tefsirdeki izahata göre Rasûlullah’a, وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ *“Yakın akrabalarını uyar”*³⁶⁰ âyeti nâzil olunca Safa tepesine çıkıp en yüksek sesiyle kavmine seslendi. Herkes onun yanında toplandı ve onları cehennem azabıyla korkutarak *“Ben şiddetli bir azabın önünde size gönderilen bir uyarıcıyım”* dedi. Bunun üzerine Ebû Leheb, *“Yazıklar olsun sana! Bizi sırf bunun için mi çağırdın?”* Deddi. Allah da onun bu sözü üzerine bu sûreyi indirdi.

لَمَّا نَزَلَ قَوْلُهُ: "وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ" صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّافَا وَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ يَدْعُو قَوْمَهُ فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ فَأَنْذَرَهُم النَّارَ وَقَالَ: إِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ: "تَبًّا لَكَ مَا دَعَوْتَنَا إِلَّا لِهَذَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ "تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ...".

“Yüce Allah’ın ‘Yakın akrabalarını uyar’ sözü nâzil olunca Rasûlullah (s.a.s.) Safa tepesine çıktı. Yüksek sesle kavmini çağırdı ve yanına toplandılar. Onlara ‘Elbette ben şiddetli bir azabın öncesinde sizin için bir uyarıcıyım’ diyerek onları cehenneme karşı uyardı. Bunun üzerine Ebu Leheb: ‘Yazık sana bizi sırf bunun için mi çağırdın?’ Deddi. Yüce Allah da bu sûreyi indirdi.”³⁶¹

e. İhlâs Sûresi

³⁵⁹ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1237.

³⁶⁰ eş-Şu’arâ 26/214.

³⁶¹ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1239.

Müellif tefsirinde bu sûrenin nüzûl sebebini sûrenin başında müstakil bir şekilde açıklamıştır.

Müellifin izahına göre bir grup Yahûdi Rasûlullah'a gelerek dedi ki: "Bize Rabbini tanıt." Bunun üzerine yüce Allah, bu sûreyi indirdi.

روي أَنَّ قَوْمًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْسِبْ لَنَا رَبَّكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ..."

*"Rivayet edildiğine göre müşriklerden bir grup Rasûlullah'a (s.a.s.) bize rabbini tanıt dediler. Böylece yüce Allah bu sûreyi indirdi."*³⁶²

f. Felâk ve Nâs Sûreleri

Müellif, bu iki sûrenin nüzûl sebebini Felâk sûresinin birinci âyetinin tefsirinde izah etmiştir.

Müellif, tefsirinde belirttiği üzere, bu ve bundan önceki Nâs sûresi Yahûdi olan Lebîd b. Â'sâm'ın Allah Rasûlü'ne sihir yapması üzerine nâzil oldu. Rasûlullah (s.a.s.), sihirin etkisiyle şiddetli bir rahatsızlığa yakalandı. Bunun üzerine yüce Allah, kendisine sihir yapıldığını ve bu sihrin nerede olduğunu bildirdi. Rasûlullah (s.a.s.), onu getirmesi için birini gönderdi. Bu sihir, üzerine on bir tane düğüm atılmış bir ipti. O düğümlerden her biri çözüldükçe Rasûlullah rahatlıyordu. Bütün düğümler çözüldünce Rasûlullah (s.a.s.), tamamen rahatladı. Yüce Allah, bu iki sûreyi indirerek bunlarla kendisine sığınmasını emretti. Bu iki sûrenin âyet sayısı, düğümlerin sayısına denk olan on bir âyettir.

نزلت هذا السُّورَةُ وَالتِّي بَعْدَهَا لَمَّا سَحَر لَبِيدُ بْنُ الْأَعْصَمِ الْيَهُودِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاشْتَكَى شَكْوَى شَدِيدَةً فَأَعْلَمَهُ اللَّهُ بِمَا سَحَر بِهِ، وَأَيْنَ هُوَ، فَبَعَثَ مَنْ أَتَى بِهِ وَكَانَ وَتَرًا فِيهِ إِحْدَى عَشْرَةَ عَقْدَةً، فَجَعَلُوا كُلَّمَا حَلُّوا عَقْدَةً وَجَدَ رَاحَةً، حَتَّى حَلُّوا الْعَقْدَ كُلَّهَا وَأَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَتَعَوَّذَ بِهَاتَيْنِ السُّورَتَيْنِ وَهُمَا إِحْدَى عَشْرَةَ آيَةً عَلَى عَدَدِ الْعَقْدِ.

"Bu ve bundan sonraki sûre Yahûdi olan Lebîd b. Â'sâm'ın Rasûlullah'a (s.a.s.) sihir yapmasından sonra indi. Rasûlullah (s.a.s.) şiddetli acı çekti. Bunun üzerine yüce Allah ona sihir yapılan şeyi ve nerede olduğunu bildirdi. Rasûlullah (s.a.s.) onu getirecek birisini gönderdi. İçerisinde on bir düğüm olan bir ipti. Her bir düğüm çözüldükçe Rasûlullah (s.a.s.)

³⁶² Vâhidî, el-Vecîz, II, 1241.

rahatlıyordu. Bütün düğümler çözüldü ve yüce Allah, kendisine bu iki sûreye sığınmasını emretti. Bu iki sûre düğümlerin sayısınca on bir âyetti.”³⁶³

Tespit ettiğimiz kadarıyla müellifin tefsirinde sebep-i nüzûlünü ele aldığı sûreler bu kadardır.

6. el-Vecîz’de Esbâb-ı Nüzûlü Belirtilen Âyetler

Âyetlerin nüzûl sebepleri, ilgili âyetin tefsir kısmında açıklanması hasebiyle, ilgili âyetler ölçü alınarak nüzûl sebepleri incelenecektir.

Örnek 1:

إِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ. وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ.

“Kıyametin kopma saati yaklaştı ve Ay yarıldı. Eğer müşrikler, Muhammed’in (s.a.s.) peygamberliğine delalet eden bir mucize görseler imandan yüz çevirirler ve ‘Bu, gelip geçici sağlam bir büyüdür’ derler.”³⁶⁴

Müfessirin de belirttiği üzere Rasûlullah (s.a.s.) zamanında Ay ikiye ayrılmıştı. Rivayet edilir ki Mekke ehli, Allah Rasûlünden, nübüvvete dair delil istediler. O da onlara Ay’ı ikiye ayrılmış olduğu halde gösterdi. Öyle ki Ay’ın iki parçası arasında Hira dağı görüldü. Bu bir sihirdir demekten öteye geçemediler. Bunun üzerine yüce Allah, bu âyetleri indirerek onların hakikatten nasıl yüz çevirdiğini ve ayın yarılmasıyla kıyametin yaklaştığının alametini kullarına haber verdi.

انفلق بنصفين على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وذلك أن أهل مكة سأله آية، فأراهم القمر فلقطين حتى رأوا حراء بينهما، فأخبر الله تعالى أن ذلك من علامات قرب الساعة.

“Rasulullah (s.a.s.) zamanında Ay ikiye bölünmüştü. Bunun sebebi, Mekke ehli kendisinden bir mucize istemişti. Bunun üzerine Ay’ı onlara ikiye ayrılmış halde gösterdi. Hatta aralarından Hira dağı görüldü. Böylece yüce Allah, bu mucizenin kıyametin yaklaştığının alametlerinden olduğunu bildirdi.”³⁶⁵

Örnek 2:

فَدُ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الْبَنِيِّ تَجَادُلُكَ فِي رَوْحِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

³⁶³ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1242. Ayrıca bk.. Vâhidî, Esbâbü’n -Nüzûl, 500.

³⁶⁴ el-Kamer 54/1-2.

³⁶⁵ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1045. Ayrıca bk.. Vâhidî, Esbâbü’n -Nüzûl, 418.

“Ey Peygamberim! Şüphesiz Allah eşi hakkında seninle tartışan ve Allah’a şikâyetle bulunan kadının sözünü işitti. Allah, sizin konuşmalarınızı da işitir. Şüphesiz Allah her sözü hakkıyla işiten ve her şeyi çok iyi görendir.”³⁶⁶

Bu âyet Havle binti Sa’lebe (ö. ?) ve eşi Evs b. Sâmit (ö. 32/652-53) arasında meydana gelen zihâr³⁶⁷ sebebiyle nâzil olmuştur. Bu, İslam’daki ilk zihâr idi. Zihâr, Cahiliyye döneminde bir boşama türüydü.

İlgili tefsirde müellifin açıklamasına göre, kadın Rasûlullah’a gelerek eşinin kendisine zihâr ettiğini söyledi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.): Sen ona haram oldun dedi. Kadın: Ben muhtaçlığımı, yalnızlığımı ve çocuğumun küçüklüğünü Allah’a havale ediyorum dedi. Defalarca Rasûlullah’ın yanına bu yüzden gidip gelmeye başladı. Rasûlullah ona aynı şeyi söylüyor ve o da Allah’a şikâyetle bulunuyordu. İşte bu olay üzerine ilgili âyetin nüzûlü gerçekleşti.

نزلت في سبب خولة بنت ثعلبة وزوجها أوس بن الصامت، ظاهر منها وكان ذلك أول ظهار في الإسلام، وكان الظهار من طلاق الجاهلية، فأنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وذكرت أن زوجها ظاهر منها، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "حرمت عليه" فقالت: أشكو إلى الله فاقتي ووحدتي وصبية صغاراً، وجعلت تراجع رسول الله صلى الله عليه وسلم فإذا قال لها: "حرمت عليه" هتفت وشكت إلى الله.

“Bu âyet Havle binti Sa’lebe ve eşi Evs b. Sâmit hakkında inmiştir. Bu kişi eşine zihar yapmıştı. Bu İslamdaki ilk zihardı. Zihar câhiliyye boşama çeşitlerindendi. Bu kadın Rasûlullah’a (s.a.s.) geldi ve eşinin kendisine zihar yaptığını söyledi. Rasûlullah (s.a.s.): ‘Sen ona haram oldun’ dedi. Kadın: ‘Muhtaçlığımı, yalnızlığımı ve çocuklarımın küçüklüğünü Allah’a şikâyet ediyorum’ dedi. Tekrar Rasûlullah’a (s.a.s.) geldi. Ona, ‘Sen ona haram oldun’ deyince, bağırды ve Allah’a şikâyetle bulundu.”³⁶⁸

Örnek 3:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَآؤَكَ حَيْوُكَ بِمَا لَمْ يَحْكِكْ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ

³⁶⁶ el-Mucâdele 58/1.

³⁶⁷ Araplar arsında “zihâr” denen bir âdet vardı. Şöyle ki, bir adam karısına, “sen bana anamın sırtı gibisin” deyince kadın o adama haram sayılır ve ebediyen kocası tarafından terkedilmiş olurdu. Kur’ân, erkeğin bu şekilde davranmakla eşinin kendisine anası gibi haram olmayacağını bildirdi. (el-Mücadele 58/2) Ancak böyle bir söz söyleyene de fakirlerin lehine olmak üzere cezalar koydu. (el-Mücâdele 58/3-4.)

³⁶⁸ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1073.

“Ey Peygamberim! Şu yahudi ve münâfıkları görmedin mi? Bilmedin mi? Gör ve bil ki onlar, gizli konuşmaktan men edildiler, sonra men edildikleri şeyleri yapıyorlar ve günah, düşmanlık ve Peygamber’e karşı gelmek *hususunda* yine gizli konuşuyorlar. Onlar, sana geldikleri zaman Allah’ın seni selamlamadığı selam ile selamlıyorlar. Kendi aralarında *eğer Muhammed gerçekten peygamber olsaydı* söylediklerimiz sebebiyle Allah’ın bize azap etmesi gerekmez miydi? diyorlar. Cehennem onlara yeter! Onlar, cehenneme girecekler. Cehennem *girilecek* ne kötü yerdir.”³⁶⁹

Bu âyet yahûdiler ve münâfıklar hakkında inmiştir. Kendi aralarında mü’minlerden ayrı olarak, onların kalplerine töhmet ve şüphe düşürmek için onlara bakarak fısıldaşıyorlardı. Bunu, mü’minleri ilgilendiren bir şey kendilerine ulaşmış gibi yapıyor ve öyle sanıyorlardı. Bu durum Rasûlullah’a şikâyet edilince onları böyle yapmaktan nehyetti. Tekrar nehyedikleri işe dönünce yüce Allah, bu âyeti indirdi.

نزلت في المنافقين واليهود كانوا يتناجون فيما بينهم دون المؤمنين، وينظرون إلى المؤمنين ليواقعوا في قلوبهم ريبة وتهمة، ويظنون أن ذلك لشيء بلغهم مما يهملهم، فشكوا ذلك إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فنهاهم عن ذلك، فعادوا لما نهوا عنه فأنزل الله هذه الآية

“Bu âyet, münâfıklar ve yahudiler hakkında inmiştir. Aralarında mü’minlerden ayrı olarak ve onlara bakarak gizlice konuşuyorlardı. Bunu mü’minlerin kalbine şüphe ve korku düşürmek için yapıyorlardı. Mü’minler kendilerini ilgilendiren bir şeyin onlara ulaştığını zannediyordu. Bunları Rasûlullah’a (s.a.s.) şikâyet ettiler ve Rasûlullah da (s.a.s.) onları bu yaptıkları işten yasakladı. Tekrar yasaklandıkları şeye döndüler. Bunun üzerine yüce Allah bu âyeti indirdi.”³⁷⁰

Örnek 4:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانْشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ey iman edenler! Size ‘meclislerde yer açın’ denildiği zaman hemen yer açın ki, Allah da size genişlik versin. Size “*bulunduğunuz yerden kalkın*” denildiği zaman hemen kalkın ki, Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdar olandır.”³⁷¹

369 el- Mucâdele, 58/8.

Bu âyette geçen olayın detayı şöyledir: “Yahûdi ve münâfıklar, Müslümanların yanında işaretlerle gizli gizli konuşurlar, Müslümanların içlerine şüphe sokmaya çalışırlar, savaşta mücahitlerin mağlup oldukları, geride kalanların da öldürüldükleri hissini uyandırmaya çalışırlardı. Hz. Peygamber, onları bu ahlaksızlıktan men etmişti. Yahudilerin bir başka ahlaksızlığı da, Hz. Peygamberle karşılaştıklarında “Sana ölüm olsun” anlamına gelen “Es-sâmu aleyk” şeklinde selam vermeleriydi. Hz. Peygamber, onların bu saygısız ve kaba davranışlarına “Aleyküm” şeklinde karşılık verir, nazik ve mülahim tavrını değiştirmezdi” (Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, 542.)

370 Vâhidî, el-Vecîz, II, 1075.

371 el-Mucâdele 58/11.

Bu âyet, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) meclisine erken gelen ve ona yakın yerde yerlerini alan birtakım kimseler hakkında nâzil olmuştur. Başkaları geldiği zaman oldukları yerden kıpırdamıyorlardı. Allah Rasûlü ise Bedir ehline ikram etmeyi seviyordu. Bir gün içeri girdiler ve onun yanında oturacak bir yer bulamayınca önünde ayakta durdular. Daha önce gelip yerini alanlardan hiç kimse kalkmadı. Allah Rasûlü bu durumu çirkin gördü. Bunun üzerine bu âyet indi.

نزلت في قوم كانوا يبيكون إلى مجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم، ويأخذون مجالسهم بالقرب منه، فإذا دخل غيرهم ضئوا مجالسهم، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يحب أن يكرم أهل بدر، فدخلوا يوما فقاموا بين يديه ولم يجدوا عنده مجلسا، ولم يقم أحد من هؤلاء الذين أخذوا مجالسهم، فكره النبي عليه السلام ذلك، فنزلت هذه الآية

“Bu âyet, Rasulullah’ın (s.a.s) meclisine erken gelen ve ona yakın bir yerde yerlerini alan bir grup hakkında inmiştir. Kendilerin başkası onların yanına girdiğinde yer vermiyorlardı. Rasulullah (s.a.s.) bedir ehline ikram etmeyi seviyordu. Bir gün içeri girdiler oturacak bir yer bulamadıklarından Rasulullah’ın önünde ayakta durdular. Yerlerini önceden alanlardan hiçbirini ayağa kalkmadı, onlara yer vermedi. Rasulullah (s.a.s.) bunu uygun bulmadı. Bunun üzerine bu âyet indi.”³⁷²

Örnek 5:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ...

“Ey iman edenler! Benim düşmanım ve sizin de düşmanınız olan Mekkeli müşrikleri ve onların konumunda olanları dostlar edinmeyin.”³⁷³

Bu âyet, Allah Rasûlü (s.a.s), Mekke’ye sefer yapma hazırlığı sürecinde, Hâtib b. Beltea’nın (ö. 30/650) Mekkeli müşriklere bir kadın vasıtasıyla bu durumu bir mektupla haber vermek istemesi üzerine nâzil olmuştur.³⁷⁴

Örnek 6:

Müellif Cum’a sûresinde geçen

³⁷² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1076-1077.

³⁷³ el-Mümtehine 60/1.

³⁷⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1087.

Bu olay şöyle de anlatılır: “Hâtib b. Beltea adlı sahabe, Hz. Peygamberin gizli tuttuğu Mekke fethi teşebbüsünü Sâre adındaki şarkıcı kâfir bir kadına verdiği mektupla, Mekke müşriklerine bildirmek istemişti. Hâtib Mekke’de kalan evlat ve ailesine tehlikeyi haber vermek maksadıyla böyle bir işe girişmişti. Cenâb-ı Hak bu durumu Hz. Peygamber’e bildirdi. Rasûlullah, Mekke’ye dönmekte olan kadını takip için beş kişilik atlı birliğini yola çıkardı. Birlik, kadını Hz. Peygamber’in haber verdiği yerde yakaladı. Sıkıştırılan kadın sakladığı mektubu, saçlarının arasından çıkardı ve serbest bırakıldı. Mektup, Hz. Peygamber’e teslim edilince, Hâtib çağrıldı ve hareketinin sebebi soruldu. Hz. Ömer’in hiddet göstermesine rağmen, Hz. Peygamber, Hâtib’i affetti. “Böylece Hâtib’in şahsında bütün Müslümanlar düşmanlarına karşı uyarılmış oldular. (Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV Yay., 548.)

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ
وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ

“Ey Peygamberim! Ashabından bazıları, bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni hutbede yalnız ayakta bıraktılar. Onlara de ki: Allah’ın yanında bulunan mukâfat, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır”³⁷⁵ âyetin nüzûl sebebini, tefsirinde şöyle izah etmiştir:

“Nebî (s.a.s.) Cuma günü hutbedeyken bir kervan geldi ve bu kervanın gelişinden dolayı defler çaldılar. Bu olay Medine’de pahalılığın olduğu bir zamanda olmuştu. Bunun üzerine insanlar Nebî (s.a.s.)’in yanından dağılıp ticarete ve def sesinin geldiği yere doğru gittiler. Nebî (s.a.v.)’in yanında on iki kişiden başkası kalmamıştı.”

وكان النبي صلى الله عليه وسلم في خطبته يوم الجمعة، فقدمت عيرٌ وضرب لقدمها الطبل، وكان ذلك في زمان غلاء بالمدينة، فتفرق الناس عن النبي صلى الله عليه وسلم إلى التجارة وصوت الطبل، ولم يبق معه إلا إثنا عشر نفساً.

“Nebî (s.a.s.) Cuma günü hutbedeyken bir kervan geldi ve kervanın gelişinden dolayı def çaldılar. Bu olay Medine’de pahalılığın olduğu zamandı. İnsanlar Nebî (s.a.s.)’den ayrılıp ticarete ve def sesinin olduğu tarafa gittiler. Rasulullah’ın (s.a.s.) yanında sadece on iki kişi kaldı.”³⁷⁶

Fakat müellif âyetin nüzûl sebebini anlatmakla beraber bu âyette فنزلت هذه الآية فتركت هذه الآية sebebini anlatmakla beraber bu âyette “Bu olay üzerine bu âyet indi” gibi sebeb-i nüzûl lafzını kullanmadığını görmekteyiz. Sebeb-i nüzûlle alakalı yazmış olduğu “Esbâbü’n-Nüzûl” isimli müstakil eserine bakıldığında müellifin bu âyetle ilgili sebeb-i nüzûl lafzını kullandığı görülmektedir.³⁷⁷ Böylece âyetin tefsirinde anlatılan olayın, âyetin bizzat nüzûl sebebi olduğu kesinlik kazanmıştır.

Örnek 7:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ

“Ey iman edenler! Şüphesiz eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır, bu itibarla onlardan sakının.”³⁷⁸

Bu âyetin nüzûl sebebini, iman edip hicret etmek isteyen fakat eşlerinin ve çocuklarının “biz sizin ayrılığınıza sabredemeyiz” diyerek, hicret etmek isteyen bu kimseleri

³⁷⁵ el-Cum’a 62/11.

³⁷⁶ Vâhidî, Esbâb-ı Nüzûl, II, 1097.

³⁷⁷ Bk.. Vâhidî, Esbâb-ı Nüzûl, 448.

(كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب يوم الجمعة، إذ أقبلت عير قد قدمت (من الشام) فخرجوا إليها حتى لم يبق معه إلا إثنا عشر رجلاً. فأمر الله تبارك وتعالى: “وإذا رأوا تجارة أو لهوا انفضوا عليها وتركوك قائماً”.)

³⁷⁸ et-Teğâbün 64/14.

geride bırakanlar ve kendilerini yüce Allah'ın düşman ilan ettiği kimseler hakkında nâzil olduğu, müellif tarafından *el-Vecîz*'de ifade edilmiştir.

نزلت في قوم آمنوا وأرادوا الهجرة، فثبطهم أهلهم وأولادهم وقالوا: لانصبر على مفارقتكم، فأخبر الله تعالى أنهم أعداء لهم

"Bu âyet iman edip hicret etmek isteyen bir kavim hakkında nâzil oldu. Onları aile ve çocukları: 'Biz sizin bizden ayrılmanıza sabredemeyiz' diyerek geri bıraktı. Bunun üzerine yüce Allah bu aile ve çocukların onların düşmanı olduğunu haber verdi."³⁷⁹

Örnek 8:

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا. وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

"Kim emir ve yasaklarına uyararak Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar ve onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse O, kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur."³⁸⁰

Bu âyetin nüzûl sebebi müellif tarafından *el-Vecîz*'de şöyle ifade edilmiştir:

ويروى أن هذا نزل في عوف بن مالك الأشجعي، أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: إن العدو أسر إبني وشكا إليه الفاقة، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إتق الله واصبر، وأكثر من قول: لا حول ولا قوة إلا بالله"، ففعل الرجل ذلك، فبينما هو في بيته إذ أتاه ابنه وقد غفل عنه العدو، وأصاب إبلًا لهم وغنما فساقها إلى أبيه.³⁸¹

"Rivâyet olduğuna göre bu âyet, *Avf b. Mâlik el-Eşca'î* hakkında nazil olmuştur. Allah Rasûlü'ne gelip: 'Düşman oğlumu esir aldı' dedi ve içinde bulunduğu fakirliği ona şikâyet etti. Allah Rasûlü ona: "Allah'tan kork ve "لا حول ولا قوة إلا بالله" sözünü çok tekrarla" dedi. Adam Allah Rasûlü'nün dediğini yaptı. Adam evinde olduğu sırada oğlu, düşmanlar kendisinden gâfil olduğu halde onlardan bir deve ve birkaç koyun alıp onları sürek babasının yanına geldi."

Örnek 9:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْصَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

³⁷⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1104.

³⁸⁰ et-Talâk 65/3.

³⁸¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1107; Ayrıca bk.. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 435.

“Ey Peygamberim! Eşlerinin rızalarını isteyerek, Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi, *bal şerbeti içmeyi* niçin kendine haram kılıyorsun? Allah çok bağışlayan ve çok merhametli olandır.”³⁸²

Bu âyetin nüzûl sebebi *el-Vecîz*’de şöyle geçmektedir:

روي أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل على حفصة في يوم نوبتها، فخرجت هي لبعض شأنها، فأرسل رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى مارية جاريته، وأدخلها بيت حفصة وواقعها، فلما رجعت حفصة علمت بذلك فغضبت وبكت، وقالت أمالي حرمة عندك وحق؟! فقال رسول الله: "أسكتي وهي حرام علي، أبتغي بذلك رضاك"، وحلف أن لا يقربها، وبشرها بأن الخليفة من بعده أبوها وأبوعائشة، وقال لها: "لا تخبري أحدا بما أسررت إليك من أمر الجارية وأمر الخلافة من بعدي" فلما خرج رسول الله من عندها أخبرت عائشة رضي الله عنها وعن أبيها بذلك، وقالت: "قد أراحنا الله من مارية، فإن رسول الله حرمها على نفسه، وقصت عليها القصة فنزل (هذه الآية)."³⁸³

“Rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.), Hafsa’nın nöbet gününde onun yanına girdi. O ise bir işi için dışarı çıkmıştı. Bundan dolayı Rasûlullah (s.a.s.), câriyesi Mariye’ye haber gönderdi. Onu Hafsa’nın odasına koydu ve onunla cima etti. Hafsa dönünce bunu öğrendi ve kızıp ağlayarak şöyle dedi: “Benim senin yanında saygım ve hakkım yok mudur!?. Rasulullah: “Sus, o bana haram olsun. Bununla senin hoşlanmanı istiyorum” dedi ve bir daha ona yaklaşmayacağına yemin etti. Kendisinden sonra Hafsa ve Âişe’nin babalarının halife olacağını ona müjdeledi ve ona: “Benden sonra câriye hakkında ve halifelik hususunda sana söylediğim bu sırları kimseye söyleme” dedi. Rasûlullah (s.a.s.) onun yanından çıktıktan sonra Onun gizlenmesi gerektiğini söylediği hususları Âişe’ye söyledi ve “Allah bizi Mariye’den rahatlattı; çünkü Rasûlullah (s.a.s.) onu kendi nefesine haram kıldı” dedi ve kıssayı ona anlattı. Bunun üzerine bu âyet indi.”

Örnek 10:

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Ey insanlar! İyi veya kötü sözünüzü gizleyin veya onu açığa vurun, fark etmez, şüphesiz Allah, göğüslerin özünü, sizin zihninizden geçirdiğiniz ve düşündüğünüz şeyleri bile çok iyi bilendir.”³⁸⁴

Bu âyet Rasûlullah’a dil uzatan müşrikler hakkında nâzil olmuştur. Yüce Allah onların söylediklerini elçisine haber verdi. Bunun üzerine kendi aralarında, “Muhammed’in ilâhı işitmemesi için, sözlerinizi gizleyin” dediler.

³⁸² et-Tahrîm 66/1.

³⁸³ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1111.

³⁸⁴ el-Mülk 67/13.

نزلت في مشركين الذين كانوا ينالون من رسول الله صلى الله عليه وسلم بألسنتهم، فيخبره الله تعالى، فقالوا فيما بينهم: أسروا قولكم كي لا يسمع إله محمد.

“Bu âyet Allah Rasûlü’ne dil uzatan müşrikler hakkında nâzil olmuştur. Yüce Allah Allah Rasûlüne onların konuştuğu şeyleri haber verdi. Bunun üzerine aralarında, ‘Muhammedin ilâhî iştmemesi için gizli konuşun’ dediler.”³⁸⁵

Örnek 11:

“أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ” Biz Müslümanları mücrimler *kâfirler* gibi yapar mıyız?³⁸⁶

Bu âyetin nüzûl sebebi bir önceki *النَّعِيمِ* “Şüphesiz *emir* ve yasaklarına riayet ederek Allah’a karşı gelmekten sakınan mü’minler için Rableri katında Na’îm cennetleri vardır.”³⁸⁷ âyetine müşriklerin vermiş olduğu tepkinin sonucudur. Bu âyet inince Kureys’lilerden bazıları, “Eğer söyledikleriniz doğruysa bizim için ahirette size verilenden daha fazlası vardır” dediler. Bu beklentileri üzerine örnekte zikredilen âyet nâzil oldu.

“إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ” فلما نزلت قال بعض قريش: إن كان ما تذكرون حقا، فإن لنا في الآخرة أكثر مما لكم، فنزل: “فَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ”

“Şüphesiz *emir* ve yasaklarına riayet ederek Allah’a karşı gelmekten sakınan mü’minler için Rableri katında Na’îm cennetleri vardır’ âyeti nâzil olunca bazı Kureysliler: ‘Eğer bu söyledikleriniz doğruysa elbette bizim sizden daha fazla hakkımız vardır’ dediler. Bunun üzerine ‘Biz Müslümanları mücrimler (*kâfirler*) gibi yapar mıyız?’ âyeti nâzil oldu.”³⁸⁸

Örnek 12:

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً...

“Biz cehennemin işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir.”³⁸⁹

³⁸⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1117; Ayrıca bk. Vâhidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, 442.

³⁸⁶ el-Kalem 68/35.

³⁸⁷ el-Kalem 68/34.

³⁸⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1123.

³⁸⁹ el-Müddessir 74/31.

Bu âyetin nüzûl sebebi de önceki örnekte olduğu gibi öncesiyle bağlantılıdır. Yüce Allah عَلَیْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ "Cehennem³⁹⁰ üzerinde on dokuz görevli melek vardır³⁹¹ buyurunca, müşriklerden bazıları: "Ben onların on yedisinden sizi kurtarırım, siz de ikisinden beni kurtarın" dedi.

"عَلَیْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ" فلما نزلت هذه الآية قال بعض المشركين: أنا أكفيكم منهم سبعة عشر، فاكفوني إثنين، فأنزل الله: "وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً...".

"Cehennem üzerinde on dokuz görevli melek vardır" âyeti nâzil olunca bazı müşrikler: 'Ben onların on yedisinden sizi kurtarırım siz de beni ikisinden kurtarın' dedi. Bunun üzerine yüce Allah 'Biz cehennem işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişsinizdir' âyetini indirdi.³⁹²

Bunun üzerine yüce Allah tarafından, cehennem işlerine bakanların melekler olduğu bildirildi. Yani cehennem üzerindeki on dokuz sayısından maksadın melek olduğu kendilerine âyetle bildirildi.

Bu âyetin içeriğinden çıkan mana ise, insan neslinin meleklerle mücadele edemeyeceği ve yapmış oldukları cehennem üzerindeki görevlileri bertaraf etme hesabının ne kadar tutarsız olduğudur.

Örnek 13:

عَبَسَ وَتَوَلَّى. أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى.

"Peygamber, bir grup kâfire İslam'ı anlatırken yanına görme engelli Abdullah b. Ümmü Mektûm geldi diye yüzünü astı ve çevirdi."³⁹³

Müellifin tefsirindeki açıklamalara göre, âyette geçen â'mâ kişi Abdullah b. Ümmü Mektûm'dur (ö. 15/636). Bu kişi, Allah Rasûlü Kureys'in ileri gelenlerini İslam'a davet ederken onun yanına geldi. Ona seslendi ve bunu birkaç kez tekrarladı. Kendilerinin meşgul olduğunu bilmiyordu. Öyle ki Allah Rasûlü'nün yüzünde hoşnutsuzluk ve kerahiyet belirdi. Yüzünü ekşitti ve ondan yüz çevirdi. Mekke'nin ileri gelenlerine yöneldi. Bunun üzerine yüce Allah bu âyetleri indirdi.

"عَبَسَ وَتَوَلَّى. أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى." وهو عبد الله بن مكتوم، أتى النبي صلى الله عليه وسلم وهو يدعوا أشراف قريش إلى الإسلام، فجعل يناديه ويكرر النداء ولا يدري أنه مشغول، حتى ظهرت

³⁹⁰ en-Nesefî, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl, I, 533.

³⁹¹ el-Müddessir 74/30.

³⁹² Vâhidî, el-Vecîz, II, 1150.

³⁹³ el-Abese 80/1-2.

الكراهية في وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم، فعبس وأعرض عنه وأقبل على قوم الذين يكلمهم، فأنزل الله تعالى هذه الآيات.

“Peygamber, â’mânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve geri döndü. Bu kişi (â’mâ) Abdullah İbn Mektûm’dur. Bu kişi, Nebî (s.a.s.) Kureyş’in ileri gelenlerini İslama davet ettiği sırada ona geldi. Peygamber’e (s.a.s.) sesleniyor ve bunu tekrarlıyordu. Peygamberinin (s.a.s.) meşgûl olduğunu bilmiyordu. Neticede Allah Rasûlü’nün yüzünde hoşnutsuzluk belirdi. Yüzünü ekşitti ve ondan yüz çevirerek konuştuğu insanlara döndü. Bunun üzerine yüce Allah bu âyetleri indirdi.”³⁹⁴

Örnek 14:

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ

“Kâfir, mağrur ve azgın insan, hiç kimsenin kendisine asla güç yetiremeyeceğini mi zannediyor?”³⁹⁵

Müellif, bu âyetin Benî Cumah’tan Ebu’l-Eşeddeyn olarak bilinen kişi hakkında nâzil olduğunu tefsirinde ifade etmektedir. Bu kişi kuvvetli birisi olarak biliniyordu. Allah da bu kişiye karşı: “O, gücüyle kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi zannediyor.? Allah’ın ona gücü yeter” diyerek bu kişiyi ve ona güvenenleri uyarmıştır.

نزلت في رجل من بني جمح يكنى أبا الأشدين، كان يوصف بالقوة، فقال الله تعالى: أيحسب بقوته أن لن يقدر عليه أحد، و الله قادر عليه.

“Bu âyet Cumh Oğulları’ndan Ebu’l-Eşeddeyn olarak bilinen bir adam hakkında nâzil olmuştur. Kuvvetli olduğu söyleniyordu. Allah da bu kişiye karşı: ‘O, gücüyle kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi zannediyor.? Allah’ın ona gücü yeter’ dedi.”³⁹⁶

Örnek 15:

فَسْتَيْسِرُهُ لِلْيُسْرَى

“Biz onu en kolayla hazırlarız, ona cennet yolunu kolaylaştırırız.”³⁹⁷

Müellifin beyanına göre bu âyetin nüzûl sebebi, müşriklerin İslam’dan dönmeleri için eziyet ettikleri Müslüman köleleri, Ebû Bekir’in satın alıp hürriyetlerine kavuşturmalarıyla ilgilidir.

وكان أبو بكر الصديق رضي الله عنه إشتري جماعة يعذبهم المشركون ليرتدوا عن الإسلام، فوصفه الله تعالى بأنه أعطى وصدق بالمجازاة من الله له.

³⁹⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1173. Ayrıca Rasûlullah’ın konuştuğu kimseler ve olayın detayı için bk.. (Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 471.)

³⁹⁵ el-Beled 90/5.

³⁹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1203.

³⁹⁷ el-Leyl 92/7.

“Ebû Bekir (r.a.), müşriklerin İslamdan dönmeleri için eziyet ettikleri bir cemaati satın almıştı. Bu yüzden yüce Allah malını kendi yolunda harcıyıp kendisi için onun katındaki mükâfatını tasdik etmesiyle onu vasıflamıştır.”³⁹⁸

Bu âyetle yüce Allah, Ebû Bekir’in yapmış olduğu sevabın Allah katında onaylandığını haber vermektedir.

Örnek 16:

وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى

“Malını fakire harcayan mü’minin katında, hiçbir kimseye karşılığı ödenecek nimet ve minnet borcu yoktur. Bu kimse fakirlere yaptığı yardımı, ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için yapar.”³⁹⁹

Bu âyetin nüzûl sebebi, Ebû Bekir (ö. 13/634), Bilâl’i (ö. 20/641) satın alıp âzâd edince müşrikler: “Ebû Bekir bunu Bilâl’in kendisine bir iyiliğinden dolayı yapmıştır” dediler. Böyle demeleri üzerine yüce Allah, bu âyeti indirdi.

Müellif, *el-Vecîz*’de âyetin nüzûl sebebini bu şekilde zikretmiştir.

وذلك أن الكفار قالوا لما اشترى أبو بكر رضي الله عنه بلالا فأعتقه: ما فعل أبو بكر ذلك إلا ليد كانت عنده لبلا، فقال الله تعالى: " وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى "

“Bu âyetin sebebi Ebû Bekir Bilâl’i satın alıp onu âzâd edince kâfirler: ‘Bilâl’in kensine bir iyiliğinden dolayı yapmıştır’ dediler. Bunun üzerine yüce Allah: ‘Onun katında Yüce Rabbin rızasını istemekten başka şükranla karşılanacak bir nimet yoktur’ dedi.”⁴⁰⁰

Örnek 17:

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ “İnsanları arkadan çekiştiren, gıybet eden, kusur arayan ve kaş

göz işaretiyle alaya alan her kişinin vay haline!”⁴⁰¹

el-Vecîz’de bu âyetin sebe-i nüzûlü şöyle ifade edilmiştir:

نزلت في أمية بن خلف، وقيل: في الوليد بن المغيرة، كان يغتاب النبي صلى الله عليه

وسلم.

“Bu âyet Ümeyye b. Halef hakkında nâzil olmuştur. Velîd b. Muğîre hakkında nâzil olduğunu söyleyenler de vardır. Bu kişiler, Peygamberin gıybetini yapıp onunla alay ediyorlardı.”⁴⁰²

³⁹⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1208-1209.

³⁹⁹ el-Leyl 92/19.

⁴⁰⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1209.

⁴⁰¹ el-Hümeze 104/1.

⁴⁰² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1232.

Örnek 18:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْإِيمَانِ. فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ

“Ey Peygamberim! Hesap ve ceza günü olan ahireti yalanlayan kimseyi bildin mi? Bu şahıs yetimi itip kakar.”⁴⁰³

Müellifin *el-Vecîz*'deki ifadesine göre bu âyetler, Âs b. Vâil (ö. 1/622) hakkında inmiştir. Velid b. Muğîre (ö. 1/622) veya Ebû Süfyân (ö. 31/651-52) hakkında inmiş olabileceği rivayetini de zikretmiştir.

نزلت في العاص بن وائل، وقيل: نزلت في الوليد بن المغيرة، وقيل: في أبي سفيان، وذلك أنه نحر جزورا فأتاه يتيم يسأله فقرعه بعصاه، فذلك قوله تعالى: “يَدْعُ الْيَتِيمَ”.

“Bu âyetler Âs b. Vâil hakkında inmiştir. Velid b. Muğîre veya Ebû Süfyân hakkında indiği de söylenmiştir. Olayın izahı şöyledir. Âs b. Vâil, bir deve kesti. Ona bir yetim gelip ondan istedi. Onu asasıyla azarladı. Bunun üzerine yüce Allah ‘Yetimi itip kovar’ buyurdu.”

404

Vâhidî'nin *el-Vecîz*'de nüzûl sebebini belirttiği daha birçok âyet vardır. Biz bu kadar örnekle iktifa ettik.

B. *el-Vecîz*'de Nâsih-Mensûh'u Belirtilen Âyetler

Müellifin tefsirinde değindiği konulardan biri de nâsih ve mensûh âyetleri titizlikle belirtmesidir. Bu âyetleri belirtmezden önce önemine binaen konuyu kısaca açıklamakta fayda görüyoruz.

1. Neshin Tanımı

Nesih sözlükte, ortadan kaldırmak, ilgâ etmek, yok etmek, yazmak, bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak ve bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁵

Terim manası ise, “şer’î bir hükmü, başka bir şer’î delille kaldırmak veya önce gelen bir nassın hükmünü, sonra gelen bir nas ile değiştirmektir.”⁴⁰⁶ Neshi farklı bir tanım

⁴⁰³ el-Mâ’ûn 107/1-2.

⁴⁰⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1235; Ayrıca bk.. Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 493.

⁴⁰⁵ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed/Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dimeşk/Beyrut, Dâru'l-Kalem, h.1412), 801; Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, thk. Âlimlerden bir Cemaat, (Lübnan/Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 240; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 29.

⁴⁰⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 230; ez-Zerkânî, *Menâhil*, II, 176; el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 240.

olarak, “Kur’ân’ın, Eski ve Yeni Ahit gibi kendinden önceki kitaplarda bildirilen hükümleri yürürlükten kaldırması” şeklinde izah edenler de olmuştur.⁴⁰⁷

İfade edilen bu tanımlardan çıkarılan ortak sonuç, neshin, emir ve nehiyle ilgili hükümlerden bazılarını bir hikmete binaen yürürlükten kaldırıp, yerine başka bir hükmü koymayı ifade etmektedir. Bu manada hükmü kaldıran âyete “nâsîh”, hükmü kaldırılan âyete ise “mensûh” denilmektedir.

2. Neshin Önemi

Bu bilim dalı da İslam bilginleri tarafından Kur’ân tefsiriyle yakından ilişkili bir disiplin olarak kabul edilmiştir. Bu ilgisinden dolayıdır ki, İslam’ın ilk devirlerinden beri tartışılan bir konu olma özelliğini kaybetmemiştir.⁴⁰⁸

Sahabeden Hz. Ali’nin (40/661) anlattığına göre bir kişinin kendisine, “Kur’ân’ın nâsîh ve mensûhunu biliyor musun?” sorusu üzerine, “bilmiyorum” cevabını verince, “sen helâk oldun ve başkalarını da helâk ettin” cevabını alması, nâsîh ve mensûhu bilmenin Kur’ân’ın anlaşılmasında ve Kur’ân ilimleri noktasında ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁰⁹

Çalışmamızda, tezimizin konusunu doğrudan ilgilendirmediği için neshin varlığı-yokluğu tartışmasına girmeyeceğiz. Neshin varlığı üzerinden metni mensûh hükmü bâkî, metni de hükmü de mensûh olan âyetleri konumuzla ilgili olduğu için ele alıp ardından asıl konumuz olan metni bâkî hükmü mensûh olan âyetleri, müellifin *el-Vecîz* adlı tefsirinde belirtmesinden hareketle incelemeye alacağız.

3. Metni Mensûh Hükmü Bâkî Âyetler

Nesih alanıyla ilgilenen âlimler, kaldırılış hikmetinin bilinmediği fakat üzerinde çeşitli tartışmaların yapıldığı bazı âyetlerin, metnin kaldırılıp hükmünün geçerli olduğunu söylemişlerdir. Bu konuyla ilgili karşılaştığımız rivayetlerden birisi *حَمْسُ مَعْلُومَاتٍ* “beş bilinen emme haramlık hükmü doğurur”⁴¹⁰ rivayetidir. İlgili hadiste de ifade

⁴⁰⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 230.

⁴⁰⁸ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 230.

⁴⁰⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 29.

⁴¹⁰ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 10.

edildiği üzere bu âyet, “bilinen on emme haramlık doğurur” âyetini neshetmiştir. Bu âyetin hükmü yürürlükte bırakılıp, lafzı neshh edilmiştir. Oysa bu âyet Asr-ı Saâdet döneminde insanlar tarafından okunmaktaydı.⁴¹¹

Bu kısmın diğer örneği “recm âyeti” diye bilinen,

الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Evli erkek ve evli kadın zina yaptıkları zaman Allah’tan bir ceza olarak muhakkak onları recm edin. Allah mutlak gâlip ve hikmet sahibidir”⁴¹² rivayetidir.

Bununla ilgili anlatıldığına göre, recmle ilgili bu metin âyet olarak indirilmiş, fakat daha sonra hükmü yürürlükte bırakılıp lafzı iptal edilmiştir. Hz. Ömer’in (ö. 23/644) şu sözü bunu destekler niteliktedir: “Şüphesiz Allah, Muhammed’i hak Peygamber olarak gönderdi ve ona kitap indirdi. Allah’ın indirdiği şeyler içerisinde “Recm âyeti” de vardı. Bizler o âyeti okuduk, anladık ve ezberledik. Bu âyetten dolayı Rasulullah (s.a.s.) recmetti, ondan sonra biz de recmettik. Fakat korkarım ki insanların üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra birileri çıkıp, Allah’ın kitabında recm yoktur diyerek bir farzı terk edip sapıklığa düşerler. Gerçekten erkek ve kadınlardan zina edenler üzerine –muhsan olmak, beyyine ve gebelik veya itirafta bulunmak suretiyle- recm, Allah’ın kitabında sabit bir haktır.”⁴¹³

Yine kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Ömer (r.a.): “Şâyet insanlar, Ömer Kur’ân’dan olmayan bir şeyi Kur’ân’a koyuyor şeklindeki eleştirilerinden korkmasaydım, şüphesiz recm âyetini Kur’ân’a yazılmasını emrederdim⁴¹⁴ sözü de yukarıda ifade edilenleri desteklemektedir.

Böyle önemli bir metin nasıl Kur’ân’da yer almaz düşüncesi çeşitli görüşlere sahne olmuştur. Ancak konu uzun olup çalışmamızın da biraz dışında kaldığı için bunu ilgili alanlara bırakmakta fayda gördük. Ancak bu metnin geçtiği hadislerle bakıldığında lafızların farklı olduğu görülür. Meselâ yukarıdaki metinden farklı olarak

إِذَا زَنَى الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

⁴¹¹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, el-Muvaṭṭaʾ, nşr. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'i-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), “Rada”, 17

⁴¹² Ahmed b. Hanbel, el-Müsneḍ, 35/134 (No. 21207).

⁴¹³ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 23.

⁴¹⁴ Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 23; es-Suyûtî, el-İtkân, III, 85.

Şeklinde gelmiştir.⁴¹⁵ Anlaşılan o ki bu metin lafız yönünden mütevâtir değildir.

Bu durumda şunu söyleyebiliriz ki, bu metin bize kadar, mana itibariyle nakledilmiştir. Yani lafız itibariyle mütevâtir değildir. Oysa Kur'ân âyetleri lafzen mütevâtirdir. Dolayısıyla bu özelliği taşımayan recm âyetinin Kur'ân'a eklenip Kur'ân âyetleri gibi değerlendirilmesi mümkün değildir.

4. Hükümü de Metni de Mensûh Olan Âyetler

Bu hususla ilgili olarak Hz. Âişe'den (ö. 58/678) gelen

كَانَ فِيمَا أُنْزِلَ مِنَ الْقُرْآنِ عَشْرُ رَضَعَاتٍ مَعْلُومَاتٍ يُحَرِّمْنَ، ثُمَّ نُسِخْنَ بِخَمْسِ مَعْلُومَاتٍ، فَتَوَفَّي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِيمَا يُقْرَأُ مِنَ الْقُرْآنِ

*“Bilinen on emzirme haramlık doğurur” rivâyeti, Kur'ân'da yer alıyordu. Fakat daha sonra bu, ‘beş bilinen emzirme haramlık hükmü doğurur’ rivâyetiyle neshedildi. Peygamber (s.a.s.) vefat ettiği zaman bunlar Kur'ân âyetleri arasında okunmaktaydı”⁴¹⁶ rivayeti-
dir.*

5. Hükümü Mensûh Metni Bâki Olan Âyetler

İncelemekte olduğumuz *el-Vecîz*'de müellif nâsih-mensûha titizlikle dikkat etmiş ve bunları tefsirinde dile getirmiştir. Biz de bu kısımda müellifin mensûh olduğuna dikkat çektiği âyetleri örneklerle ele alacağız. Âyetleri nâsih-mensûh bağlamında açıklarken nüzûl önceliğinden hareketle önce mensûh, sonra nâsih âyeti ele alıp ikili tasnifle veya bir örnekte mensûh âyet fazlaysa, bir nâsih birden fazla mensûh âyeti zikrederek örnekleri bu şekilde açıklamaya çalışacağız.

Örnek 1:

Müellif tefsirinde açıkladığı üzere

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ

“Ey mü'minler! Sizden ölüp geriye eşler bırakacak kimselerin, ölmeden önce eşlerinin evden çıkarılmamalarını ve bir seneye kadar ihtiyaçlarını karşılayacak nafakayı vasiyet etsinler. Şayet eşleri ölen kadınlar, eşlerinin evinden kendileri çıkarlarsa, kendi

⁴¹⁵ Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Hamrevî el-Yemânî es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbibü'r-Rahman el-A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, h. 1403), 7/329 (No: 13363); es-Suyûtî, *el-Itkân*, III, 82.

⁴¹⁶ İmam Mâlik, “Rada”, 17; Müslim, “Rada”, 24; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 10; Tirmizî, “Radâ”, 3; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 10.

başlarına örfe uygun olanı yapmalarında sizin için bir günah yoktur”⁴¹⁷ âyetindeki eşi ölen kadının bir yıl beklemesi hükmü,

وَالَّذِينَ يَتُوفَوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ط

“Ey mü’minler! İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları eşleri, kendi başlarına evlenmeden dört ay on gün beklerler, beklemeleri gerekir. Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, örfe uygun olarak kendi isteklerine göre yaptıkları meşrû işlerde size hiçbir günah yoktur.”⁴¹⁸ âyetiyle dört ay on güne indirilerek nesh olunmuştur.

وهذا كله منسوخة بآية المواريث وعدة المتوفى عنها زوجها.

“Bu âyetteki hükümlerin hepsi miras âyeti ve eşi ölenin iddetinin bildirildiği âyetle nesh edilmiştir.”⁴¹⁹

Müellif ayrıca zikredilen mensûh âyetin açıklamasında, erkeğin eşine nafaka vasiyetinin gerekliliği hükmünün de miras âyetiyle nesh edildiğini ifade etmiştir. Çünkü İslamın ilk yıllarında miras âyetlerinin nüzûlünden önce kocanın eşine, -bir yıl ölüm iddeti beklemesinden dolayı- malından nafaka vasiyet etme yükümlülüğü vardı. Fakat eşi ölen kadının mirasıyla ilgili,

وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ

“Eğer sizin çocuğunuz yoksa bıraktığınız mirasın dörtte biri hanımlarınızdır. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktığınız mirasın sekizde biri hanımlarınızdır”⁴²⁰ âyetinin nüzûlüyle zikri geçen âyetteki vasiyet hükmü nesh edilmiştir. Müellif nâsih âyetin tefsirinde buna işaret etmiştir.

وهذه الآية ناسخة لقوله تعالى: "مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ" الآية.

“Bu âyet yüce Allah’ın ‘eşlerinin evlerinden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler’ sözünü nesh etmiştir”⁴²¹.

⁴¹⁷ el-Bakara 2/240.

⁴¹⁸ el-Bakara 2/234.

⁴¹⁹ Vâhidî, el-Vecîz, I, 177.

⁴²⁰ en-Nisa 4/12.

⁴²¹ Vâhidî, el-Vecîz, I, 174.

Bu iki âyet arasındaki fark, mensûh olan birinci âyette eşi ölen kadının, ölüm iddetini bekleme süresinin bir yıl; nâsih olan ikinci âyette ise bu zamanın dört ay on gün olarak belirlenmesidir. Müellif kadının bir yıl ölüm iddeti bekleme süresinin nesh edildiğini de yukarıdaki nâsih olan âyetin açıklamasında ayrıca ifade etmiştir.

Örnek 2:

Müellifin *el-Vecîz*'deki izahlarından,

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا

“Ey Peygamberim! Sana içki ve kumarı soruyorlar. De ki: İçki ve kumarda büyük bir günah ve insanlar için *bazı maddî* menfaatler vardır. Ancak her ikisinin de günahı *maddî* menfaatlerinden daha büyüktür.”⁴²²

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

“Ey mü’minler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza ve mescide yaklaşmayın.”⁴²³

وَمِنْ نَمْرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا

“Ey insanlar! Siz hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının meyvelerinden hem *sarhoşluk* yapan bir içki hem de *yiyeceğiniz* güzel besin elde edersiniz.”⁴²⁴ âyetlerinin;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! *Sarhoşluk* veren içki, kumar, dikili taşlar putlar ve fal okları, şans oyunları ancak şeytan işi birer pisliktir. Bu itibarla bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz”⁴²⁵ âyetiyle neshedildiği anlaşılmaktadır.⁴²⁶

Müellif bu örnekte geçen mensûh âyetleri tefsir ederken, نزل هذا قبل تحريم الخمر, وليست هذه الآية المَحْرَمَةُ للخمر والميسر, “bu âyet, içkinin haram olmasından önce indi”⁴²⁷, “bu âyet içki ve kumarı

⁴²² el-Bakara 2/219.

⁴²³ el-Nisâ 4/43.

⁴²⁴ en-Nahl 16/67.

⁴²⁵ el-Mâide 5/90.

⁴²⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 334, 611.; Katâde, b. De’âme b. Katâde b. ‘Azîz, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, thk. Hâtim Sâlih Zâmin, (Bağdât, Muessestü’r-Risale, 1418/1998), 24.

⁴²⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 611.

haram kılan âyet değildir. İçki ve kumarı haram kılan âyet Mâide sûresindedir. Bu âyet onların haram kılınmasından önce nâzil oldu.”⁴²⁸، الخمر، “bu âyet içkinin haram kılınmasını bildiren âyetin nüzûlünden öncedir”⁴²⁹ gibi ifadeleri kullanmasından, bu âyetlerin nesh edildiğini anlamak mümkündür.

Örnek 3:

Müellif,

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ
السَّبِيلِ

“Ey Peygamberim! Mü’minler, sana Allah yolunda neyi infak edeceklerini soruyorlar. Onlara de ki: Mal ve mülkten yapacağınız infak, anne-baba, akraba, yetimler, yoksullar ve muhtaç yolcular içindir”⁴³⁰ âyetiyle,

وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ

“Ey Peygamberim! Sana iyilik yolunda ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan fazlasını infak edin”⁴³¹ âyetinin,

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ
وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Zekâtlar Allah’tan bir farz olarak ancak, fakirler, yoksullar, zekât toplama görevlileri, kalpleri İslam’a ısındırılacak olanlar, özgürlüğüne kavuşturulacak olan köleler, borçlular, Allah yolunda ve muhtaç yolcular içindir. Allah, her şeyi çok iyi bilen, her işi çok hikmetli, hüküm ve hikmet sahibi olandır”⁴³² âyetiyle nesh edildiğini şöyle izah etmektedir:

نزلت في سؤال عن ابن جرحوم وكان شيخا كبيرا وعنده مال عظيم فسأل رسول الله صلى الله عليه وسلم: ماذا ننفق من أموالنا؟ وأين نضعها؟ لما نزل قوله: “فللوالدين والأقربين” أعاد السؤال وسئل عن مقدار ما ينفق؟ فنزل قوله: “قل العفو” أي: ما فضل من المال عن العيال، وكان الرجل

⁴²⁸ Vâhidî, el-Vecîz, I, 165.

⁴²⁹ Vâhidî, el-Vecîz, I, 265.

⁴³⁰ el-Bakara 2/215.

⁴³¹ el-Bakara 2/219.

⁴³² et-Tevbe 9/60.

بعد نزول هذه الآية يأخذ من كسبه ما يكفيه، وينفق باقيه إلى أن فرضت الزكاة، فنسخت آية الزكاة التي في براءة هذه الآية، وكل صدقة أمروا بها قبل الزكاة.⁴³³

“Yaşlı ve varlıklı biri olan Amr b. Cumuh Peygamber’e (s.a.s.) gelip, ‘hangi mallardan ve kime infak edelim’ sorusu üzerine, anne-babaya iyilikle ilgili âyet nâzil oldu (Bakara 2/215). Bu sefer ne kadar verelim diye tekrar soru yöneltince “ihtiyaç fazlası” ile alakalı âyet nâzil oldu (Bakara 2/219). Bunun üzerine, zekât farz kılınıncaya kadar, kazandığından kendine yettiği kadarını alıp gerisini dağıtıyordu. Zekâtın farz kılındığı âyet (Tevbe 9/60) nâzil olunca bu âyetler ve zekâttan önce emredilen tüm sadakalar nesh edildi.”

Örnek 4:

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا

“Rahmanın mü’min kulları, yalana ve günaha şahitlik etmeyen, boş ve faydasız bir davranışla karşılaştıkları zaman, vakarlı ve onurlu bir şekilde geçip giden kimselerdir.”⁴³⁴

Müellif bu âyetin tefsirinde mü’minlerin niteliklerini, yalancı şahitlik yapmadıkları, kâfirlerden küfür, eziyet verici söz işittiklerinde onlardan yüz çevirip onları bağışladıkları şeklinde açıkladıktan sonra, savaş âyetinin nüzûlüyle beraber bu âyetin neshedildiğini söylemiştir.

“وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ” لا يشهدون بالكذب. “وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا” سمعوا من الكفار الشتم والأذى صفحوا وأعرضوا، وهو منسوخ بالقتال على هذا التفسير.

“Rahmanın mü’min kulları, yalana ve günaha şahitlik etmezler, ‘boş ve faydasız bir davranışla karşılaştıkları zaman,’ kâfirlerden küfür, eziyet verici söz işittiklerinde, onları affeder ve onlardan yüz çevirerek ‘vakar ile oradan geçip giderler’. Bu âyetin hükmü açıklandığı üzere savaş âyetiyle nesh edilmiştir.”⁴³⁵

Böylece Müslümanlar, katiller karşısında onların, küfür, eziyet ve işkencelerine karşı yumuşak, affedici ve boyun eğici durumları son bulmuş, onlarla böyle durumlarda savaşmanın gerekli olduğu bildirilmiştir.

⁴³³ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 162, 165; Ayrıca bk. Ebû Ca’fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yunus el-Muradî en-Nahvî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Muhammed Abdü's-Selam Muhammed, (Kuveyt, Mektebetü'l-Felah, 1408), 507.

⁴³⁴ el-Furkan 25/72.

⁴³⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 784.

Örnek 5:

Müellifin *el-Vecîz*'deki açıklamasına göre,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَجِئْتُمْ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşmek istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir *fakire* sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer sadaka verecek bir şey bulamazsanız bilin ki Allah, çok bağışlayan ve çok merhametli olanıdır”⁴³⁶ âyetinin,

ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذَا لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Peygamberle özel görüşme yapmadan önce sadaka vermekten korktunuz mu? Madem bunu yapmadınız Allah da sizi bağışladı. Artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Peygamberine itaat edin. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”⁴³⁷ âyetiyle nesh edildiğini ifade etmiştir.

نزلت (هذه الآية) حين غلب أهل الجدة الفقراء على مجالسة رسول الله صلى الله عليه وسلم ومناجاته، فكره الرسول فأمر الله بالصدقة عند المناجاة، ووضع ذلك عن الفقراء فقال: "فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ" ثم نسخ الله ذلك فقال: "ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَاتٍ..."

“Bu nesh edilen âyet, zengin kesim Peygamber’le (s.a.s.) sosyal ilişkilerde ve onunla gizli konuşmada fakirlere galip gelmesi üzerine inmiştir. Dolayısıyla Peygamber (s.a.s.) bunu çirkin gördü. Yüce Allah da gizli konuşmak için sadaka vermeyi emretti. Yüce Allah bu emri fakirlerden muaf tutarak ‘Şayet bir şey bulamazsanız bilin ki Allah bağışlayandır’ buyurdu. Sonra yüce Allah ‘Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi?...’ Diyerek bu âyeti nesh etti.”⁴³⁸

Neshedilen âyetteki emir, Hz. Peygamber’e saygı gösterilmesi, fakirlere yardım edilmesi, soru sormada ileri gidilmemesi, ihlâslı kişilerle münafıkların, ahireti sevenlerle dünyaya meyledenlerin belli olması gibi hikmetleri barındırmakta, ayrıca Hz. Peygamber’le gerekli gereksiz görüşüp konuşmak isteyen ve onu rahatsız eden kişilerin ziyaretini sadaka gibi maddi bir ölçüye bağlamaktadır. Fakat yüce Allah, âyetteki sadaka verme

⁴³⁶ el-Mucâdele 58/12.

⁴³⁷ el-Mucâdele 58/13.

⁴³⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1077.

emri muhatablara zor gelip bu hususta cimri davranmaları ve sadaka vermekle fakirlik-ten korkmaları sebebiyle bu vecibeyi yerine getirmeyince, yüklerinin hafifletilmesi ve sorumluluk altına girmemeleri için, bu âyetin hükmünü bir sonraki âyetle nesh ederek bü yükü üzerlerinden kaldırmıştır.⁴³⁹

Örnek 6:

Müellifin açıklamasına göre,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Ey iman edenler! Hakkıyla ve gereği gibi *emir ve yasaklarına riayet ederek* Allah’a karşı gelmekten sakının ve ancak Müslümanlar olarak ölün”⁴⁴⁰ âyeti,

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقْ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Ey mü’minler! O halde gücünüz yettiği kadar *emir ve yasaklarına uymak suretiyle* Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah’a ve Peygamberine iman edip sözünü dinleyin, emir ve yasaklarına itaat edin, kendi iyiliğiniz için Allah yolunda harcayın, malınızın zekâtını verin. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa eren kimselerdir”⁴⁴¹ âyetiyle nesh edilmiştir.⁴⁴²

"فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ" یعنی إذا أمكنكم الجهاد والهجرة فلا يفتنكم الميل إلى الأموال والأولاد عن ذلك، وهذه الآية ناسخة لقوله تعالى: "اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ".

“Ey mü’minler! O halde gücünüz yettiği kadar *emir ve yasaklarına uymak suretiyle* Allah’a karşı gelmekten sakının. Yani savaşa ve hicrete gücünüz yeterse mal ve çocuklarınız sizi bundan alıkoymasın. Bu âyet ‘Allah’tan ona yaraşır bir şekilde korkun’ âyetinin hükmünü kaldırmıştır.”⁴⁴³

Fakat âlimlerin çoğu, takvâ emrinin neshedilmesinin imkansız olması sebebiyle, bu âyetin nesh edilmediğini ifade etmişlerdir.⁴⁴⁴

Örnek 7:

Müellif,

⁴³⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1077.

⁴⁴⁰ Âli İmrân 3/102.

⁴⁴¹ et-Teğâbûn 64/16.

⁴⁴² Vâhidî, *el-Vecîz*, 787; el-Katâde, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 38.

⁴⁴³ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1104; Ayrıca bk.. el-Katâde, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 38.

⁴⁴⁴ en-Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, 281.

أَوْ رَدِّ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا^ط

“Yahut gecenin yarısına biraz ekle ve Kur’ân’ı tertil ile *tane tane, hakkını vererek oku*”⁴⁴⁵ âyetinin hükmünün, sûrenin sonundaki,

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصِيَهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ

“Ey Peygamberim! Şüphesiz senin Rabbin, senin ve beraberinde bulunan mü’minlerden bir grubun gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Gece ve gündüzü Allah düzenleyip takdir eder. Allah, sizin gecenin ibadet saatlerini kesinlikle hesap edemeyeceğinizi ve gecenin çoğunu ibadetle geçirmeye güç yetiremeyeceğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip *sizi bağışladı*. Artık *namazda* Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, sizden hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını ve bir kısmınızın ise Allah yolunda savaşacağını bildi. O halde Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun....”⁴⁴⁶ âyetiyle hafifletildiğini (nesh edildiğini) bildirmiştir. Yine müellifin izahına göre İslam’ın ilk yıllarına âit olan gece namazına kalkmanın hükmü de, beş vakit namazın farz kılınmasıyla nesh edilmiştir.

“أَوْ رَدِّ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا^ط” فلما نزلت هذه الآية أخذ المسلمون أنفسهم بالقيام على هذه المقادير، وشق ذلك عليهم، لأنهم لم يمكنهم أن يحفظوا هذه المقادير، وكانوا يقومون الليل كله حتى انتفخت أقدامهم، ثم خفف الله عنهم بآخر هذه السورة، وهو قوله: “إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ” الآية، ثم نسخ قيام الليل بالصلوات الخمس، وكان هذا في صدر الإسلام.

“Yahut gecenin yarısına biraz ekle ve Kur’ân’ı tertil ile *tane tane, hakkını vererek oku*’ Bu âyet inince Müslümanlar bu vakitleri kıyamda geçirmeye başladılar. Ancak bu sûreleri belirlemeye imkân bulamadıkları için bu onlara zor geldi. Gecenin tamamını ayakta geçiriyorlardı. Bu yüzden ayakları şişmişti. Sonra yüce Allah bu sûrenin sonundaki ‘Elbette Rabbin geceyi ayakta geçirdiğini biliyor’ âyetiyle onların yükünü hafifletti. Sonra gece namazını beş vakit namazla (farz kılınmasıyla) kaldırdı. Gece namazı islamın başında idi.”⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ el-Müzzemmil 74/4.

⁴⁴⁶ el-Müzzemmil 74/20.

⁴⁴⁷ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1144-1145.

Müellifin tefsirinin özelliklerinden biri de bazı âyetleri açıklarken, o âyetlerden çıkarılabilecek hükümleri izah etmesidir. Bu hükümler alanlarına göre, ilgili âyetlerle örneklendirilerek açıklanacaktır.

C. Mekkî-Medenî Sûre ve Âyetler

1. Önemi

Kur'ân ilimlerinin her birinin kendine münhasır önemi olduğu gibi âyet ve sûrelerin Mekkî ve Medenî olduğunu bilmenin de faydaları vardır. Bunları şöyle ifade etmek mümkündür:

a) Öncelikle âyetler arasında nâsih-mensûh ilişkisini kolaylaştırır. İki veya daha fazla âyet birbirlerine muhalif görüldüğünde, nâsihi mensûhundan ayırarak problemi çözmeye yardımcı olur. Söz konusu âyetlerin Mekkî ve Medenî olma durumları bilinirse, Medenî olanın Mekkî olandan daha sonra indiği düşünülerek, aralarındaki nâsih ve mensûh ilişkisi kolaylıkla anlaşılır ve birbirine zıt gibi zannedilen problem böylece halledilmiş olur.⁴⁴⁸

b) Ayrıca âyetlerin genel olarak teşri tarihi bilinmiş olur. Böylece bunun hikmeti ve tedrici tekâmülü ortaya çıkmış olur. Âyetlerin bu yönünü bilmek, Kur'ân'ın değiştirilmeden bizlere kadar sağlam bir şekilde ulaşmasını sağlar.⁴⁴⁹

c) Kur'ân'ı tefsir etmede kolaylık sağlar. Çünkü vahyin nüzûl süreci içinde, âyetlerin indiği zaman ve mekânı bilmek âyetleri doğru anlamaya ve açıklamaya yardımcı olur.

d) Peygamber'in (s.a.s.) hayatını daha iyi öğrenmeye vesile olur.⁴⁵⁰

Öncelikle sûreler, Mekkî ve Medenî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Ancak Mekkî bir sûrenin içerisinde Medenî âyetler, Medenî bir sûrenin içerisinde de Mekkî âyetler bulunabilmektedir.⁴⁵¹ Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'deki âyet ve sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşlarını bilmek, Kur'ân'ın bütün sûre ve âyetlerini ayrı ayrı ele almayı gerektirir.

Konuyla ilgili önemli bir husus da Mekkî ve Medenî sûrelerdeki âyetlerin yapısı, içerdiği hükümler, ifade ve üslup vb. farklılıklardır. Bu farklılıklar, âyetlerin Mekkî veya Medenî oluşlarını bilmeyi kolaylaştıran önemli özelliklerdir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

2. Mekkî Sûrelerin Özellikleri

⁴⁴⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 60.

⁴⁴⁹ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 195.

⁴⁵⁰ Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'ân'ı Anlamada Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, İstanbul, Şule Yay. 1994, 335-337.

⁴⁵¹ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 192.

Mekkî sûreleri şu özelliklerle tanımak mümkündür:

a) Âyetlerinde secde bulunması.

b) Bakara ve Âli İmrân sûreleri hariç başında hece harfleri (hurûf-u mukattaa) bulunması.

c) İstisnaları olmakla beraber içinde يا أيها الناس ifadesi bulunması ve يا أيها الذين آمنوا ifadesi bulunmaması.

ç) Bakara sûresi hariç, içinde Âdem ve İblis kıssasını ihtiva etmesi.

d) Bakara sûresi hariç, içinde Peygamberlerin ve geçmiş ümmetlerin kıssalarından bahsetmesi.

e) Kısa ve veciz olması.

f) İçerisinde "كَلَامًا" lafzının geçmesi

3. Medenî Sûrelerin Özellikleri

a) Had cezaları ve miras paylarını ihtiva etmeleri.

b) Cihada izin vermeleri ve cihad hükümlerini ihtiva etmeleri.

c) Münafıklardan bahsetmeleri (Ankebût sûresi hariç). Münafıklardan bahsedilen Ankebût sûresinin sadece ilk onbir âyeti Medenîdir.⁴⁵²

ç) Medinelilere hitab etmeleri, şeriâtı anlatmaları, ibâdât ve muâmelât üzerinde durmaları.

Mekkî ve Medenî sûrelerin bu farklı özelliklerinin⁴⁵³ yanında, mana ve belâğatla ilgili farklılıklar da vardır. Bunlar âyetler incelenip manaları ve lafızları üzerinde düşünüldüğünde anlaşılır.

Diğer önemli bir husus da sûrelerin mekkî ve medenî oluşlarıyla ilgili ileri sürülen farklı yaklaşımlardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

(1) Vahyin Nazil Olduğu Mekân Dikkate Alınarak Yapılan Taksim

⁴⁵² Bk.. Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 198.

(كل سورة فيها ذكر المنافقين فهي مدنية ماعدا سورة العنكبوت. والتحقيق أن سورة العنكبوت مكية ماعدا الآيات الإحدى عشرة الأولى منها فإنها مدنية. وهي التي ذكر فيها المنافقون).

⁴⁵³ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 196-198.

Bu taksime göre Mekke’de nâzil olan âyetler “Mekkî”, Medîne’de nâzil olan âyetler “Medenî”dir. Buna bağlı olarak Mekke’nin civarı olan Minâ, Arafât ve Hudeybiye gibi yerlerde nâzil olan sûre veya âyetler Mekkî; Bedir ve Uhud gibi Medineye yakın olan yerlerde nâzil olan sûre veya âyetler ise Medenî olarak kabul edilir. Fakat bu yerlerin dışında da sûre veya âyetler nâzil olmuştur. Örneğin Rasulullah (s.a.s.) seferde iken nâzil olan sûre veya âyetler bu tanımın dışında kalmaktadır. Dolayısıyla bu taksim bütünü kapsayamamaktadır. Oysa tanımın özelliklerinden biri, “efradını câmi, eğyârını mani” edecek özellikte olmasıdır.

(2) Hicret Dikkate Alınarak Yapılan Taksim

Bu taksime göre hicretten önce nâzil olan sûre veya âyetler Mekkî; hicretten sonrakiler ise Medenîdir. Meşhur olan görüş budur. Bu taksime göre hicretten sonra Mekke’de nâzil olan sûre ve âyetler de Medenîdir. Bu taksim “efrâdını câmi eğyârını mani” edecek özelliktedir. Yani bu taksim nâzil olan bütün vahiyleri kapsamaktadır.⁴⁵⁴

(3) Muhataplar Dikkate Alınarak Yapılan Taksim

Bu taksime göre Mekkelilere hitab eden âyetler “Mekkî”, Medinelilere hitab eden âyetler de “Medenî”dir. Bu tanımın şöyle bir özelliği vardır: Mekkeliler küfür içerisinde olduğu için onlara hitap eden âyetler *يَا أَيُّهَا النَّاسُ*; Medineliler iman ettikleri için onlara hitap eden âyetler *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* şeklindeki hitap tarzıyla gelmiştir. Fakat bu taksim de bütün sûre ve âyetleri kapsayacak özellikte değildir. Çünkü Mekkî âyetlerde *يَا أَيُّهَا* Medenî âyetlerde *يَا أَيُّهَا النَّاسُ* hitabıyla karşılaşılmaktadır. Mesela Nisâ sûresi *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ* hitabıyla başlar. Oysa bu sûre Medenîdir. Yine Medenî olan Bakara sûresinde *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ* şeklinde başlayan âyet mevcuttur. Diğer taraftan Mekkî olan hac sûresinde *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمُ* şeklinde başlayan âyet mevcuttur.⁴⁵⁵ Dolayısıyla bu misallerde âyetlerin hitap özellikleri dikkate alındığında sanki Mekkî âyetler Medenî, Medenî âyetler Mekkî gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Buradan anlaşılan, bu taksimin de “efradını câmi, eğyârını mani” edecek yeterlilikte olmamasıdır.

4. el-Vecîz’de Mekkî ve Medenî Sûrelerin Tespiti

Yapılan incelemeye göre, *el-Vecîz*’de sûreleri Mekkî ve Medenî olması yönünden üç kısımda inceleyebilmek mümkündür.

⁴⁵⁴ es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 29; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 59.

⁴⁵⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 192; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 198; es-Suyûtî, *el-Itkân*, I, 8-9.

a) Müellifin Medenî Olduğunu Zikrettiği Sûreler.

El-Vecîz'de müellif, Medenî olan sûreleri âyet sayılarıyla birlikte ilgili sûrenin baş kısmında zikretmiştir. Bunlar: Âli İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Fetih, Hucurât, Hadîd, Mucâdele, Haşr, Mümtehine, Cum'a, Munâfikûn, Talâk ve Kadîr sûreleridir.

b) Müellifin Mekkî-Medenî Olduğunu Belirtmediği Sûreler

Müellif sebebini belirtmeksizin bazı sûrelerin Mekkî-Medenî olduğunu belirtmemiştir. Bunlar: Fâtîha, Bakara, Hûd, İnfidâr, Mudaffifîn ve Âdiyât sûreleridir. Bu belirsizliğin sebebi bilinmemekle beraber belki Bakara sûresi gibi Medenî olup da içerisinde يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُم gibi⁴⁵⁶ Mekkî özellikte âyetlerin bulunması veya tam tersi olması sebebiyle zikretmemiş olabilir. Veya sûre içerisinde âyetlerin nüzûl sebebini veya indiği yeri açıklaması sebebiyle Mekkî-Medenî olduğunun ibareden anlaşılmasına binaen açıklamamış olabilir.

c) Müellifin Mekkî Olduğunu Açıkladığı Sûreler

Müellif bu iki taksimin dışında kalan sûrelerin Mekkî olduğunu ilgili sûrelerin baş kısmında âyet sayılarıyla beraber zikretmiştir. Bazı sûrelerde Mekkî olup da içerisinde Medenî âyetler varsa onlara da işaret etmiştir.⁴⁵⁷

Müellif bazı âyetleri tefsir ederken o âyetlerin veya sûrelerin nüzûl zamanını ve nerede indiklerini zikreder. Böylece âyetin veya sûrenin Mekkî-Medenî olduğuna işaret edilmiş olur. Mesela müellif, Mesed sûresinin nüzûl sebebini ve yerini, sûrenin birinci âyetinin tefsiri içerisinde ele almıştır.

Tefsirdeki izahata göre Rasûlullah'a "وَإِنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ" *Ey Peygamberim! En yakın akrabalarını uyar*⁴⁵⁸ âyeti nâzil olunca safa tepesine çıkıp yüksek sesle kavmine seslendi. Herkes onun yanında toplandı ve onları cehennem azabıyla korkutarak "Ben şiddetli bir azabın önünde size gönderilen bir uyarıcıyım" dedi. Bunun üzerine Ebû Leheb: "Yazıklar olsun sana! Bizi sırf bunun için mi çağırdın?" dedi. Allah da onun bu sözü üzerine bu sûreyi indirdi.

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ۚ لَمَّا نَزَلَ قَوْلُهُ: "وَإِنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ" صَعِدَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّافَا وَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ يَدْعُو قَوْمَهُ فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ فَأَنْذَرَهُم النَّارَ وَقَالَ: إِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ

⁴⁵⁶ el-Bakara 2/21.

⁴⁵⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 727.

(سورة الحج: مكية وهي سبعون وأربع آيات إلا ثلاث آيات بالمدينة).

⁴⁵⁸ eş-Şu'arâ 26/214.

بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ: تَبًّا لَكَ مَا دَعَوْتَنَا إِلَّا لِهَذَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ "تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ" ^ط

"Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu." Yüce Allah'ın 'Yakın akrabalarını uyar' sözü nâzil olunca Rasûlullah (s.a.s.) Safa tepesine çıktı. Yüksek sesle kavmini çağırdı ve yanına toplandılar. Onlara 'Elbette ben şiddetli bir azabın öncesinde sizin için bir uyarıcıyım' diyerek onları cehenneme karşı uyardı. Bunun üzerine Ebu Leheb: 'Yazık sana bizi sırf bunun için mi çağırdın?' dedi. Yüce Allah da bu âyetleri /sûreyi indirdi.'⁴⁵⁹

Müellifin bu izahıyla sûrenin sebep-i nüzûlünü bilmenin yanında, bu sûrenin Mekkî sûrelerden olduğunu anlamak da mümkündür.

Aynı şekilde müellif âyetlerin de nüzûl yerlerini zikrederek Mekkî veya Medenî oldukları hususuna işaret etmiştir.

Mesela *"Ey mü'minler! Size ne oldu da münafıklar hakkında iki farklı gruba ayrıldınız? Halbuki Allah münafıkları kazandıkları günahlar sebebiyle şirke geri dönmelerine imkân verdi"*⁴⁶⁰ âyetini ele alalım.

Müellif bu âyetin tefsirini yaparken Medine'de Rasûlullah'a (s.a.s.) gelen bir gruptan bahsediyor. Bu kişiler Medine'de sıkılmışlar ve buradan çıkmak için izin istemişlerdi. Rasûlullah (s.a.s.) de bunlara izin veriyor. Bunlar müşriklere katılana kadar yürüyüp onlara yetişiyorlar. Sonra Müslümanlar bunların Müslüman mı kâfir mi olduğu hususunda anlaşmazlığa düşüyorlar. Yüce Allah da onları inkâra döndürdüğünü bildirerek kâfir olduklarına hükmetmiştir.

"فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرَكْسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا" نزلت في قوم قدموا على رسول الله صلى الله عليه وسلم المدينة فأقاموا ما شاء الله ثم قالوا: إنا اجتوينا المدينة، فأذن رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يخرجوا، فلما خرجوا لم يزالوا يرحلون مرحلة مرحلة، حتى لحقوا بالمشركين فاختلف المؤمنون فيهم، فقال بعضهم: إنهم كفار مرتدون، وقال آخرون: هم مسلمون حتى نعلم أنهم بدّلوا، فبين الله كفرهم في هذه الآية.

"Ey mü'minler! Size ne oldu da münafıklar hakkında iki farklı gruba ayrıldınız? Halbuki Allah münafıkları kazandıkları günahlar sebebiyle şirke geri dönmelerine imkân verdi. Bu âyet Medine'de Allah rasûlüne gelen bir topluluk hakkında inmiştir. Medine'de diledikleri kadar kalmışlardı. Daha sonra biz Medine'de sıkıldık dediler. Rasûlullah (s.a.s.)

⁴⁵⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1239.

⁴⁶⁰ en-Nisâ 4/88.

de bunların çıkışlarına izin verdi. Çıktıklarında merhale merhale giderek (dinlenerek) müşriklere yetiştiler. Bu yüzden mü'minler onlar hakkında ihtilafa düştüler. Bazıları onların dinden çıkarak kâfir olduğunu; bazıları ise dinden çıktıklarını bilinceye kadar onlar Müslümandır dediler. Sonuç olarak yüce Allah onların küfrünü (kâfir olduğunu) bu âyette açıkladı.”⁴⁶¹

Neticede nüzûl sebebi zikredilen bu âyetin yerinin Medine olduğu bilindiğinden, bu âyetin Medenî âyetlerden olduğunu rahatlıkla anlamak mümkündür.

Bazen de âyetlerin tefsirinde Mekke veya Medine'ye bağlı olan bir yer zikredilerek, âyetin Mekkî veya Medenî olduğu anlaşılır.

Mesela müellif,

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

“Ey Peygamberim! Kâfirlerin yaptığı işler konusunda senin yapacağın hiçbir şey yoktur. Allah, ya Müslümanlarla savaşan kâfirlerin tevbelerini kabul edip onları affeder veya onlara azap eder. Şüphesiz onlar, zalim kimselerdir”⁴⁶² âyetinin tefsirinde nüzûl sebebini şöyle açıklamıştır:

“لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ” الآية، لما كان يوم أحد من المشركين ماكان من كسر رباعية النبي صلى الله عليه وسلم وشجّه، فقال: “كيف يفلح قوم خضبوا وجه نبيهم وهو يدعوهم إلى ربهم! فأنزل الله على هذه الآية يعلمه أن كثيرا منهم سيؤمنون.

“Ey Peygamberim! Kâfirlerin yaptığı işler konusunda senin yapacağın hiçbir şey yoktur. Müşrikler Rasûlullah'ın Uhud günü dişini kırıp, yüzünü yaralayınca Rasûlullah şöyle dedi: “Kendilerini Allah'a davet ettiği halde peygamberlerinin yüzünü kana bulayan bir toplum nasıl felah bulur?!” bunun üzerine yüce Allah, onların çoğunun gelecekte iman edeceklerini bildirmek için bu âyeti indirdi.”⁴⁶³

Müellif burada da âyetin nüzûlünün geçtiği yer olarak Uhud'u zikretmiştir. Uhud Medineye bağlı olduğuna göre âyetin Medenî olduğuna işaret vardır.

II. SARF: KELİME BİLGİSİ İLE İLGİLİ İNCELİKLER

Sarf, kelime olarak, şekil bilgisi, morfoloji manalarına gelmektedir. İstilahta, istenilen manayı elde etmek için kelimenin aldığı şekillerden bahseden bilgi dalına “sarf” denir.

⁴⁶¹ Vâhidî, el-Vecîz, I, 279-280.

⁴⁶² Âli İmrân 3/128.

⁴⁶³ Vâhidî, el-Vecîz, I, 231.

Vâhidî *el-Vecîz*'de âyetleri açıklarken kelimelerin çeşitli yönlerden sarfî özelliklerine değinir.

Vâhidî tefsirinde bazı çoğul kelimelerin tekillerini zikrederek onları luğavî yön-
den ele alır. Böylece o kelimeleri tanıtmaya çalışır.

Örnek 1:

Müellif,

يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِمَائِهِمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ

“Kâfirler, *maḥşer* yerinde simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar”⁴⁶⁴ âyetinde النَّوَاصِي kelimesinin tekili olan الناصية kelimesini zikrederek bu kelimenin manasını açıklamıştır.

والنواصي: جمع الناصية وهو شعر الجبهة.

الناصية kelimesi, الناصية kelimesinin çoğuludur. O, alındaki saç demektir.”⁴⁶⁵

Örnek 2:

Vâhidî, “Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkup salih ameller işleyen ve haramlardan sakınan mü’minler, astarları kalın ipekten yataklara oturup yaslanırlar”⁴⁶⁶ âyetindeki فُرُش kelimesinin tekilini فراش şeklinde belirtmiştir. Böylece müellif kelimelerin düzensiz kırık çoğullarına dikkat çekmiştir.

“مُتَّكِّئِينَ عَلَى فُرُشٍ” جمع فراش

“Minderlere yaslanırlar. فُرُش kelimesi, فراش kelimesinin çoğuludur.”⁴⁶⁷

Vâhidî *el-Vecîz*'de, i'lâl, kalb vb. işlemler sonucu değişen bazı fiileri, asli hallerine çevirerek açıklar.

Örnek 3:

Müellif,

⁴⁶⁴ er-Rahmân 55/41.

⁴⁶⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1055; Ayrıca bk.: Karagöz, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, VII, 514.

⁴⁶⁶ er-Rahmân 55/54.

⁴⁶⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1056.

وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَّ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ
فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ

“Ey mü'minler! Herhangi birinize ölüm gelip de: Ey Rabbim! Ölümümü yakın bir süreye kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam! demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın”⁴⁶⁸ âyetinde kalb sonucu değişime uğrayan أَصَّدَّقَ fiilini aslî haliyle zikrederek açıklamıştır.

"فَأَصَّدَّقَ" أي: أَتَصَّدَّقُ.

ص 'si أَصَصَّدَّقُ fiili أَصَصَّدَّقُ şeklinde olup, bu bâbın 'si أَصَصَّدَّقُ fiilinin aslı, أَتَصَّدَّقُ şeklindedir.⁴⁶⁹ harfine dönüşerek i'lâl sonucunda meydana gelmiştir.

Müellif zikredilen fiili asıl haline çevirmekle, kalble ilgili تَفَعَّل ve تَفَاعَلَ bâblarındaki bir kurala dikkat çekmiştir.⁴⁷⁰

Vâhidî bazı isim ve fiilleri, eş anlamlılarını getirerek açıklar.

Örnek 4:

Müellif, "Bu cennetin meyveleri yakın, alınması kolaydır"⁴⁷¹ âyetindeki قُطُوفُهَا دَانِيَةً kelimesini, müradifi olan فَرِيبَةً kelimesiyle tefsir etmiştir.⁴⁷²

Müellif, "Sen Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk göremezsın"⁴⁷³ âyetindeki تَفَاوُت kelimesini, bu kelimeye benzer اضْطِرَاب، مستقيمة، مستقيمة kelimeleriyle tefsir etmiştir.⁴⁷⁴

Örnek 5:

Müellif, "Sonra, gözünü ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ" Sonra, gözünü göğze ikinci defa çevir de bir daha bak bakalım bir çatlaklık görebilecek misin? Sonuçta

⁴⁶⁸ el-Münâfikûn 63/10.

⁴⁶⁹ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1100.

⁴⁷⁰ Kural: "تَفَعَّل" ve "تَفَاعَلَ" bâblarının fâ'ul fiili ط، ظ، ض، ص، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ط، ظ fiili "تَفَعَّل" ve "تَفَاعَلَ" harflerinden biri olursa, bu bâbların "ت" si bu harflere (fâu'l fiile) kalb edilir. Şedde önünde harekeli bir harf olmadığından, okunamayacağı için başlarına bir kesralı hemze-i vasıl getirilir. Örnek: تصدق+اصدق. Bk.. Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi-Sarf*, (İstanbul, M.Ü.İ.F.Y., 2017), 226.

⁴⁷¹ el-Hâkka 69/23

⁴⁷² Vâhidî, el-Vecîz, II, 1128.

⁴⁷³ el-Mülk 67/3.

⁴⁷⁴ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1116.

Müellif, *“Siz Kur’ân’dan nasibinizi onu yalanlamanızdan ibaret mi yapıyorsunuz?”*⁴⁸¹ âyetinde رَزَقَكُمْ kelimesine, muzaf olarak شكر kelimesini ekleyerek bu âyetin tefsirini yapmıştır.

“وَتَجْعَلُونَ رَزَقَكُمْ شكر رزقكم. فحذف الشكر.

“Rızkınızın şükrünü yerine getiriyorsunuz. Dolayısıyla ‘şükür’ hazfedilmiştir.”⁴⁸²

Örnek 2:

Yine müellif, *“Allah’ın emri ve cezası onlara hiç beklemedikleri yerden geliverdi”*⁴⁸³ âyetinde ehli kitaptan inkâr edenlere gelen Allah’ın azap emri olduğu için müellif, muzâf olarak أمر kelimesini takdir ederek âyetin açıklamasını yapmıştır.

فَاتِيَهُمُ اللَّهُ أَي: أمر الله

“Onlara yüce Allah’ın emri/azabı geldi.”⁴⁸⁴

Vâhidî tefsirinde bazı kelimelere birtakım sebeplerden ötürü muzaf’un ileyh yani tamlayan takdir ederek onları açıklar.

Örnek 3:

Müellif, *“Müşrikler, ‘Eğer doğru sözlü iseniz söyleyin bakalım bu azap tehdidi ne zaman gerçekleşecek?’ derler”*⁴⁸⁵ âyetinin tefsirini yaparken الوَعْدُ kelimesine العذاب kelimesini muzaf’un ileyh olarak takdir etmiştir. Böylece müellif الوَعْدُ kelimesindeki "ال" takısını muzaf’un ileyhe bedel yapmıştır.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ أَي: وعد العذاب.

“Müşrikler bu azap yani bu azabın tehdidi ne zaman derler.”⁴⁸⁶

⁴⁸¹ el-Vâkı’a 56/82.

⁴⁸² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1056.

⁴⁸³ el-Haşr 59/2.

⁴⁸⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1080.

⁴⁸⁵ en-Neml 27/71.

⁴⁸⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 808.

Vâhidi tefsirinde, Kur'ân'daki bazı kelimelerde zâid harflerin olduğunu ifade etmiş. Dolayısıyla, bu kelimelere mana verirken zâid olarak ifade ettiği harfi manaya katmamıştır.

Örnek 4:

Müellif, *لَيْلًا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ*, “Biz bunları açıkladık ki, kitap ehli Yahudi ve Hristiyanlar, Allah’ın lütuf ve inayetinden hiçbir şeye güçlerinin yetmeyeceğini bilsinler”⁴⁸⁷ âyetinde “لَيْلًا” kelimesindeki “لَا” harfinin zâid olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla kelimenin tefsirini yaparken bu harfin manasını vermemiştir.

لَيْلًا يَعْلَمَ أَيُّ لِيَعْلَمَ وَلَا زَائِدَةٌ.

“Bilmemesi için demek, ‘bilmesi için’ demektir. Çünkü ‘y’ zâiddir, kuvvetlendirmek içindir.”⁴⁸⁸

Örnek 5:

Yine,

فَلَا أُفْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ

“Doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim ki, kâfirleri, onlardan daha hayırlıları ile değiştirmeye kesinlikle bizim gücümüz yeter”⁴⁸⁹ âyetinin başındaki “لَا” harfinin zâid olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla âyeti tefsir ederken bu harfi manaya katmamıştır.

فَلَا أُفْسِمُ لَا: صِلَةٌ، يَعْنِي: أُفْسِمُ.

Cümle, “‘y’ zâid olduğu için, yemin ediyorum manasına gelir.”⁴⁹⁰

Vâhidî, bazı âyetlerdeki nahvî kuralların açılımını yaparak âyetlerdeki nahvî ince-liklere dikkat çeker.

Örnek 6:

⁴⁸⁷ el-Hadid 57/29.

⁴⁸⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1072.

⁴⁸⁹ el-Me’âric 70/40.

⁴⁹⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1134.

Müellif, *“Uydurdukları ruhbanlığa gelince, biz onu kendilerine farz kılmadık”*⁴⁹¹ âyetinin tefsirini, nahiv kurallarından *“iştiğâl”*⁴⁹² konusunu dikkate alarak açıklamıştır.

وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا أَي: ابْتَدَعُوا مِنْ قَبْلِ أَنْفُسِهِمْ رَهْبَانِيَّةً.

*“Uydurdukları ruhbanlık. Yani kendi kendilerine ruhbanlığı uydurdular.”*⁴⁹³

Örnek 7:

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُنَا تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتَّى تَكُوْنَ حَرَضًا أَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهَالِكِيْنَ

*“Ya’kub’un oğulları babalarına, ‘Allah’a yemin ederiz sen Yusuf’u o kadar çok anıyorsun ki sonunda ya hasta olacaksın ya da helak olan kimselerden olacaksın!’ Dediler”*⁴⁹⁴ âyetinde yeminin cevabıyla ilgili تَفْتُنَا kelimesinde nahvî bir kuralın bilinmesi gerekir. Zira yeminin cevabı olumlu muzari fiil olursa te’kit "ن، ل، ن" ile kuvvetlendirilmesi gerekir. Olumsuz muzârî fiil ise bu kurala gerek yoktur.⁴⁹⁵ Müellif bu kurala uygun takdiri yaparak âyeti tefsir etmiştir.

"قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُنَا" لاتزال "تَذْكُرُ يُوْسُفَ"

*“Ya’kub’un Oğulları, ‘Allah’a andolsun ki sen hâla Yusuf’u anıyorsun’ dediler.”*⁴⁹⁶

Vâhidî, bazı âyetlerin tefsirinde fiil takdir ederek âyetteki kelimenin mahzuf bir fiilin mef’ûlü mutlakı olduğuna işaret eder.

Örnek 8:

وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ

“Ey mü’minler! Sizden ölüp geriye eşler bırakacak kimselerin, ölmeden önce eşlerinin ev-

⁴⁹¹ el-Hadid 57/27.

⁴⁹² Mef’ul fiilden önce gelir, fiilin sonunda da bu mef’ule ait bir zamir bulunursa buna “iştiğâl” denir. Bk.. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi-Nahiv*, 282.

⁴⁹³ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1071.

⁴⁹⁴ Yûsûf 12/85.

⁴⁹⁵ en-Neseefî, *Medâriku’t-Tanzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, II, 117.

(“قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُنَا” أَي: لَا تَفْتُنَا، فَحَذَفَ حَرْفَ النِّفْيِ، لِأَنَّهُ لَا يَلْتَبِسُ، إِذْ لَوْ كَانَ إِثْبَاتًا لَمْ يَكُنْ بِدَمِنِ الْأَمِّ وَالنُّونِ، وَمَعْنَى لَا تَفْتُنَا: لَا تَزَالِ).

⁴⁹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 557.

den çıkarılmamalarını ve bir seneye kadar *ihtiyaçlarını karşılayacak* nafakayı vasiyet etsinler.”⁴⁹⁷ *مَتَاعًا* kelimesine fiil takdir ederek bu kelimenin mef’ûlü mutlak olduğuna işaret etmiştir.

"مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ" أي: متعوهن متاعا، يعني: النفقة.

"Bir seneye kadar faydalanma, mal-mülk, yani onlara bir yıllık nafaka versinler."⁴⁹⁸

Örnek 9:

Yine müellif,

وَزَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَحِفْظًا

"Ve biz en yakın göğü kandiller *gibi olan yıldızlarla* süsledik ve göğü *her türlü tehlikeden* koruduk."⁴⁹⁹ âyetinin tefsirinde *حِفْظًا* kelimesine kendi cinsinden bir fiil takdir ederek, bu kelimenin mahzûf bir fiilin mef’ûlü mutlakı olduğuna işaret etmiştir.

"وحفظا" أي: حفظناها من استماع الشياطين بالكواكب حفظا.

"Korumak' Yani yakın semayı şeytanların işitmesinden, yıldızlarla korumakla koruduk."⁵⁰⁰

Vâhidî tefsirinde hâl konumunda olan câmid kelimeleri, kural gereği müştak⁵⁰¹ olmaları sebebiyle bu kelimelerle tefsir etmiştir.

Örnek 10:

Müellif,

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

⁴⁹⁷ el-Bakara 2/240.

⁴⁹⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 176.

⁴⁹⁹ el-Fussilet 41/12.

⁵⁰⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 953.

⁵⁰¹ İsm-i fâ'îl, ism-i mef'ûl, sıfât-ı müşebbehe vb. türemiş kelimelere "müştak" kelimeler denir.

“Mucizelerimiz Firavun ve kavmine gerçeği gösterecek şekilde gelince, ‘Bu, apaçık bir büyüdür’, dediler”⁵⁰² âyetinde مُبْصِرَةٌ kelimesi haldir. Fakat masdar olmasından dolayı câmidir ve müştak bir kelimeyle tevili gerekir.⁵⁰³ Müellif bu kuralı dikkate alarak مُبْصِرَةٌ kelimesini tefsir etmiştir.

مُبْصِرَةٌ أَي: مَضِيَّةٌ وَاصِحَةٌ.

“Aydınlatmak yani aydınlatan, açık olan manasındadır.”⁵⁰⁴

Vâhidî bazı âyetleri mananın daha net anlaşılması için mübtedâ veya haber takdir etmek suretiyle tefsir eder.

Örnek 11:

Müellif, هُدًى وَبُشْرَى لِّلْمُؤْمِنِينَ “Kur’ân, iman eden mü’minler için bir hidayet rehberi ve bir müjdedir”⁵⁰⁵ âyetini tefsir ederken mübtedâ takdir etmiştir. Böylece müellif öncesinde geçen Kur’ân âyetlerine atıfta bulunmuştur.

هُدًى أَي: هُوَ هُدًى وَبُشْرَى لِّلْمُؤْمِنِينَ.

“Hidayettir yani Kur’ân, hidayet ve mü’minler için bir müjdedir.”⁵⁰⁶

Örnek 12:

Müellif, الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ “Güneş ve Ay, bir hesaba göre hareket etmektedir”⁵⁰⁷ âyetini ise haber takdir etmek suretiyle tefsir etmiştir. Zira mananın tam anlaşılması için "ب" harf-i cerrinin bağlanacağı bir haberin takdiri gerekmektedir.

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ يَجْرِيَانِ بِحُسْبَانٍ بِحَسَابٍ لَا يَجَاوِزَانِهِ.

“Güneş ve Ay, bir hesaba göre hareket ederler birbirlerini geçmezler.”⁵⁰⁸

Vâhidî bazı âyetlerde harfin kelimeye katılma gerekçesini açıklayarak cümleye kattığı anlamı ortaya koyar.

⁵⁰² en-Neml 27/13.

⁵⁰³ Müfret olan hâl umumiyetle nekre ve müştak (ism-i fâil, ism-i mef’ûl, sıfât-ı müşebbehe gibi) isimlerden olur. İ’râbı mansuptur. Bk. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi-Nahiv*, 212.

⁵⁰⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 800.

⁵⁰⁵ en-Neml 27/2.

⁵⁰⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 799.

⁵⁰⁷ er-Rahmân 55/5.

⁵⁰⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1052.

Örnek 13:

Müellif, *بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ* "Hayır, o gün insan, kendi aleyhine şahittir"⁵⁰⁹ âyetindeki *بَصِيرَةٌ* kelimesindeki "ة" harfinin mübalağa için geldiğini ifade etmiştir. Çünkü Kıyamet gününde insanın yaptıklarına, bütün azaları şahitlik edecektir. Ayrıca bu harfin mübalağa olarak değerlendirilmesi, mübteda ve haber arasında müzekkerlik ve mueneslik uyumunu gerçekleştirmektedir.

بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ أَي: شاهد عليها بعملها، يشهد عليه جوارحه، وأدخلت الهاء في البصيرة للمبالغة

*"Hayır, o gün insan, kendi aleyhine şahittir. Amelleri sebebiyle onun aleyhine şahitlik edecektir. Onun aleyhine azaları şahitlik edecektir. Te harfi (ة) mubâlağa için bitleştirilmiştir."*⁵¹⁰

Övme ve yerme fiilerinden sonra iki merfu isim gelir. "Mahsus" olarak isimlendirilen ikinci isim⁵¹¹ Kur'ân'da zikredilmez. Vâhidî bu fiillerin geçtiği yerlerde bu isimleri zikretmek suretiyle ilgili âyetin tefsirini yapar.

Vâhidî, "بئس" ile başlayan cümlelerde mahsûsun bi'z-zemmi açıklar.

Örnek 14:

Müellif, *بئس الشراب ط وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا* "Bu su, ne kötü bir içecektir! Cehennem ne kötü bir barınaktır"⁵¹² âyetinde zem fiillerinden olan *بئس* fiiline ait mahsusu "هو" olarak takdir etmiştir.

*"O ne kötü bir içecektir."*⁵¹³ *بئس الشراب ط هو*

Bu durumda olan mahsusa, mahsusun bi'z-zem denir. İ'râbı ya mübtedâ muahhar veya mahzuf bir mübtedanın haberi olur.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ el-Kiyâme 75/14.

⁵¹⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1154.

⁵¹¹ Zem ve medih fiilerinden sonra gelen ikinci merfu isime "mahsus" denir. Mahsusun i'râbı muahhar mübtedâ, mübtedası hazfedilmiş haber, haberi hazfedilmiş mübtedâ ve fiilden bedel durumlarından biri olabilir. "نعم" ile başlayan cümledeki mahsusa "mahsusun bi'l-medh; "بئس" ile başlayan cümledeki mahsusa ise, "mahsusun bi'z-zem" denir. Bk.. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi-Nahiv*, 117-123.

⁵¹² el-Kehf 18/29.

⁵¹³ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 660.

⁵¹⁴ Bk.. Çörtü, *Arapça Dilbilgisi-Nahiv*, 118.

Benzer duruma *وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ* "Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!"⁵¹⁵ âyeti örnek verilebilir. Müellif âyeti tefsir ederken mahsûsun bi'z-zemmi takdir etmiştir.

وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ "مقامهم"

*"Zalimlerin makamı, ne kötü varacak yerdir."*⁵¹⁶

Vâhidî, "نعم" ile başlayan cümlelerde ise, mahsusun bi'l-medhi açıklar.

Örnek 15:

Müellif, *فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ* "Biz de duaya ne güzel icabet edenleriz!"⁵¹⁷ âyetini, mahsûsun bi'l-medhi açıklayarak tefsir etmiştir.

فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ "نحن"

*"Biz de duaya ne güzel icabet edenleriz."*⁵¹⁸

IV. BELÂĞAT İLE İLGİLİ İNCELİKLER

Müellifin aynı zamanda belâğat âlimi olduğunu zikretmiştik. Bu alandaki ilmini tefsirinde görmek mümkündür. Belağata ait genel bilgiler verdikten sonra müellifin, tefsirinde değindiği belağat ile ilgili âyetleri izah etmeye çalışacağız.

Belâğatın Tanımı

Belâğat, sözlükte varmak ve hedefe ulaşmak manasına gelir. Herhangi bir kimse hedefine ulaştığı zaman *بلغ الركب المدينة* ve *بلغ فلان مراده* denir.⁵¹⁹

Terim olarak belâğat, doğru bir manayı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatmaktır. Fasîh yani açık-seçik konuşan adama *رجل بليغ* denir.⁵²⁰

⁵¹⁵ Âli İmrân 3/151.

⁵¹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 237.

⁵¹⁷ es-Sâffât 37/75.

⁵¹⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 911.

⁵¹⁹ Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî bi'l-Velâi-el-Leys Ebü 'Üsmân-el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Beyrût, Dâru Mektebetü'l-Hilâl, h. 1423), 91-99.

⁵²⁰ Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, I, 128.

Belâğat ilmi **Beyân, Meânî** ve **Bedî'** olarak üç kısma ayrılır. **Beyân** kısmında, teşbih, isti'âre, mecâz, kinâye ve bunların kısımları yer almaktadır. **Meânî** kısmında cümle çeşitleri ve çeşitli özellikleri yer almaktadır. **Bedî'** kısmında ise, lafız ve mana ile ilgili süsleme sanatları yer almaktadır.⁵²¹

A. Beyân İlmi

Beyan sözlükte, ortaya koymak, açık-seçik olmak, açıklamak ve anlaşılır hale getirmek manalarına gelir.⁵²²

Terim olarak ise bir manayı belirli usûl ve kuralları çerçevesinde, farklı söz ve usûllerle öğreten, ilme denir.⁵²³

el-Vecîz'de tespit edilen edebî sanatların kısaca tanıtılması anlaşılabilirliği açısından önem arzeder.

1. Teşbîh

Teşbih, belirli bir amaç için bir edat ile aralarındaki benzerlikten dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmektir.⁵²⁴ İki kısma ayrılmaktadır. Benzetme yönü, değişik birkaç unsurdan meydana gelen itibari bir unsur ise buna "temsîlî teşbîh" denir. İki şeyin benzetildiği yön bir veya birkaç vasıfla birbirine benzemiyorsa, buna "gayr-i temsîlî teşbîh" denir.⁵²⁵

Kur'ân'da yaratılanların birçok durumu "*temsîlî teşbîh*" yolu ile tasvir edilerek insanlığa sunulmuştur.

Müellif tefsirinde teşbihle ilgili âyetlerin belâğî inceliklerine değinmiş, gerekli izahatı yaparak teşbihin türüne dikkat çekmiştir. Bunlar, ilgili âyetlerden hareketle birkaç örnekle izah edilecektir.

Bazı âyetlerde münafıkların yanlış yolda olmaları ve amellerinin neticeleri "*temsîlî teşbîh*" yoluyla anlatılmaktadır.

Örnek 1:

⁵²¹ Nusrettin Bolelli, *Belâğat Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, (İstanbul, MÜİFAY, 2017), 5-8.

⁵²² Ebü'l Bekâ el-Hanefî, *el-Külliyât Mü'cemün fi'l-Müstalahât ve'l-Fürûk'ul-Lüğaviyye*, (Beyrut, Müessesetü'r-Risale, trs.), 230; Yusuf b. Ebu Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî el-Havârizmî el-Hanefî Ebu Ya'kûb, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (Lübnan-Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987), 162.

⁵²³ Bolelli, *Belâğat Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, 33; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 162.

⁵²⁴ Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 34-35.

⁵²⁵ Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 55-57.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

“Münâfıkların misali, *karanlık bir gecede* ateş yakan kimsenin misali gibidir. Ateş yanıp da etrafını aydınlattığı anda Allah, hemen onların ışığını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır, *artık hiçbir şeyi göremezler*”.⁵²⁶

Bu âyette münafıkların durumunun anlatılması teşbîh yoluyla olmuştur. Benzetme ateş yakmaları, ateşin etraflarını aydınlatması, sonra aydınlığın kaybolup karanlıklar içerisinde kalmaları şeklinde birkaç unsurdan meydana geldiği için “*temsili teşbîh*” yoluyla olmuştur. Müellif temsîli teşbîhe vurgu yaparak âyetin tefsirini şöyle yapmıştır:

“مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا” أي: حالهم في نفاقهم وإبطانهم الكفر كحال من أوقد نارافاستضاءبها، وأضاءت النار ماحوله مما يخاف ويحذر وأمن، فبينما هو ذلك إذطفئت ناره فبقي مظلما خائفا متحيرا، فذلك قوله تعالى: “ذهب الله بنورهم” الآية، كذلك المنافقون لما أظهروا كلمة الإيمان اغترؤوا بها وأمنوا، فلما ماتوا عادوا إلى الخوف والعذاب.

“Münâfıkların misali, *karanlık bir gecede* ateş yakan kimsenin misali gibidir. Münâfıkların nifak ve küfürlerini gizleme hali, ateş yakan ve onunla aydınlanan, sonra etrafının aydınlanmasıyla korktuğu ve endişelendiği şeylerden emin olan kimsenin hali gibidir. Hal böyleyken o kişinin ateşi söndürülür, karanlıklar içerisinde korkar ve şaşırır halde kalır. İşte bu durum yüce Allah’ın ‘Allah onların nurunu giderir’ sözünün izahıdır. İşte münafıklar da dıştan iman kelimesini izhar edip, güven içiresine girer ve onunla aldanırlar. Öldüklerinde ise korkuya ve azaba dönerler.”⁵²⁷

Yani müellifin açıklamasına göre, münafıkların küfürlerini gizleme hali, geceleyin ateş yakıp etrafını aydınlatarak, korktuğu ve endişelendiği şeylerden emin olan kimsenin haline benzetilmiş. Sonra emellerinin boşa çıkması da yaktıkları ateşin bir anda sönüp karanlıklar içinde kalmalarına benzetilmiştir.

Ayrıca müellif, münafıkların dünyada mü’min görünerek, müslümanlardan emin olup geçici bir güvene aldanmalarını, âyetteki ateşin geçici aydınlığına; öldüklerinde korkuya ve azaba dönmelerini de, yaktıkları ateşin bir anda sönüp, karanlıklar içerisinde kalmalarına benzeterek ikinci bir teşbihde bulunmuştur. Bu benzetmelerin birkaç yünden olması bu teşbîh türüne işarettir.

Örnek 2:

⁵²⁶ el-Bakara 2/17.

⁵²⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 93.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

“Yahut *münafıkların misali*, gökteki *buluttan* sağanak halinde yağan, beraberinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan yağmura *tutulmuş kimselerin misali* gibidir. *Bu durumda* münafıklar, yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarının uçlarını kulaklarına tıkarlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri *ilmi ve gücü* ile çepeçevre kuşatmıştır.”⁵²⁸

Bu âyette de münâfıkların Kur’ân karşısındaki durumu birkaç yönden ele alınarak “*temsîlî teşbîh*” yapılmıştır. Müellif bu benzetmeyi şöyle izah etmiştir:

فالمطر مثل للقرآن لما فيه من حياة القلوب، والظلمات مثل لما في القرآن من ذكر الكفر والشرك وبيان الفتن والأحوال، والرعد مثل لما خوفوا به من الوعيد وذكر النار، والبرق مثل لحجج القرآن وما فيه من البيان، وجعل الأصابع في الآذان حذر الموت مثل لجعل المنافقين أصابعهم في آذانهم كي لا يسمعوا القرآن، مخافة ميل القلب إلى القرآن فيؤدي ذلك إلى الإيمان بمحمد صلى الله عليه وسلم، وذلك عندهم كفر والكفر موت.

“Âyetteki şiddetli yağmur *صَيِّبٍ*, içerisinde kalplere hayat veren Kur’ân’a benzetilmiştir. *Karanlıklar* *ظُلُمَاتٌ*, Kur’ân’daki küfür, şirk, fitne ve korkuların zikredilip beyan edilmesine benzetilmiştir. *Gök gürültüsü* *رَعْدٌ* kendisiyle korkutulan cehennemin zikredilmesi ve diğer uhrevî korku ve tehditlere benzetilmiştir. *Şimşek* *بَرْقٌ* Kur’ân’ın delillerine ve açıklamalarına benzetilmiştir. *Ölüm korkusundan parmaklarını kulaklarına tıkamaları* *وجعل الأصابع في الآذان حذر الموت* ise, kalplerinin Kur’ân’a meyledip de Muhammed’e (s.a.s.) iman etmeye sebep olur korkusuyla Kur’ân’ı dinlememeleri için parmaklarını kulaklarına tıkamaya benzetilmiştir. Çünkü onlara göre Muhammed’e (s.a.s.) iman etmek küfürdür. Küfür ise ölüm demektir.”⁵²⁹

Yani âyetteki ölüm korkusu, onlara göre Muhammed’e (s.a.s.) imandır.

Örnek 3:

⁵²⁸ el-Bakara 2/19.

⁵²⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 94.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“O şimşek neredeyse gözlerini alıverecektir. Şimşek çakıp yollarını aydınlatınca orada *birazcık* yürürler, *şimşek kaybolup* karanlık üzerlerine çökünce de dikilip kalırlar. Allah, dileyeydi elbette onların kulaklarını ve gözlerini yok ederdi. Allah, şüphesiz her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁵³⁰

Müellif, bu âyette de “*temsîlî teşbîh*” olduğunu söyleyerek âyette geçen şimşegi, Kur’ân’daki delillere benzetmiştir. Şimşegin gözlerini çıkaracakmış gibi çakmasını, Kur’ân’ın dinleri hususunda onları düşünceye zorlamasına; şimşegin etraflarını aydınlatıp da orada yürümelerini, Kur’ân’dan işlerine gelen sevdikleri şeyleri duyup onları tasdik etmelerine; (şimşegin ışığı gidip) karanlıklar üzerlerine çökünce oldukları yerde kalmalarını, Kur’ân’dan hoşlarına gitmeyen birşey işittiklerinde, bunu şüphe ile karşılayıp durmalarına benzetmiştir.

"يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ" هذا تمثيل آخر يقول: يكاد مافي القرآن من الحجج يخطف قلوبهم من شدة إزعاجها إلى النظر في أمر دينهم. "كلما أضاء لهم مشوا فيه" كلما سمعوا شيئاً مما يحبون صدقوا، وإذا سمعوا مايكرهون وقفوا، وذلك قوله عز وجل: "وإذا أظلم عليهم قاموا".

“O şimşek neredeyse gözlerini alıverecektir.’ Bu da başka bir teşbihtir. Diyor ki: Neredeyse Kur’ân’da bulunan deliller onları dinleri hususunda düşünceye zorlamaktan kalblerini yerinden söküp alacaktır. ‘Şimşek etraflarını aydınlatınca orada biraz yürürler.’ Sevdikleri şeyi işittiklerinde kabul ederler. Hoşlarına gitmeyen bir şey işittiklerinde dura kalırlar. Bu son cümle azîz ve celîl olan yüce Allah’ın, ‘Karanlık üzerlerine çökünce de oldukları yerde kalırlar’ sözünün açıklamasıdır.”⁵³¹

Bu benzetmede de münafıkların Kur’ân hükümleri karşısındaki tutumlarının benzetilmesi durumunun birkaç yönden olması, bu teşbihe örnek teşkil etmektedir.

Bazı âyetlerde kâfirlerin amellerinin kendilerini yanıltacağı ve kendilerine fayda vermeyeceği “*temsîlî teşbîh*” yoluyla izah edilmiştir.

⁵³⁰ el-Bakara 2/20.

⁵³¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 94-95.

Örnek 4:

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّيَهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, susayan kimsenin çöllerde *uzaktan görüp* su zannettiği serap gibidir. Su sandığı yere vardığında orada hiçbir şey bulamaz. *Tıpkı bunun gibi kâfir, yaptığı iyi amellerin faydasını göreceğini zanneder, ancak ahirette amellerinin hiçbir faydasını bulamaz*, üstelik mahşer yerinde *inanmadığı* Allah’ı bulur. Allah ise onun hesabını tastamam görür. Allah hesabı çok çabuk görür.”⁵³²

Müellif, kâfirlerin kendilerine fayda vereceğini umarak yaptıkları amelleri, sıcağın şiddetli olduğu zamanlarda çöldeki serabı su zannedip de onun yanına varan kimselerin amellerine benzetmiştir. Niheyet ölüm gelip, dünyada faydasını umdukları şeylerden hiçbir fayda göremeyişlerini de, su zannettikleri seraptan susuzluklarını giderecek bir fayda göremeyişlerine benzeterek âyetteki teşbîhe dikkat çekmiştir.

“وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ” وهو ما يرى في الفلوات عند شدة الحر، كأنه ماء، “بقية” جمع قاع وهو المنبسط من الأرض. “يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ” يظنه العطشان “مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ” جاء موضعه “لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا” كذلك الكافر يحسب أن عمله مغن عنه أو نفعه شيئاً، فإذا أتاه الموت واحتاج إلى عمله لم يجد عمله أغنى عنه شيئاً.

“İnkâr edenlere gelince, onların amelleri serap gibidir. Serap sıcağın şiddetli olduğu anda çölde görülen şeydir. Sanki o çöllerdeki su gibidir. Buradaki çöller “قاع”, “قىعة” çoğuludur. Yerin düz olan alanıdır. Susayan kimse o serabı su zanneder. Oraya geldiğinde hiçbir şey bulamaz. İşte kâfir de buna benzer. Amelinin kendisine yeteceğini veya kendisine fayda vereceğini zanneder. Fakat ölüm ona gelip ameline ihtiyaç duyunca onu hiçbir şeyden kurtaramaz.”⁵³³

Bazı âyetlerde kâfirlerin imansızlık buhranları, duygu, düşünce, davranış ve bunların neticeleri “*temsili teşbîh*” ile anlatılır. Müellif tefsirinde bu durumlara dikkat çekmiştir.

⁵³² en-Nûr 24/39.

⁵³³ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 765.

Örnek 5:

أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُّجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ

“Yahut *kâfirlerin amelleri, duygu, düşünce ve davranışları*, dalga üstüne dalga ve dalgaların üstünde bulutlar bulunan engin bir denizdeki *yoğun* karanlıklar gibidir. Üst üste karanlıklar! *Bu karanlıklarda* insan elini çıkarsa neredeyse onu dahi göremez. Allah, kime nur vermez, *hidayet etmezse* artık o kimsenin hiçbir nuru, *hidayet rehberi* yoktur.”⁵³⁴

Müellif, âyetteki derin karanlıkların, *kâfirlerin amellerine*; engin denizin, *kâfirlerin kalbine*; üst üste binmiş dalgaların, kalplerini saran cehalet, şüphe ve (içinde bulundukları) şaşkınlığa; bulutun ise kalpleri üzerinde bulunan mühür ve pasa benzetildiğini ifade ederek *kâfirlerin durumlarının “temsîlî teşbîh”* ile açıklandığına dikkat çekmiştir.

وَأَرَادَ بِالظُّلُمَاتِ أَعْمَالَ الْكُفَّارِ، وَبِالْبَحْرِ الْجِيِّ قَلْبَهُ، وَبِالْمَوْجِ فَوْقَ الْمَوْجِ مَا يَغْشَى قَلْبَهُ مِنَ الْجَهْلِ وَالشَّكِّ وَالْحَيْرَةِ، وَبِالسَّحَابِ الرِّينَ وَالْخَتَمَ عَلَى قَلْبِهِ.

“Yüce Allah karanlıklarla *kâfirlerin amellerini*; engin denizle kalplerini; üst üste binmiş dalgalarla kalplerini saran cehalet, şüphe ve (içinde bulundukları) şaşkınlığı; bulutla ise kalpleri üzerinde bulunan mühür ve pası murad etmiştir.”⁵³⁵

Ayrıca, ikinci bir teşbih olarak, âyette bahsi geçen karanlıklar içinde elini dahi göremeyen kimsenin durumu, *kâfirlerin şüphe ve inkâr içinde oluşlarının kendilerine fayda vermemesine* temsil olabilir.

Bazı âyetlerde sadakalarını, hayırlarını gösterişle, başa kakarak yapanların amellerinin durumu “*Temsîlî Teşbîh*” ile anlatılmıştır.

Örnek 6:

⁵³⁴ en-Nûr 24/40.

⁵³⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 766.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا
كَسَبُوا ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

“Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş olsun diye harcayan *münâfık* kimse gibi siz de sadakalarınızı başa kakmayın ve eziyet ile boşa çıkarmayın. Gösteriş için harcama yapan kimsenin durumu üzerinde biraz toprak bulunan düz bir kayaya benzer. Sağanak halinde yağın yağmur isabet etmiş de onu çıplak, pürüzsüz kaya haline getirmiştir. Gösteriş için harcama yapan kimseler kazandıklarından hiçbir sevap elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu doğru yola iletmez”.⁵³⁶

Müellif bu âyette, gösteriş için amel yapıp da, amel sahibi gibi görünen kimselerin durumu, kaya üzerinde bulunan toprağa; Kıyâmet gününde amellerinin yok olup boşa çıkması ise, şiddetli yağmurun düz kaya üzerindeki toprağı alıp götürmesine benzetildiğini ifade ederek teşbîhi açıklamıştır.

يعني: إن الناس يرون الظاهر أن لهؤلاء أعمالاً كما يرى التراب على هذا الحجر، فإذا كان يوم
القيامة إضمحل كلُّه وبطل، كما أذهب الواابل ما كان على الصفوان فلا يقدر أحدٌ من الخلق على
ذلك التراب. كذلك هؤلاء إذا قدموا على ربهم لم يجدوا شيئاً،

“Yani insanlar, bu düz taş üzerinde bir miktar toprağın görünmesi gibi bunların amelleri var desinler diye gösteriş yaparlar. Kıyamet gününde ise yok olur ve boşa çıkar. Şiddetli yağmurun düz kaya üzerindeki toprağı gidermesi gibi. Oysa hiçbir kimse bu toprağa sahip olamaz, ondan bir şey elde edemez. İşte gösteriş için amel edenler de rablerine takdim ettiklerinden hiçbir şey bulamazlar.”⁵³⁷

Bazı âyetlerde ise Allah’ın rızasını kazanarak çalışan kimselerin amellerinin durumu “temsili teşbîh” ile açıklanmıştır.

Örnek 7:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ
فَأَنَّتْ أَكْلَهَا ضَعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطُلَّ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

⁵³⁶ el-Bakara 2/264.

⁵³⁷ Vâhidî, el-Vecîz, I, 187-88.

“Mallarını *karşılık beklemeden* Allah rızasını isteyerek, içlerinden gelerek, gönül hoşnutluğu ile ve sevabını umarak hayra sarfedenlerin durumu, yüksek bir yerdeki *toprağı verimli ve havası güzel* bir bahçeye benzer. Bu bahçeye bol yağmur yağarsa ürünlerini iki kat verir, bol yağmur yağmasa bile üzerine bir çisinti düşer de ürün vermesine yeterli olur. Allah yaptıklarınızı çok iyi görür”.⁵³⁸

Âyette, Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle mallarını harcayanların durumu, yağmur olması durumunda veya olmasa da çiseyle dahi ürününü kat kat veren yüksek bir yerdeki bahçeye benzetilerek teşbîh yapılmıştır.

Vâhidî bu âyetten hareketle, Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle infakta bulunan kimselerin amellerinin durumunu, yağmuru az da alsa çok da alsa ürününü her dâim veren ve sahibini zarara uğratmayan değerli bahçenin durumuna benzetmiştir. Yani müellif, azlığı ve çokluğu dikkate alınmadan mü’minin sadakasının karşılığını kıyamette kat kat alacağı durumunu, böyle vasıftaki bir bahçenin her daim ürününü vermesi durumuna benzeterek âyetteki teşbihin tasvirini artırmış ve bu teşbih türüne dikkatleri çekmiştir.

كما أن هذه الجنة تُثمر في كل حال ولا يخيب صاحبها قلَّ المطر أو كثر، كذلك يضعف الله ثواب صدقة المؤمن قلت نفقته أم كثرت.

“Nasıl ki böyle bir bahçe (âyette ifade edilen) yağmuru ister az ister çok olsun her durumda meyvesini verip sahibi zarar etmiyorsa; yüce Allah da mü’minin sadakasının mükâfatını, ister az ister çok olsun ikiye katlar.”⁵³⁹

2. Mecaz

Mecâz kelimesi sözlükte جاز fiilinin ism-i mekân, aynı zamanda ism-i zaman ve mimli masdar kipi olup geçilen yer, gelip geçilen zaman veya gelip geçmek manalarına gelir.⁵⁴⁰

a) İsti’âre

İsti’âre bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya bir şeyden faydalanmak üzere onu birisinden ödünç almak demektir.⁵⁴¹

⁵³⁸ el-Bakara 2/265.

⁵³⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 188.

⁵⁴⁰ Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II, 217-218; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 359-361; Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî er-Raffî el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arap*, (Beyrut, Dâru Sâdir, h. 1414), V, 326.

⁵⁴¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 369; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, IV, 618-619; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 100.

Beyân terimi olarak **isti'âre**; hakiki mana ile mecâzî mana arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaya denir.⁵⁴²

İsti'âre mecaz çeşitlerindendir. Müşebbeh/benzetilen, teşbih edatı ve teşbih yönü hazfedilerek sadece müşebbeh bih/kendisine benzetilen kullanılarak yapılan teşbihlerdendir.⁵⁴³

İçinde müşebbeh bih açıkça zikredilen ve müşebbeh hazfedilen istiâreye, "isti'âre-i tasrîhiyye/açık isti'âre"; içinde müşebbeh bihin lafzı hazfedilen ve kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edilen isti'âreye "isti'âre-i mekniyye/kapalı isti'âre" denir.⁵⁴⁴

Bir de isti'âre-i temsîliyye vardır ki aralarındaki benzerlikten dolayı asıl manası dışında bir manada kullanılır. Bunda esas manayı kasdetmeye engel olan bir karine de bulunur. Bu isti'âreye "*mürekkeb isti'âre*" de denir.⁵⁴⁵

Kur'ân'da açık isti'âre örnekleri çoktur. Bâzı âyetlerde insanların Allah'a şirk koştuktan tevhid yoluna iletilmeleri açık isti'âre ile anlatılır. Müellif bu gibi âyetleri istiâreye vurgu yaparak açıklar.

Örnek 1:

كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ

"Bu Kur'ân, Rab'lerinin izniyle insanları *inkâr, dalalet, şüphe ve cehalet* karanlıklarından *ilim, iman ve İslam* aydınlığına, çok güçlü, her işinde galip olan ve çok övülen Allah'ın yolu *İslam'a* çıkarman için bizim sana indirdiğimiz bir kitaptır"⁵⁴⁶ âyetinde açık isti'âre vardır. Çünkü müşebbeh/benzetilen şirk ve îman kelimeleri yerine, müşebbeh bih/kendisine benzetilen karanlıklar ve nûr kelimeleri kullanılmıştır.

Vâhidî âyeti tefsir ederken hazfedilen müşebbehleri (şirk ve îmân) zikrederek isti'âre-i tasrihiyyeyi göstermiştir.

"كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ" من الشرك إلى الإيمان

⁵⁴² Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 100; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 369.

⁵⁴³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 369; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arap*, IV, 618-619; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 100; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II, 229-230.

⁵⁴⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 373; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 101-102; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II, 242-244.

⁵⁴⁵ Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II, 265; Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü'l-Vâziha*, (Beyrut-Lübnan, Mektebetü Dâri'l-Fecr, 1435/2014), 98.

⁵⁴⁶ İbrahim 14/1.

"İnsanları karanlıklardan aydınlığa (şirkten îmana) çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."⁵⁴⁷

Yani hazfedilen şirk karanlıklara; îman ise nûra benzetilmiştir. Fakat âyette benze-tilenler yer almadığı için isti'âre-i tasrîhiyye olmuştur.

Bâzı âyetlerde münafıkların hakikati görememesini açık isti'âre ile anlatır.

Örnek 2:

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً

"Allah, iman etmemekte ısrar eden kâfirlerin kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerinin üzerinde de bir çeşit perde var etmiştir"⁵⁴⁸ âyetinde خَتَمَ ve غِشَاوَةً kelimeleri üzerinde açık isti'âre vardır. Zira bu kelimeler faydalanılan bir şeyin üzeri kapanıp kullanılmaması için de mühürlenmesi durumunda kullanılır. Âyette iman etmeyen, işittiklerine kulak vermeyen ve gözleriyle hakkı görmeyen münafıkların kalp, kulak ve gözlerinin bu hali, kendisinden yararlanılmaması için örtüyle kapanıp mühürlenmiş bir kaba benzetilerek açıklanmıştır. Yani خَتَمَ ve غِشَاوَةً kelimeleri münafıkların durumlarının açıklanması için müste'âr (ödünç) olarak kullanılmıştır. Çünkü hakikatte kalbe iman girmemesi ve işitilenlerin fayda vermemesi kalp ve kulağın mühürlenmesiyle; gözün hakikati görmemesi de göze perde çekilmesiyle anlatılmaz. Böyle bir açıklama mecaz yoluyla mümkündür.

Vâhidî âyetin açıklamasında münafıkların hakka inanmama, hakkı görmeme ve işitmeme hali olan mişebbehleri zikrederek bu teşbih türüne dikkatleri çekmiştir.

"خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ" أي: طبع الله على قلوبهم واستوثق منها حتى لا يدخلها الإيمان، "وعلى

سمعهم" أي: مسامعهم حتى لا ينتفعوا بما يسمعون. "وعلى أبصارهم" على أعينهم "غشاة"

غطاء فلا يبصرون الحق

"Allah onların kalplerini -kalplerine iman girmeyecek şekilde- mühürlemiştir. Kulaklarını da -işittiklerinden faydalanmayacak şekilde- mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir. Bu yüzden hakkı göremezler."⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ Vâhidî, el-Vecîz, I, 577.

⁵⁴⁸ el-Bakara 2/7.

⁵⁴⁹ Vâhidî, el-Vecîz, I, 91.

Bâzı âyetlerde insanların Allah'ın dinine çağrılmaları açık isti'âre ile anlatır.

Örnek 3:

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

“Ey mü'minler! Hep birlikte Allah'ın ipi *Kur'ân'a, İslam'a* sımsıkı sarılın, bölünüp parçalanmayın”⁵⁵⁰ âyetinde "حبل" kelimesi, "دين" kelimesi yerine kullanılarak isti'âre-i tasrîhiye yapılmıştır. Vâhidî âyeti tefsir ederken müste'âr olarak kullanılan "حبل" kelimesini "دين" kelimesiyle tefsir ederek mecâzî manada yer alan hakiki manayı izah etmiştir.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا أَي: تَمَسَّكُوا بِدِينِ اللَّهِ.

“Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın. Yani Allah'ın dinine tutunun.”⁵⁵¹

Bazı âyetlerde sabahın gecedan kurtulup ağarması isti'âre yoluyla anlatılmıştır.

Örnek 4:

وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ “Şafak söküp aydınlık yayılmaya başladığında sabaha yemin ederim”⁵⁵² âyetinde تَنَفَّس kelimesi, müste'âr olarak sabahın aydınlanması yerine kullanılmıştır. Çünkü bu kelime “nefes almak” manasındadır. Vâhidî tefsirinde mecâz manadan hakiki mana olan sabahın aydınlanması manasını zikrederek âyetin tefsirini yapmıştır.

وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ اِمْتَدَّ حَتَّى يَصِيرَ نَهَارًا بَيِّنًا.

“Ağarmaya başladığında sabaha andolsun. Apaçık gündüz oluncaya kadar uzanan sabaha andolsun.”⁵⁵³

Örnek 5:

فَلَا افْتَحَمَ الْعُقَبَةُ “Fakat *cimri* insan, sarp yokuşu aşamadı, aşmaya çalışmadı”⁵⁵⁴

âyetinde isti'âre-i tasrîhiye vardır. İnsanların iyi amelleri sarp yokuşa benzetilmiş. Zira

⁵⁵⁰ Âli İmrân 3/103.

⁵⁵¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 225.

⁵⁵² et-Tekvîr 81/18.

⁵⁵³ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1178.

⁵⁵⁴ el-Beled 90/11.

العَقَبَةُ, sarp yokuş demektir. Müellif bu âyetin tefsirinde, Allah yolunda infak eden kimsenin mali giderlere tahammülünün, sarp yokuşa tırmanan kişinin tahammülüne benzetildiğini ifade ederek buradaki isti'âreye dikkat çekmiştir.

"فَلَا افْتَحَمَ الْعَقَبَةُ" أي: لم يدخل العقبة، وهذا مثل ضرب الله تعالى للمنفق في طاعة الله يحتاج أن يتحمل الكلفة، كمن يتكلف صعود العقبة

*"Fakat cimri insan, sarp yokuşu aşamadı, aşmaya çalışmadı. Yani o sarp yokuşa giremedi. Bu açıklama yüce Allah'ın, kendi yolunda infak eden kimsenin külfete tahammül etmesi gerektiğine dair verdiği bir misaldir. Sarp yokuşu çıkmanın zorluğuna katlanan kimse gibi infak edenin de bu külfete katlanması gerekir."*⁵⁵⁵

Kur'an'da bazı durumlar isti'âre-i mekniyye (kapalı isti'âre) yoluyla anlatılır. Bazı âyetlerde insanların fiziksel değişimleri bu yolla anlatılmıştır.

Örnek 1:

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا

"Zakeriyya, duasında şöyle dedi: Rabbim! Şüphesiz kemiklerim zayıfladı, saçım başım beyazladı"⁵⁵⁶ âyetinde kapalı isti'âre söz konusudur. Zira saçın fazla ağarması اشْتَعَلَ "tutuşmak" fiilinin delaletiyle ateşte tutuşan oduna benzetilmiştir. Fakat müşebbeh bih/kendisine benzetilen zikredilmediği için isti'âre-i mekniyye olmuştur. Vâhidi âyeti tefsir ederken bu fiile saçın beyazının çoğalmasa manasını vererek اشْتَعَلَ fiilinin asıl manasının müşebbeh bih olan yanıp tutuşan şeylere ait olduğuna işaret etmiştir.

"وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا" وكثر شيب رأسي جدا.

*"Başım beyazlık yönünden tutuştu. Yani başımın beyazlığı çok oldu."*⁵⁵⁷

Bazı âyetlerde Allah'tan başkasını ilah edinmeleri isti'âre-i mekniyye yoluyla anlatılmıştır.

Örnek 2:

وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ

⁵⁵⁵ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1204.

⁵⁵⁶ Meryem 19/4.

⁵⁵⁷ Vâhidî, el-Vecîz, II, 675.

“İnkârları sebebiyle kalplerine, *akıllarına* buzağı sevgisi içirildi, *yerleştirildi, dolduruldu*”⁵⁵⁸ âyetinde bu mecazı görmek mümkündür. Bu âyette Musa’dan (a.s.) uzak kalan kişilerde buzağı sevgisinin meydana gelmesi ve bu kişilerin ona tapmaları anlatılmakta. Fakat buzağıya tapmaları içmek manasındaki “أَشْرَبُوا” fiiliyle karşılanarak isti’âre yapılmıştır. Belli ki buzağıya ibadet etme sevgileri, kolay içilen ve lezzetli olan bir içeceğe benzetilmiştir. Fakat müşebbeh bih olan bu içecek zikredilmeyip içmek fiiliyle ona işaret edilmiştir.⁵⁵⁹

Vâhidî âyetin tefsirini yaparken “onlara buzağı içirildi” ifadesinin “onlara buzağı sevdirdi” manasında olduğunu ifade ederek, âyetteki fiilin mahzuf bir içeceğe ait olduğuna işaret etmiştir. Bu durumda fiilin kapalı isti’âreye delalet ettiği anlaşılmaktadır.

“وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ” والمعنى: حَبَّبَ إِلَيْهِمُ الْعِجْلَ

“Kalplerine buzağı sevgisi içirildi. Manası: ‘Buzağı onlara sevdirdi’ demektir.”⁵⁶⁰

Kur’ân’da eşler arasındaki bazı münasebetler isti’âre-i temsîliyye yoluyla anlatılmıştır.

Örnek 1:

“Kadınlarınız sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise *gibisiniz*”⁵⁶¹ âyetinde eşlerden herbiri diğerinin birtakım cinsel ihtiyaçlarını gidermesi manasında, لِبَاسٌ kelimesi kullanılarak isti’âre-i temsîliyye yapılmıştır.⁵⁶² Müellif âyeti bu manada tefsir ederek bu isti’âreye dikkat çekmiştir.

هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ أَي: فراش وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لِحَافٍ لَهُنَّ عِنْدَ الْجَمَاعِ

“Onlar sizin için birer elbise yani yataktır. Siz de onlar için cima anında birer elbise yani örtüsünüz.”⁵⁶³

Kur’ân’da ibadetlerle ilgili bazı hususlar isti’âre-i temsîliyye yoluyla izah edilmiştir.

⁵⁵⁸ el-Bakara 2/93.

⁵⁵⁹ Bak. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, (Kâhire, Dâru's-Sâbûnî, 1417/1997), I, 71.

⁵⁶⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 119.

⁵⁶¹ el-Bakara 2/187.

⁵⁶² Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 123.

⁵⁶³ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 152.

Örnek 2:

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ

“Ramazan ayının gecelerinde sabahın beyaz ipliği, şafağın aydınlığı, siyah ipliğinden, gecenin karanlığından ayırt edilinceye kadar yiyip içebilirsiniz”⁵⁶⁴ âyetinde böyle bir isti’âre vardır. Zira âyetteki “beyaz iplik” sabahın beyazlığı; “siyah iplik” ise gecenin karanlığı manasından müste’ârdır. Müellif âyetteki terkiplere bu manaları vererek bu isti’âreye dikkat çekmiştir.

“حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ” یعنی: بياض الصبح. “مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ” من سواد الليل.⁵⁶⁵

“Beyaz ipliği yani sabahın beyazı, siyah iplikten yani gecenin siyahlığından ayırt edinceye kadar yiyin ve için.”

Bazı âyetlerde Allah’a iman edip kelime-i şehâdet getirerek müslüman olan kimse-lerin durumu isti’âre ile ifade edilmiştir.

Örnek 3:

فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنَ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى

“O halde kim tâğutu,⁵⁶⁶putları ve ilah diye tapılan şeyleri inkâr edip Allah’a inanırsa, asla kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır”⁵⁶⁷ âyetinde insanların tâğuttan kurtulup tevhit inancını benimsemeleri “sağlam kulp” terkibiyle açıklanarak isti’âre yapılmıştır. Müellif âyeti tefsir ederken bu terkinin gerçek manasını vererek âyetteki isti’âreye dikkat çekmiştir.

“فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَالشَّيْطَانِ وَالْأَصْنَامِ” وَيُؤْمِنُ بِاللَّهِ ”وَالْيَوْمِ الْآخِرِ“ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ ”أَي:

تمسك ”بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى“ عقد لنفسه عقدا وثيقا، وهو الإيمان وكلمة الشهادتين

O halde kim tâğutu (şeytan ve putları) inkâr edip Allah’a ve ahiret gününe iman ederse sağlam bir kulpa yapışmıştır. Kendisi için sağlam bir düğüm atmıştır. Bu ise iman ve kelime-i şehâdetir.”⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ el-Bakara 2/187.

⁵⁶⁵ Vâhidî, el-Vecîz, I, 152.

⁵⁶⁶ “Tâğut”, put, tapılan veya tapılmayan batıl olan şey, Şeytan ve şeytanlaşan ve insanları sapıklığa çağıran kâfir, ateist, dinsiz, isyankâr, azman ve Allah’tan başka tapılan herşey demektir. Bk.. Karagöz, Kur’ân’ın Anlamı ve tefsiri, I, 383; Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, TDV. Yay., 41.

⁵⁶⁷ el-Bakara 2/256.

⁵⁶⁸ Vâhidî, el-Vecîz, I, 184.

Bazı âyetlerde Allah'ın kullar üzerindeki kontrolü isti'âre-i temsîliyye yoluyla anlatılmıştır.

Örnek 4:

وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ

“Ve bilin ki, şüphesiz Allah kişi ile onun kalbi arasına girer”⁵⁶⁹ âyetinde isti'âre vardır. Yüce Allah'ın kulların kalplerine hâkim olması ve onları dilediği şekilde takip edip çevirmesi, iki şey arasına giren kimseye benzetilmiştir.⁵⁷⁰ Müellif de Allah'ın kişi ile onun kalbi arasına girmesini, kişinin Allah'ın izni olmadan hiçbir şey yapamayacağı şeklinde açıklamış ve âyetteki isti'âreye dikkat çekmiştir.

يحول بين الإنسان وقلبه، فلا يستطيع أن يؤمن إلا بإذنه ولا أن يكفر، فالقلوب بيد الله تعالى يقلبها كيف يشاء.

*“Allah kişi ile onun kalbi arasına girer. Onun izni olmadan iman ve inkâr etmeye güç yetiremez. Çünkü kalpler yüce Allah'ın elindedir. Dilediği gibi onları çevirir.”*⁵⁷¹

b. Mecâz-ı Mürsel

Alakası müşâbehetin dışında bir şey olan ve esas manası dışında kullanılan kelimeye “mecâz-ı Mürsel” denir.⁵⁷²

Mecâz-ı mürseli meydana getiren birtakım alakalar vardır. Bunların en önemlilerini sebep-sonuç, kül-cüz, yer-içindekiler, geçmiş göz önünde bulundurmamak-geleceği göz önünde bulundurmamak şeklinde sıralayabiliriz.⁵⁷³

Bazı âyetlerde sonuç söylenerek sebep kastedilmiştir. Müellif sebep-sonuç ilişkisini izah ederek âyeti açıklar.

Örnek 1:

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنرُغُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِهِمَا

⁵⁶⁹ el-Enfâl 8/24.

⁵⁷⁰ es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 504.

⁵⁷¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 432.

⁵⁷² Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 144.

⁵⁷³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 258-283; Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü'l-Vâzıha*, 211.

“Ey Âdemoğulları! Şeytan ana babanızı *Âdem ve Havva’yı* ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de *hak yoldan* saptırmasın”⁵⁷⁴ âyetinde müsebbebiyyet (sonuç) alakasıyla mecâz-ı mürsel yapılmıştır. ⁵⁷⁵ Yani Âdem’le Havva’nın şeytan tarafından aldatılıp cennetten çıkarılmaları sonucu, şeytanın insanları aldatma sebebine karşı söylenmiştir. Yani sonuç söylenmiş sebep kastedilmiştir. Sebep söyleneşydi mana “*şeytan anne babanızı aldattığı gibi sizi de aldatmasın*” şeklinde olacaktı.

Müellif ana cümle ile yan cümle arasında sebebiyet bağının olduğunu ifade ederek âyeti tefsir etmiştir ve böylece mecâz-ı mürsele işarete bulunmuştur.

“يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ لَا يَخْدَعَنَّكُمْ وَلَا يُضِلَّنَكُمْ. كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا” أَضَافَ النَّزْعَ إِلَيْهِ وَإِنْ لَمْ يَتَوَلَّ ذَلِكَ؛ لِأَنَّهُ كَانَ بِسَبَبِ مَنْهُ.

“Ey Âdemoğulları! Şeytan ana babanızı, elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın, sapıklığa düşürmesin. Yüce Allah elbiseyi soyma işini –her ne kadar şeytan bu işi yapmasa da- ona izafe etti. Çünkü bu işe sebep olan oydu.”⁵⁷⁶

Müellif sonucun zikredildiği âyetlerde o olayın sebebinin zikrederek mecâz-ı mürsele dikkat çeker.

Örnek 2:

وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ رِزْقًا

“Sizin için gökten rızık indiren O’dur”⁵⁷⁷ âyetinde rızık yağmurun sonucudur. Sonuç zikredilerek sebep kastedilmiştir. Dolayısıyla müsebbebiyyet/sonuç alakasıyla mecâz-ı mürsel söz konusudur.⁵⁷⁸ Buna göre müellif tefsirinde, sonucun sebebi olan yağmuru zikrederek bu mecâza işaret etmiştir.

“وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ رِزْقًا” بِالْمَطَرِ.

“Sizin için gökten yağmurla rızık indiren O’dur.” ⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ el-A’râf 7/27.

⁵⁷⁵ Bk.. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 259.

⁵⁷⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 390.

⁵⁷⁷ el-Mü’min 40/13.

⁵⁷⁸ Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâğtü’l-Vâzıha*, 212; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 146.

⁵⁷⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 942.

Bazı âyetlerde mahal/yer zikredilerek hâl/içindekiler kastedilir. Müellif hali zikrederek mecâz-ı mürsele dikkat çeker.

Örnek 3:

وَسَّالِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا "Ey babamız! İstersen içinde bulunduğumuz şehire Mısır halkına sor"⁵⁸⁰ âyetinde "قرية" kelimesinde mecâz-ı mürsel sanatı vardır. Zira soru sorulmak istenen şehir değil oranın halkıdır. Yer (Mısır) zikredilerek içindeki halk kastedilmiştir. ⁵⁸¹ Müellif âyeti bu manaya uygun şekilde tefsir etmiş, ayrıca âyette geçen şehrin Mısır olduğunu zikredip القرية kelimesindeki "ال" takısının ahdi zihni olduğuna işaret etmiştir.

وَسَّالِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا "أي: أهل مصر.

"İçinde bulunduğumuz şehir olan Mısır'ın halkına sor."⁵⁸²

Bazı âyetlerde ise hâl (içindekiler) zikredilerek mahal (yer) kastedilir. Müellif mahalli zikrederek mecâz-ı mürsele dikkat çeker.

Örnek 4:

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ

"Yüzleri ağaran kimselere gelince onlar, Allah'ın rahmeti cennet içindedirler"⁵⁸³ âyetindeki رحمة kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Zira bu âyette kastedilen cennettir. Rahmet ise onun hâlli, yani içindeki nimetlerdir. Aklen de nimetlerin içine girilmez, nimetlerin olduğu yere girilir. Dolayısıyla rahmet zikredilip cennet kastedilmiştir.⁵⁸⁴ Müellif âyetin tefsirinde mahal olan cenneti zikrederek bu mecaza işaret etmiştir.

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ "أي: جنته.

"Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti yani cenneti içindedirler."⁵⁸⁵

Bazı âyetlerde âlet zikredilir fakat onun mef'ûlü (etkisi) kastedilir. Müellif o aletin yaptığı işi belirterek ilgili âyetleri açıklar.

⁵⁸⁰ Yûsuf 12/82.

⁵⁸¹ Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü'l-Vâzıha*, 209; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 151.

⁵⁸² Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 557.

⁵⁸³ Âli İmrân 3/107.

⁵⁸⁴ Bak. Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-'Akîdeti ve's-Şerî'ati ve'l-Menheci*, (Dimeşk, Dâru'l-Fikri'l-Me'âsir, h.1418), 4/31; Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü'l-Vâzıha*, 216.

⁵⁸⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 226.

Örnek 5:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ^ط

“Biz her peygamberi ancak *Allah’ın emir ve yasaklarını* kendilerine iyice açıklasın diye kendi kavminin diliyle gönderdik”⁵⁸⁶ âyetinde konuşmayı sağlayan dil organı zikredilmiş, konuşulan lehçe/ağız kastedilmiştir. Yani konuşma aleti olan dil zikredilmiş, dilin yaptığı söz kastedilmiştir. Dolayısıyla âlet alakasıyla لِسَانِ kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır.⁵⁸⁷ Müellif âyetin tefsirinde dil organının yaptığı işi açıklayarak bu mecâz çeşidine işaret etmiştir.

"وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ" بلغة قومه ليفهموا عنه.

“Biz her peygamberi, onu anlamaları için yalnız kendi diliyle gönderdik.”⁵⁸⁸

Bazı âyetlerde bir işin cüz’ü zikredilir, bütünü kastedilir. Müellif âyette cüzden maksadın işin tamamı olduğunu açıklar.

Örnek 6:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ

“*Kâfirlere iman edip namaz kılın ve Allah’a itaat edin* denildiği zaman *iman etmez, namaz kılmaz ve Allah’a itaat etmezler*”⁵⁸⁹ âyetindeki "ركوع" kelimesinin müştaklarında mecâz-ı mürsel vardır. Zira rükû yapmaktan kasıt namaz kılmaktır. Dolayısıyla namazın bir bölümü zikredilerek tamamı kastedilmiştir.⁵⁹⁰ Müellif tefsirinde rükû kelimesinden kastedilen asıl manayı zikrederek âyetteki mecâza dikkat çekmiştir.

"وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْكَعُوا" صَلُّوا "لا يركعون" لا يصلون.

“Onlara *Allah’ın huzurunda eğilin, namaz kılın* dendiğinde *eğilmezler, namaz kılmazlar.*”⁵⁹¹

⁵⁸⁶ İbrâhim 14/4.

⁵⁸⁷ Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 153.

⁵⁸⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 577.

⁵⁸⁹ el-Mürselât 77/48.

⁵⁹⁰ Bak. Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 29/330; es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, III, 480.

⁵⁹¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1164.

Bazı âyetlerde bir durum sonraki haline nispetle açıklanır. Müellif tefsirinde önceki halini zikrederek âyeti açıklar.

Örnek 7:

قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرِيتِي أَعْصِرُ خَمْرًا

“Hapishanedeki iki kişiden biri Yûsuf’a, ‘Şüphesiz bana rüyamda şarap sıktığım gösterildi’ dedi”⁵⁹² âyetinde خمر kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Çünkü şarap sıkılmaz. Rüyada, ilerde şarap olacak üzüm sıkılmıştır. Yani, üzümün sonraki durumuna itibarla böyle ifade edilmiştir.⁵⁹³ Müellif âyetin tefsirinde, sonraki durumuna göre (i’tibârü mâ yekûn) zikredilen خمر kelimesinin önceki halini عنب kelimesiyle açıklamış. Böylece خمر kelimesinde إعتبار مايكون alakasıyla mecâz-ı mürsel olduğuna işaret etmiştir.

"نَيَّيْ أَرِيتِي أَعْصِرُ خَمْرًا" أي: عنبًا.

“Ben rüyamda şarap/üzüm sıktığımı gördü m.”⁵⁹⁴

c) Mecâz-ı Aklî

Bir fiili veya fiil manasına gelen ismi kendi failine isnâd edilmesine engel olan bir karine bulunmak şartıyla, bir ilgi yüzünden, konuşana göre gerçek fâilinden başkasına isnâd etmeye “mecâz-ı aklî” denir.⁵⁹⁵

Bir filin sebebine, zamanına, mekanına, mastarına, etken bir kipi edilgen bir kipe, veya ism-i mefulü ism-i fâile isnad etme şekillerinden biriyle olur.⁵⁹⁶

Müellif bazı âyetlerin tefsirinde müsnet (haber veya fiil) ile müsnedün ileyh (mübtedâ veya fâil) arasındaki münasebeti açıklayarak âyetteki mecâz-ı aklîye işaret eder.

Örnek 1:

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبَحَتِ تِجَارَتُهُمْ

⁵⁹² Yûsuf 12/36.

⁵⁹³ Bk. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 279; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, 12/261; Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü’l-Vâziha*, 220; es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, II, 47.

⁵⁹⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 546.

⁵⁹⁵ Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulûm*, 393; Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü’l-Vâziha*, 225; Habenneke, *el-Belâğatü’l-‘Arabiyye*, II, 222-223; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 160.

⁵⁹⁶ Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü’l-Vâziha*, 225; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 160.

“Münafıklar, hidayeti ve *imani* bırakıp, dalaleti ve *inkârı* satın almışlardır. Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamıştır”⁵⁹⁷ âyetindeki "ربحت" fiilinde mecâzî aklî vardır. Çünkü kendisine ait olmayan "تجارتهم" ismine nisbet edilmiştir. Zira ticaret değil, tüccar kar yapar. Müellif âyetin tefsirinde bu durumu izah ederek mecâz-ı aklî'ye dikkat çekmiştir.

فما ربحوا في تجارتهم، وإضافة الربح إلى التجارة على طريق الإتساع كإضافة الإيضاء إلى النار.

“Ancak onlar ticaretlerinde kazançlı olmamıştır. Ticaretin kâr yapmaya fâil kılınması, ateşin ışık vermeye fâil kılınması gibi mecâz yoluyla”⁵⁹⁸

Müellif bazı âyetlerde mecâz olan kelimeyi aslıyla tefsir ederek ilgili mecazdaki alaya dikkat çeker.

Örnek 2:

وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا

“Ey Peygamberim! Biz, Kur’ân okuduğun zaman, seninle ahirete inanmayanlar arasına gizleyici bir perde var ettik”⁵⁹⁹ âyetinde مَسْتُورًا kelimesi ساترا manasındadır. Yani ism-i mef’ul, ism-i fâil yerine kullanılmıştır. Çünkü örtü örtülen değil örtendir. Dolayısıyla müellif, ism-i mef’ulün ism-i fâil yerinde kullanıldığına dikkat çekerek bu kelimeyi ism-i fâille tefsir etmiştir.

وقوله: مَسْتُورًا معناه: ساترا.

“Örtülen sözü, örten manasındadır.”⁶⁰⁰

ç) Kinâye

Kinâye, lugatta bir sözü açıkça söylememek ve onu gizlemek manasına gelir.⁶⁰¹ İstilahta ise, bir sözü gerçek manasına gelebilecek şekilde, onun dışında başka bir manada kullanma sanatına denir.⁶⁰²

⁵⁹⁷ el-Bakara 2/16.

⁵⁹⁸ Vâhidî, *el-Vecfz*, I, 93.

⁵⁹⁹ el-İsrâ 17/45.

⁶⁰⁰ Vâhidî, *el-Vecfz*, II, 636.

⁶⁰¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 402; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 761; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II, 135; Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâziha*, 242; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 171.

⁶⁰² Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 402-404; ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 300-301; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 761; Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâziha*, 242; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, II, 135-151; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 171.

Ku'rân'da bazı durumlar gerçek manası kapalı olan lafızlarla ifade edilir. Vâhidi âyetleri tefsir ederken bu lafızların altında yatan gerçek manayı ifade ederek Kur'ân'da kinâye sanatının varlığına dikkat çeker.

Kur'ân'da Nûh'un (a.s.) gemisi kinâyeli lafızlarla anlatılır.

Örnek 1:

وَحَمَلْنَاهُ عَلَىٰ ذَاتِ الْوَاحِ وَدُشِّرَ

"Biz Nuh'u birbirine çivi ve halatlarla bağlanmış tahtalardan yapılmış gemiye bindirdik"⁶⁰³ âyetinde kinâye vardır. Bu âyette tahta ve çivilerle yapılmış araç, Nuh'un (a.s.) bindirildiği gemiden kinâyedir.⁶⁰⁴ Çünkü gemi çivi ve tahtalardan oluşmaktadır. Dolayısıyla âyette kinâyeli anlatımla geminin yapıldığı tahta ve çiviler söylenerek gerçek manadaki gemi anlatılmak isteniyor. Vâhidî bu alakayı göstererek âyeti tefsir eder.

"وَحَمَلْنَاهُ" أي: نوحا. "عَلَىٰ ذَاتِ الْوَاحِ" وهي السفينة. "وَدُشِّرَ" يعني: ما تُشَدُّ به السفينة من المسامير والشُرط

"Biz Nuh'u levhalar ve çiviler üzerine bindirdik. Yani çiviler ve halatlarla tutturulmuş gemiye (bindirdik)."⁶⁰⁵

Kur'ân'da bazı pişmanlıklar kinâyeli lafızlarla anlatılır.

Örnek 2:

وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَا أَنْفَقَ فِيهَا

"Nihayet adamın bütün serveti kuşatılıp yok edildi. Böylece, bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü ellerini oğuşturup kaldı"⁶⁰⁶ âyetinde, "elleri oğuşturuyor" manasındaki "يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ" cümlesi, pişmanlık ve üzüntüden kinayedir.⁶⁰⁷ Zira bu pişmanlık âyetin öncesinde anlatıldığı üzere servetiyle gururlanan, ahirete inancı olmayan ve neticede servetini kaybeden bir kişiye aittir. Vâhidî âyetin tefsirinde böyle bir kişinin elleriyle yaptığı hareketin pişmanlık ve üzüntüden kaynaklandığını ifade ederek âyeti açıklamıştır.

⁶⁰³ el-Kamer 54/13.

⁶⁰⁴ es-Sâbüni, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 272; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 171.

⁶⁰⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1047.

⁶⁰⁶ el-Kehf 18/42.

⁶⁰⁷ Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâzıha*, 245.

"وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ" وأهلك أشجاره المثمرة. "فأصبح يقلب كفيه" يضرب يديه واحدة على الأخرى ندامة.

"Onun serveti kuşatılıp yok edildi. Meyva veren ağaçları yok oldu. Bu yüzden ellerini oğuşturup kaldı. Yaptığı masraflara pişmanlıktan ötürü ellerini birbirine vurdu."⁶⁰⁸

Bazı âyetlerde vahiy kelimesi kinevî lafızlarla anlatılır.

Örnek 3:

يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ

"Allah kavuşma günü olan kıyamet günü hakkında insanları uyarması için irade-siyle kullarından dilediğine ilgili vahyi indirir"⁶⁰⁹ âyetinde kinâyeye vardır. Burada geçen الرُّوح vahiyden kinayedir. Çünkü vahiy bedendeki ruh gibidir.⁶¹⁰ Vâhidî tefsirinde "ruh" kelimesine "vahiy" manasını vermiş ve kinâyeli şekilde kullanılma gerekçesini açıklamıştır.

"يُلْقِي الرُّوحَ" الوحي الذي تحيى به القلوب من موت الكفر

"Yüce Allah küfür sebebiyle ölmüş kalpleri diriltten vahyi indirir."⁶¹¹

Bazı âyetlerde kadınlar, kendilerine has süslü giyimlerinden dolayı kinâyeli lafızla anlatılmıştır.

Örnek 4:

أَوْ مَنْ يُنشِئُ فِي الْحَلِيِّ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ

"Müşrikler, süs ve ziynet içinde yetiştirilen ve tartışmada kendini ifade edemeyen kız çocuğunu mu Allah'a isnat ediyorlar."⁶¹² âyetinde "حلية" kelimesinde kız çocuklarından kinayedir. Çünkü velileri onları çocukluk dönemlerinde çeşitli süslü giyim eşyalarıyla süslerler.⁶¹³ Vâhidî âyetin tefsirinde benzeri açıklamayı yaparak âyeti tefsir etmiştir.

⁶⁰⁸ Vâhidî, el-Vecîz, II, 662.

⁶⁰⁹ el-Mü'min 40/15.

⁶¹⁰ es-Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, III, 88; Nusrettin Bolelli, Arap Edebiyatı, 186.

⁶¹¹ Vâhidî, el-Vecîz, II, 942.

⁶¹² ez-Zuhruf 43/18.

⁶¹³ Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, el-Belâğatü'l-Vâzıha, 247; Nusrettin Bolelli, Arap Edebiyatı, 178.

"وَمَنْ يُنَشِّؤُا فِي الْحَلِيَّةِ" أي: أ نسبوا إليه من ينشأ في الحلية؛ يعني البنات.

"Süs içinde yetiştirilen kız çocuklarını mı Allah'a isnat ediyorlar?"⁶¹⁴

B. Meânî İlmî

Meânî, muktezâyı hâle, duruma ve yerine göre söylenen Arapça sözlerin durumunu inceleyen ilim dalına denir. Dolasıyla durumun değişmesiyle sözün şekilleri de değişir.⁶¹⁵

Haber ve inşâ cümleleri bu ilim içerisinde yer alır. Çalışmamızı ilgilendiren kısım ise inşâ cümleleri içerisinde yer alan Kur'ân'da emirlerin farklı kiplerde gelişleri ve istifhâm edatlarının farklı manalarda kullanımlarıdır.

1. Emrin Geliş Şekilleri

Kur'ân'da emir çeşitleri, emir fiili/emr-i hâzır, başında emir lâmı bulunan muzâri fiil/emr-i gâib, emir manasına gelen ism fiil ve emir yerine kullanılan masdar şeklinde dört ayrı kipte gelir.⁶¹⁶ Ayrıca bazı muzari fiiller de emir manasındadır. Bu emir çeşitlerinden Kur'ân'da az geçen isim fiil, emir yerine kullanılan masdar ve fiili muzârinin emir manasında kullanılması şekilleri ele alınacaktır.

Vâhidî, *el-Vecîz*'de, Kur'ân'da emir manasında isim fiil şeklinde gelen kelimeleri, emir fiiliyle/emr-i hâzır ile açıklar.

Örnek 1:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ "Ey iman edenler! Siz kendinizi *günahlardan* koruyun, *imanda ve ibadette sebat edin*"⁶¹⁷ âyetinde عَلَيْكُمْ kelimesi, isim fiil şeklinde gelen emirdir.⁶¹⁸ Müellif bu kelimeyi emir fiili ile tefsir ederek bunun emir manasında olduğuna işaret eder.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ" إ حفظوها من ملابسة المعاصي والإصرار على الذنوب.

"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Nefislerinizi günahlara bulaştırmaktan ve günahlarda ısrar etmekten koruyun."⁶¹⁹

⁶¹⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 972.

⁶¹⁵ Ahmet b. Mustafa b. el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ fi'l-Meğâni, ve'l-Beyâni ve'l-Bedî'*, (Beyrut, el-Mektebetü'l-'Asriyye, trs.), I, 46-47; Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 189.

⁶¹⁶ Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü'l-Vâziha*, 334; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ fi'l-Meğâni, ve'l-Beyâni ve'l-Bedî'*, I, 71; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 236; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, I, 228-230.

⁶¹⁷ el-Mâide 5/105.

⁶¹⁸ Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü'l-Vâziha*, 333; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 238-239.

⁶¹⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 338-39.

Örnek 2:

فَآمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُ كِتَابِيهِ

“Kitabı sağ tarafından verilen mü’min kimseye gelince o, şöyle der: Alın, okuyun kitabımı!”⁶²⁰ âyetinde "ها" isim fiili, "خذ" manasında emir görevi üslenmiştir.⁶²¹ Müellif bu kelimeye emir manası vererek âyeti açıklar.

خذوا فاقروا كتابي، وذلك لما يرى فيه من الحسنات

“Kitabı sağ tarafından verilen: Alın, okuyun kitabımı der. Bu öz güven kişinin amel defterinde yaptığı iyilikleri görmesinden kaynaklanmaktadır.”⁶²²

Ayrıca فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا “Kâfirlere mühlet ver, onları biraz kendi hallerine bırak, pek yakında desteğimiz sana gelecek”⁶²³ âyetindeki رُوَيْدًا kelimesi emir manasında isim fiildir ve أَمْهَلُ “mühlet ver” manasındadır.⁶²⁴ Fakat müellif bu âyetin tefsirini yapmadığı için buna değinmemiştir.⁶²⁵

Vâhidi *el-Vecîz*’de, Kur’ân’da emir fiili yerine kullanılan masdarları, emir fiiliyle (emr-i hâzır) ile açıklar.

Örnek 3:

Müellif, فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ “Ey mü’minler! İnkâr edenlerle savaşta karşılaştığınız zaman *düşman askerlerinin* boyunlarını vurun”⁶²⁶ âyetindeki ضَرْبَ masdarını emir fiiliyle açıklamış.

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ ط فاضربوا رقابهم، أي: فاقتلوهم.

“İnkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Yani onları öldürün.”⁶²⁷

Böylece müellif masdarın emir manasında olduğuna işaret etmiştir.

⁶²⁰ el-Hâkka 69/19.

⁶²¹ Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, I, 230.

⁶²² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1128.

⁶²³ et-Târik 86/17.

⁶²⁴ Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, I, 230.

⁶²⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 868.

⁶²⁶ Muhammed 47/4.

⁶²⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1000.

Örnek 4:

فَاعْتَرِفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ

“Böylece kâfirler günahlarını itiraf ederler, *fakat bu itirafın kendilerine bir faydası olmaz*. Artık cehennem halkı Allah’ın rahmetinden uzak olsun!”⁶²⁸ âyetinde سُحْقًا masdarı emir fiil manasındadır.⁶²⁹ Müellif bunu emir fiiliyle açıklayarak masdarın emir fiil manasında olduğuna işaret etmiştir.

"فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ" أي: أسحقهم الله سحقا، أي: باعدهم من رحمته مباحدة.

“Artık Allah’ın rahmetinden uzak olsun, o alevli cehennemin halkı! Allah onları cehenneme koysun. Onları rahmetinden çok uzak eylesin.”⁶³⁰

Bu emir çeşitlerinin dışında Kur’ân’da haber cümlesinde gelen fiil-i muzârinin emir manasına gelip cümleyi inşâ cümlesi yaptığı görülür. Vâhidî bu gibi yerlerde cümlenin lafzen ihbarî olsa da mana yönünden inşâî (emir) cümlesi olduğunu ifade ederek ilgili âyeti tefsir eder.

Örnek 1:

Müellif,

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ

“Ey mü’minler! Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler”⁶³¹ âyetini tefsir ederken lafzen ihbârî olan bu cümlenin mânen inşâî olduğunu ifade ederek âyeti tefsir eder.

"وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ" لفظه لفظ الخبر ومعناه الأمر.

“Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. ‘Emzirirler’ fiilinin lafzı ihbârî, manası ise emirdir.”⁶³²

Örnek 2:

Müellif,

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

⁶²⁸ el-Mülk 67/11.

⁶²⁹ Habenneke, *el-Belâğatü'l-‘Arabîyye*, I, 230.

(Habenneke "سحقا" masdarının, "بعد" mansındaki "سحق" fiiline ait bir masdar olduğunu ifade etmiştir.)

⁶³⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1117.

⁶³¹ el-Bakara 2/233.

⁶³² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 172.

“Ey mü’minler! Sizden ölen erkeklerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına evlenmeden dört ay on gün iddet beklerler, *beklemeleri gerekir*”⁶³³ âyetinde de haber cümlesinin inşâ manasında olduğunu ifade ederek âyeti açıklamıştır.

وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ أَي: يموتون. "وَيَذَرُونَ" ويتركون ويخلفون "أَزْوَاجًا" نساء "يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ" خبر في معنى الأمر.

“Sizden ölen erkeklerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bu cümle emir manasında haber cümlesidir.”⁶³⁴

Vâhidî bazı âyetlerde ise emrin bağılıcılık yönünden çeşidini açıklayarak âyeti tefsir eder.

Müellif,

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ

“Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler”⁶³⁵ âyetindeki emrin kesin değil müste-hap olduğunu ifade ederek âyeti tefsir etmiştir.⁶³⁶

2. İstifhamın Değişik Manalar İçermesi

Daha önce bilinmeyen bir şey hakkında bilgi istemeye “*istifham*” denir.⁶³⁷

Bazen soru edatlarının asıl manasından çıkarılarak değişik manalarda kullanılması mümkündür. Bunlar; Emir, olumsuzluk, inkâr (hoş karşılamama), ikrar ettirme, azarlama, yüceltme, küçümseme, istibdâ (gecikmiş sayma), hayret ve şaşkınlık, tesviye (eşitlik), temenni, vb.’dir.⁶³⁸

Kur’ân’da bunların birçok örneğini görmek mümkündür. Dolayısıyla Vâhidî *el-Vecîz*’de istifhâmın hangi manada olduğunu belirterek çeşidine dikkat çeker. Bu manalara karışık birkaç örnek verilecektir.

Vâhidî, bazı âyetlerde istifhâmın azarlama manası içerdiğini ifade ederek ilgili âyeti açıklar.

Örnek 1:

Müellif,

⁶³³ el-Bakara 2/234.

⁶³⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 173.

⁶³⁵ el-Bakara 2/233.

⁶³⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 172. (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ "وهو أمر استحباب لا أمر إيجابي")

⁶³⁷ Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü'l-Vâzıha*, 358.

⁶³⁸ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 238-347; Ali el-Cârîm-Mustafa Emin, *el-Belâğtü'l-Vâzıha*, 364; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 313-315; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğ*, 83-84; Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, I, 269-303; Nusrettin Bolelli, *Arap Edebiyatı*, 275.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ ط

“Ey Yahudi bilginleri! Sizler Kitab’ı Tevrat’ı okuduğunuz, gerçekleri bildiğiniz halde, kendinizi unutup da insanlara iyiliği ve hayrı mı emrediyorsunuz?”⁶³⁹ âyetindeki istifhâmın (أ), Yahudi bilginlerinin Muhammed’e (s.a.s.) iman hususunda farklı tutumlarından dolayı onları azarlamak için getirildiğini ifade ederek âyeti açıklamıştır.

"أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ" كانت اليهود تقول لأقربائهم من المسلمين: أثبتوا ما أنتم عليه، ولا يؤمنون به، فأنزل الله تعالى توبيخاً لهم: "أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ...".

“İnsanlara iyiliği mi emrediyorsunuz?. Yahudiler Müslümanlardan yakınlarına, üzerinde bulunduğunuz şeyde kalın diyorlardı. Halbuki kendileri Muhammed’e (s.a.s.) inanmıyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah onları azarlamak için ‘insanlara iyiliği emredip de kendinizi unutuyor musunuz?’ âyetini indirdi.”⁶⁴⁰

Vâhidî, bazı âyetlerde istifhâmın kabul ettirme manasında olduğunu ifade ederek ilgili âyeti açıklar.

Örnek 2:

Müellif, “Ey Peygamberim! Biz senin göğsünü İslam için açıp genişletmedik mi?”⁶⁴¹ âyetindeki istifham hemzesinin takrir manasında olduğunu ifade etmek suretiyle âyetin açıklamasını yapmıştır.

"أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ" أَلَمْ نَفْتَحْ وَنَوْسِعْ، وَنَلَيِّنْ لَكَ قَلْبَكَ بِإِيْمَانٍ وَالنَّبُوَّةِ، وَالْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ؟ وهذا استفهام معناه التقرير.

“Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Onu açıp genişletmedik mi?. Kalbini imana, peygamberliğe, ilme ve hikmete yumuşatmadık mı?. Bu, manası takrir (onaylama) olan bir sorudur.”⁶⁴²

Vâhidî el-Vecîz’de, Kur’ân’da manası ta’zim olan istifhâmı örnek vermek suretiyle açıklar.

Örnek 3:

⁶³⁹ el-Bakara 2/44.

⁶⁴⁰ Vâhidî, el-Vecîz, I, 102-103.

⁶⁴¹ el-İnşirâh 94/1.

⁶⁴² Vâhidî, el-Vecîz, II, 1212.

Müellif, مَا الْحَاقَّةُ "Nedir mutlaka gerçekleşecek olan kıyamet?"⁶⁴³ "ما" istifhamının ta'zîm olduğunu ifade ederek âyeti açıklar.

"مَا الْحَاقَّةُ" استفهام معناه التعظيم لشأنها كقولك: زيد ما هو؟.

"Nedir o gerçekleşecek olan? Kıyametin durumu sorulduğundan dolayı, manası büyütmek olan bir soru edatıdır. Senin, 'Zeyd'in kim olduğunu biliyor musun?' sözünde olduğu gibi"⁶⁴⁴

Vâhidî Kur'ân'da yer alan emir manasındaki istifhamları tefsirinde belirtir.

Örnek 4:

Müellif,

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

"Şeytan ancak sarhoşluk veren içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz mi içki ve kumardan?"⁶⁴⁵ âyetini tefsir ederken, "هل" istifhamının emir manasında olduğunu da ifade eder.

"فهل أنتم منتهون" استفهام بمعنى الأمر، قالوا: انتهينا.

"Artık içki ve kumardan vazgeçtiniz değil mi? Emir manasındaki bir soru türüdür. Bu yüzden vazgeçtik dediler."⁶⁴⁶

Yine müellif, فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ "Artık siz Müslüman olacak mısınız?"⁶⁴⁷ âyetinde vb. âyetlerde istifhâmın emir manasında olduğunu ifade eder.⁶⁴⁸

Vâhidî Kur'ân'da teşvik manasına gelen istifhamları el-Vecîz'de belirtir.

Örnek 5:

Müellif,

⁶⁴³ el-Hâkka 69/2.

⁶⁴⁴ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1126.

⁶⁴⁵ el-Mâide 5/91.

⁶⁴⁶ Vâhidî, el-Vecîz, I, 334.

⁶⁴⁷ Hûd 11/14.

⁶⁴⁸ Vâhidî, el-Vecîz, I, 515.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً

“Ey mü'minler! Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç *isteyene faizsiz* ödünç verecek kimdir?”⁶⁴⁹ âyetindeki "من" istifhamının teşvik, istek manasında olduğunu ifade etmek suretiyle istifham edatının manası dışında bir anlam ifade ettiğine işaret etmiştir.

“مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا” أي: من ذا الذي يعمل عمل المقرض بأن يقدم من ماله فيأخذ أضعاف ماقدم، وهذا استدعاء من الله تعالى إلى أعمال البر.

“Yüce Allah'a güzel bir borç verecek kimdir? Yani malını verip de verdiğinin karşılığını kat kat fazlasıyla almak suretiyle borç verenin işini kim yapar? Bu yüce Allah tarafından güzel işlere bir çağrıdır.”⁶⁵⁰

Vâhidî Kur'ân'da hayret, şaşırma manasına gelen istifhamları *el-Vecîz*'de belirtir.

Örnek 6:

Müellif, “Ey kâfirler! Siz ölümler gibi yok iken size can veren Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?”⁶⁵¹ âyetini tefsir ederken “كيف” istifham edatının şaşırma manası içerdiğini ifade etmiştir.

“كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ” معنی كيف هاهنا استفهام في معنى التعجب للخلق أي: اعجبوا من هؤلاء كيف يكفرون بالله و حالهم أنهم كانوا ترابا فأحياهم بأن خلق فيهم الحياة.

“Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Keyfe burada, yaratılmışlar için şaşırma manasındadır. Yani şaşırın bunlara. Hâlbuki yüce Allah onlar toprak iken kendilerinde hayatı yaratarak onları diri kıldığı halde, nasıl da Allah'ı inkâr ediyorlar.”⁶⁵²

Vâhidî Kur'ân'da inkâr manasına gelen istifhamları *el-Vecîz*'de belirtir.

Müellif, “Öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden insan, “yerküreye ne oluyor” der”⁶⁵³ âyetindeki “ما” istifhamının inkâr manası içerdiğini ifade ederek âyeti açıklar.

⁶⁴⁹ el-Bakara 2/245.

⁶⁵⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 178.

⁶⁵¹ el-Bakara 2/28.

⁶⁵² Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 98.

⁶⁵³ ez-Zilzâl 99/3.

"وَقَالَ الْإِنْسَانُ" يعني: الكافر الذي لا يؤمن بالبعث: "مالها" إنكارا لتلك الحالة.

"Tekrar dirilmeye inanmayan kâfir, o yaratılma halini inkâr için 'ne oluyor bu yere?' der."⁶⁵⁴

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Vâhidî *el-Vecîz*'de belâğatla ilgili incelikleri bazı âyetlerde açıklayarak, bazı âyetlerde ise belâği inceliğin altında yatan gerçek manayı tefsirine yansıtarak ortaya koymuştur. Buradan, Vâhidî'nin aynı zamanda belâğat âlimi olduğunu anlamak mümkündür.

V. AHKÂM ÂYETLERİ

Ahkâm âyetleri, Kur'ân'da ibadet, insanlar arası ilişkiler ve ceza konularını kapsamaktadır.⁶⁵⁵ Vâhidî ahkâm âyetlerinde, yanlış anlaşılması muhtemel olan izaha muhtaç meseleleri fazla detaya girmeden açıklar.

Vâhidî, feraizle ilgili izah edilmesi gereken meseleleri *el-Vecîz*'de ilgili âyette açıklar.

Örnek 1:

Müellif,

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُّسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ آبَاؤُهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّدُّسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ

"Ey mü'minler! Allah size, çocuklarınızın *mirası* hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar miras vermenizi emreder. Eğer çocuklar *iki veya* ikiden fazla kadın iseler, ölenin geride bıraktığı mirasın üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Eğer ölenin çocuğu varsa, ölenin geriye bıraktığı mirasında ana-babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer *ölenin* çocuğu yok da *yalnız* ana babası ona mirasçı olmuşsa, anasına üçte bir hisse düşer, *kalanı babası alır*. Eğer ölenin *iki veya daha fazla* kardeşleri varsa, annesi altıda bir hisse alır, *kalanı babası alır*. Bütün bu paylaşımlar ölenin yapacağı vasiyetten veya borcunun ödenmesinden sonra yerine getirilir"⁶⁵⁶ âyetinde, geride kalan kızlarla ilgili "فَوْقَ اثْنَتَيْنِ" ibaresinde "فوق" kelimesinin, zarf değil sıla olduğunu ifade etmiş. Bu durumda geride kalan kızların iki tane (ve üzeri) olmaları halinde, anne ve babalarının geride bıraktığı mirasın üçte ikisine ortak olacağını ve bunda icma olduğunu

⁶⁵⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1223.

⁶⁵⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul, M.Ü.İ.F.V.Y., 2009), 11.

⁶⁵⁶ en-Nisâ 4/11.

ifade etmiş. Böylece müellif, bu ibaredaki "فوق" kelimesinin zarf manasında anlaşılmasına dikkat çekmiştir. Zira bu kelimenin zarf olarak anlaşılması halinde, ölenen geriye üç kız çocuğu ve üzeri kalması durumunda miras payları üçte iki olacaktır. Bu durumda kız çocuğunun tek olması halinde mirasın yarısını alacağına göre, iki tane olmaları durumunda mirastaki payları belirsiz olacaktır. Neticede tefsirdeki izahla bu belirsizlik ortadan kalkmıştır.

"لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ" أي: الأولاد "نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ" فوق ها هنا صلة؛ لأ الثنتين يرثان الثلثين بإجماع اليوم وهو قوله: "فَلَهُنَّ ثُلُثًا مَّا تَرَكَ" ويجوز تسمية الإثنتين بالجمع.

"Mirasta erkeğin payı kadının payının iki katıdır. Eğer çocuklar iki ve üzerinde baysalar geride bırakılan malın 2/3'si onlarındır. Buradaki "فوق" sıladır. Çünkü günümüzde iki bayan icmayla mirasın 2/3'sine varis olmaktadır. Dolayısıyla iki bayanın çoğul isimlendirilmesi caizdir."⁶⁵⁷

Yine bu âyette benzer açıklama annenin hissesiyle ilgilidir. Zira âyette ölenin kardeşleri olması durumunda annenin altıda bir alacağı geçmektedir فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّدُسُ. Müellif, ibaredaki erkek kardeşler manasındaki إِخْوَةٌ kelimesinden iki ve üzeri kardeşin anlaşılması gerektiğini ifade etmiş. Bu kardeşler annenin hissesini üçte birden altıda bire hacbettiğinde ümmetin icması olduğunu ifade ederek bu ibareyi tefsir etmiştir.

"فَإِنْ كَانَ لَهُ" أي: الميت. "إِخْوَةٌ" يعني أخوين؛ لأن الأمة أجمعت أن الأخوين يحجبان الأم من الثلث إلى السدس.

"Eğer ölenin kardeşleri varsa yani iki ve üzeri ise –çünkü ümmet iki erkek kardeşin annenin 1/3 olan hissesini 1/6'e hacbettiğine icma etmiştir- (annenin payı 1/6'dir)."⁶⁵⁸

Ayrıca müellif, bu hisselerin dağıtılmasındaki sıra usulünü açıklamaktadır. Zira âyette miras paylarının, ölenin yaptığı vasiyetin yerine getirilmesi ve borcunun ödenmesinden sonra olabileceği ifade edilmiştir. Oysa müellif bu sıralamayı, önce ölünün borcunun ödenmesi ve vasiyetinin yerine getirilmesinden sonra olacağı şeklinde tefsir etmiştir. Böylece müellif borcun vasiyetten önce geldiğine ve âyetteki atıf harfinin (أو) tertip ifade etmediğine işaret etmiştir.

⁶⁵⁷ Vâhidî, el-Vecîz, I, 254.

⁶⁵⁸ Vâhidî, el-Vecîz, I, 254.

"مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ" أي: هذه الأنصباء إنما تُقسم بعد قضاء الدين، وإنفاذ وصية الميت

"Bu hisseler vasiyetten sonradır. Yani bu hisseler ölenin borcunun ödenmesi ve vasiyetinin yerine getirilmesinden sonradır." ⁶⁵⁹.

Vâhidi kelâle⁶⁶⁰ âyetlerini, bu konuyla alakalı bilgileri ve mirasçılar arasındaki derece farklılıklarını vererek açıklar.

Örnek 2:

Müellif,

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ

"Eğer çocukları ve babası olmayan bir erkeğe veya bir kadına varis olunuyor ve bu erkek veya kadının, *anne* bir erkek veya *anne* bir kız kardeşi varsa bu kardeş, altıda bir hisse alır. Eğer *anne* bir kardeşler, birden fazla olurlarsa, üçte bire ortak olurlar"⁶⁶¹ âyetinin tefsirinde, öncelikle kelâlenin tanımını yapmıştır. Tarife göre, geride baba ve çocuğu olmayan ölü, kelâle olabileceği gibi, baba ve çocuğun dışında kalan bütün varisler de kelâledir. Ayrıca müellif, kelâle olarak mirasçı olan erkek ve kız kardeşlerin, ümmetin bu husustaki icmâsı mucibince, ana bir kardeşler olduğunu ifade etmiştir. Yine müellif, geride kelâle olarak kalan kız ve erkek kardeşlerin mirasın üçte birini eşit olarak paylaşmaları gerektiğini ifade ederek yanlış anlaşılması muhtemel olan hususlara açıklık getirmiştir.

"وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً" الكلاله من لا ولد ولا والد، وكل وارث ليس بوالد ولا ولد للميت فهو كلاله أيضا، والكلالة في هذه الآية الميت، أي: وإن مات رجل ولا ولد ولا والد. "وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ" يريد: من الأم بإجماع من الأمة. "فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسُ" وهو فرض الواحد من ولد الأم. "فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ" واحد اشتركوا في الثلث، الذكر والأنثى فيه سواء.

"Eğer çocukları ve babası olmayan bir erkeğe veya bir kadına varis olunuyor ve bu erkek veya kadının, *anne* bir erkek veya *anne* bir kız kardeşi varsa bu kardeş, altıda bir hisse alır. Kelale, geride baba ve çocuk bırakmayarak ölen kimsedir. Veya ölenin çocuk ve

⁶⁵⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 254.

⁶⁶⁰ Kelâle, kelime olarak yorulup kuvvetten düşmek veya etraftan kuşatılmak manalarına gelir. Terim olarak ise ölüp de geride kardeşleri bulunmakla beraber çocuğu ve babası bulunmayan kimse demektir. Bk.. Karagöz, *Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, II, 28.

⁶⁶¹ en-Nisâ 4/12.

baba dışındaki bütün varisleri aynı şekilde kelaledir. Bu âyette kelale ölen kişidir. Yani çocuğu ve babası olmayan kimse ölürse ve onun bir erkek veya bir kız kardeşi geride kalırsa her birinin hissesi 1/6'dır. Bunlardan kastedilen ümmetin icmasıyla ana bir kız veya erkek kardeş olmalarıdır. Bu oran ana bir kişinin hakkıdır. Eğer bir kişiden fazla olurlarsa kadın erkek eşit olmak üzere 1/3'de ortak olurlar.⁶⁶²

Örnek 3:

Müellif,

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِن لَّمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِن كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِن كَانُوا إِخْوَةً رِّجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ^ط

“Ey Peygamberim! Senden fetvâ istiyorlar. De ki: ‘Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmünü şöyle açıklıyor:

-Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun *anne-baba veya baba bir* kızkardeşi bulunursa, bıraktığı malın yarısı bunundur.

-Eğer *anne-baba veya baba bir* kızkardeş ölüp *geride* çocuğu da olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur.

-Eğer *anne-baba veya baba bir* kızkardeşler iki kişiseler, *erkek kardeşin* bıraktığının üçte ikisi bunlarındır.

-Eğer *anne-baba veya baba bir* kardeşler kız erkek karışık iseler, bu durumda *bir* erkek *kardeşin* hissesi iki kız *kardeşin* hissesidir⁶⁶³ âyetinde kelâle olarak geride kalan kardeşlerin ana-baba veya baba bir kardeşler olduğunu ifade ederek bu âyetteki kardeşlerin önceki âyetteki kardeşlere kıyasla derece farkına işaret etmiştir.

"إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ" أراد: ولا والد، فاكتفى بذكر أحدهما لأنه الكلالة. "وَلَهُ أُخْتُ" يعني: من أب وأم أو أب، لأن ذكر ولد الأم قد مضى في أول السورة. "فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا" الأخ يرث الأخت جميع الماء

“Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun *bir* kızkardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Babası olmayan kimseyi de demek istedi. Fakat bu kişi kelale olduğundan

⁶⁶² Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 255.

⁶⁶³ en-Nisâ 4/176.

*bunlardan birisini söylemeyi yeterli gördü. Buradaki kız kardeş anababa bir veya baba bir-
dir. Çünkü anne bir olan sûrenin başında geçmişti. Erkek kardeş ise kelale olan kız kardeşin
bütün malına vâris olur.*⁶⁶⁴.

Bu iki âyet arasında, kelâle olarak mirasçı olan kardeşlerin arasındaki derece far-
kından dolayı, miras hisseleri arasında fark vardır. Zira birinci âyette geride kalan tek
kız veya erkek kardeşin hisseleri altıda bir iken; ikinci âyette kız kardeşin hissesi malın
yarısı, erkek kardeşin ise malın tamamıdır.

Yine bu kardeşler birden fazla iseler, birinci âyette malın üçte birine eşit şekilde
ortaklarken (erkek kız ayırımı olmaksızın); ikinci âyette iki kızkardeş iseler, geride kalan
malın üçte ikisine, kız erkek karışık iseler kıza bir erkeğe iki hisse şeklinde paylaşırlar.

Bu iki âyette hisselerin farklı olmasının sebebi, kardeşler arasındaki derece farkı-
dır. Zira birince âyetteki kardeşler, ana bir kardeş iken; ikinci âyetteki kardeşler, baba
bir veya anne baba bir (eh şekîk) kardeşlerdir. Müellif *el-Vecîz*'de bu derece farklılığını
izah ederek kardeşlerin hisseleri arasında anlaşılamayan bu çelişkinin sebebini izah et-
miştir.

Vâhidî *el-Vecîz*'de ibadetlerle ilgili hususları fazla detaya girmeden açıklar.

Örnek 4:

Müellif,

فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ
إِذَا رَجَعْتُمْ

“Kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban
kesmek gerekir. Kim kurbanlık hayvan bulamazsa veya kurban alacak imkânı olmazsa
hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi gün oruç tutar”⁶⁶⁵ âyetinin tefsi-
rinde temettü haccının yapılış şekliyle ilgili hususları kısaca izah eder.

"فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ" أي: قدم مكة محرما واعتمر في أشهر الحج، وأقام حلالا بمكة
حتى ينشئ منها الحج عامه ذلك، واستمتع بمحظورات الإحرام؛ لأنه حل بالعمرة، فمن فعل هذا
(ف) عليه "فما استيسر من الهدي، فمن لم يجد" ثمن الهدي "فصيام ثلاثة أيام في" أشهر "الحج
وسبعة إذا رجعتكم" أي: بعد الفراغ من الحج.

⁶⁶⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 304-305.

⁶⁶⁵ el-Bakara 2/196.

“Kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, yani ihramlı olarak Mekke’ye gelip hac aylarında umre yapar, o yıl hacca başlayana kadar Mekke’de ihramsız kalırsa ve ihram yasaklarından yararlanırsa –çünkü umreyle ihramdan çıkmıştır-bu kimseye kolayına gelen bir kurbanı kesmesi gerekir. Kurban parasını bulamazsa hac aylarında üç, döndüğünde de yani hac bittikten sonra yedi gün oruç tutması gerekir.”⁶⁶⁶

Vâhidî el-Vecîz’de cezalarla ilgili hususları fazla detaya girmeden açıklar.

Örnek 5:

Müellif,

الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

“Ey mü’minler! Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun”⁶⁶⁷ âyetinde yüz sopanın uygulanacağı kişilerin özelliklerini zikrederek âyetin tefsirini yapmıştır.

“الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي” إذا كانا حرين بالغين غير محصنين.

“Zina eden kadın ve zina eden erkek eğer hür, bâliğ ve evli değillerse, her birine yüz sopa vurun.”⁶⁶⁸

Müellif bu âyetin tefsirinde yüz sopanın vurulacağı kişilerin hür, bâliğ ve bekâr olduğunu ifade etmek suretiyle, köle, baliğ olmayan ve evlilerle ilgili zina cezasının farklı olduğuna işaret etmiştir.

Örnek 6:

Müellif,

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

“Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin kesinlikle doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesidir”⁶⁶⁹ âyetinin tefsirinde, “liân”⁶⁷⁰ aşamasında eşlerin muhtemel zina ve kazif suçları karşısındaki durumlarını ifade ederek karşılıklı yeminleşmenin sonucunu ilgili âyetlerle beraber açıklamıştır.

⁶⁶⁶ Vâhidî, el-Vecîz, I, 156.

⁶⁶⁷ en-Nûr 24/2.

⁶⁶⁸ Vâhidî, el-Vecîz, II, 756.

⁶⁶⁹ en-Nûr 24/6.

⁶⁷⁰ Liân (mulâane), Hanefflere göre karı ile kocanın birbirlerini yalancı çıkarmak için (kocanın karısının zina ettiği iddiasında n do-
layı), hâkimin huzurunda yemin ederek birbirlerinin aleyhinde şahitlik etmeleridir. Karısının zina suçu işlediğini iddia eden koca

"وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ" يقذفونهن بالزنا. "وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ" يشهدون على صحة ما قالوا إلاهم "فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ" أربع مرارة أنه صادق في ما قذفها به، يسقط عنه الحد، ثم يقول في الخامسة: لعنة الله عليه إن كان من الكاذبين، فإذا فعل الزوج هذا وجب الحد على المرأة، ويسقط ذلك عنها بأن تقول أشهد بالله إنه لمن الكاذبين فيما قذفني به، أربع مرات.

"Eşlerine zina isnadında bulunup eşlerine zina iftirası atanlar da kendilerinden başka şahitleri olmayanlar, söylediklerinin doğruluğuna sadece kendileri şahit olanlar, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına kendisiyle suçladığı şeyde doğru olduğuna yemin ederek şahitlik etmesidir. Bu kişiden dört defa doğru söylediğine yemin etmekle had cezası düşer. Sonra bu kişi beşinci defa yalan söylüyorsa Allah'ın laneti üzerine olacağını söyler. Bunu yapınca kadına had cezası gerekli olur. Kadın dört defa 'Allah'ı şahit tutarım ki beni suçladığı şeylerde yalan söylemiştir' demesiyle ondan da had cezası düşer."⁶⁷¹

Örnek 7:

Müellif,

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Eşleriyle cinsel ilişkiye girmeyeceğine yemin eden kimselerin dört ay bekleme süreleri vardır. Eğer erkekler dört ay içerisinde yemininden dönerlerse evlilikleri devam eder, erkeğin yemin keffâreti ödemesi gerekir. Şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir"⁶⁷² âyetinin tefsirinde eşine "îlâ"⁶⁷³ yapan kişinin durumunu farklı açılardan izah

eğer iddiasını ispat için dört şahit getimezse, karı ve koca hâkim huzuruna celbedilerek liâna davet edilir. Her iki taraf da doğruluklarını beyan ederlerse, erkek iftira (kazf) cezasından, kadında zina cezasından kurtulur ve lian sonunda hâkim tarafların arasını tefrik eder. Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre bâin talak hükmünde ise de, Hanefîlerden Ebû Yusuf'a ve diğer mezhep imamlarına göre taraflar birbirlerine ebedi olarak haram olurlar. Lanetleşecek olan kadın ve erkeğin akıllı, hür ve Müslüman olması gerekir. Çünkü lanetleşmek tanıklık değil yemindir. Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Müktasîd*, (Kahire, Dârul-Hadis, 1425/2004), III, 133-135; Hayrettin Karaman, Ai Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meal*, (Ankara, TDV. Yay., 2016), 349. (Lian âyetlerinin açıklaması); Yunus Apaydın, M. Âkif Aydın, Ali Bardakoğlu, Mustafa çağrıcı, *İlmihal-İslam ve Toplum*, (Ankara, TDVY., 2014), II, 237; Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, V, 90-91.

⁶⁷¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 757.

⁶⁷² el-Bakara 2/226.

⁶⁷³ "îlâ", sözlükte yemin etmek, fıkhîta ise kocanın dört ay veya daha fazla karısına yaklaşmayacağına dair yemin etmesi veya bu içerikte bir nezirde bulunmasına denir. Haneffilere göre koca bu süre içerisinde karısıyla bir araya gelirse, yemin etmişse yemin keffareti, nezirde bulunmuşsa adadığı o şey gerekli olur. Şayet koca bu süre içerisinde karısına dönmezse hâkimin kararına gerek kalmadan kadın bir bâin talâkla boşanmış sayılır. Haneffilerin dışındaki diğer üç mezhebe göre îlâ vukuunda sadece dört ayın geçmesiyle talâk meydana gelmez. Koca dönüş ve talâktan birini seçmek zorundadır, aksi takdirde kadının başvurusu üzerine hâkim evlilik birliğine son verir. (Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Müktasîd*, (Kahire, Dârul-Hadis, 1425/2004), III, 118-124; Yunus Apaydın vd., *İlmihal-İslam ve Toplum*, II, 237); Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, I, 329.

etmiştir. Bu meyanda îlâ sebebiyle eşine dört ay yaklaşmayan kişi, bu müddetin sonunda eşine döner veya hâkim kararıyla ayrılırlar. Eşine dönmesi durumunda yeminini bozacağı için yemin keffâreti ödemesi kendisine lazım gelir.

"لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ" أي: يحلفون أن لا يطئوهن. "تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ" جعل الله تعالى الأجل في ذلك أربعة أشهر، فإذا مضت هذه المدة إما أن يطلق أو يطؤ، فإن أباهما جميعاً طلق عليه الحاكم. "فَإِنْ قَاؤُ" رجعوا عما حلفوا عليه، أي: بالجماع "فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ" يغفر له ما قد فعل ولزمته كفارة اليمين.

*"Eşleriyle cinsel ilişkiye girmeyeceğine yemin eden kimselerin dört ay bekleme süreleri vardır. Yüce Allah bu meseledeki bekleme zamanını dört ay on gün olarak belirlemiştir. Bu zaman bittiğinde ya boşanma ya da cima olur. Bunlardan birisini yapmazlarsa hâkim aralarını ayırır. Eğer bu müddet içinde kadınlarına dönerlerse yemin ettikleri cimaya dönerlerse şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir. Yaptığı fiilden dolayı onu bağışlar ve bu kişiye yemin keffareti gerekir."*⁶⁷⁴

Örnek 8:

Müellif,

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ

"Ey Peygamberim! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, onları bekleme sürelerinde, *temizlik halinde iken*, iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini sayın"⁶⁷⁵ âyetinin tefsirinde emir hitabının Peygamberle beraber müminlere olduğunu, sünnete uygun olan boşamanın hangi dönemde olabileceğini ve kadınları boşama iddetinin bilinmesindeki hikmete açıklık getirerek âyeti tefsir etmiştir.

"يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ" هذا خطاب للنبي صلى الله عليه وسلم، والمؤمنون داخلون معه في الخطاب، ومعنى قوله: "إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ" إذا أردتم طلاق النساء "فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ" أي: لطهرهن الذي يحصيانه من عدتهن، وهذا سنة الطلاق، ولا تطلقوهن لحيضتهن التي لا يعتدون بها من زمان العدة "وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ" أي: عدد أقرائها واحفظوها لتعلموا وقت الرجعة إن أردتم أن تراجعوهن، وذلك أن الرجعة إنما تجوز في زمان العدة.

"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman; Bu Peygamber'e yapılan bir hitaptır. Mü'minler de onunla beraber bu hitaba dâhildir. 'Kadınları boşayacağınız zaman'

⁶⁷⁴ Vâhidî, el-Vecîz, I, 169.

⁶⁷⁵ et-Talâk 65/1.

sözü, boşamak istediğinizde demektir. Onları iddetlerini gözeterek boşayın. Yani iddetlerinden saydıkları temiz dönemlerinde onları boşayın. Bu sünnî talaktır. Onları iddet döneminde dönemeyecekleri hayız halinde boşamayın ve onlara dönmek istediğinizde dönüş vaktini bilmeniz için iddet dönemlerini sayın ve onları hafızanızda tutun. Çünkü dönüş ancak iddet döneminde olur.”⁶⁷⁶

Böylece müellif boşanmadan sonra dönüş olması durumunda ric’î talakın önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca müellif iddet sayısının temizlik dönemleri olduğunu söyleyerek mensubu olduğu şâfiî mezhebinin görüşünü ortaya koymuştur.

Örnek 9:

Müellif,

وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

“Ey mü’minler! Sizden ölüp geride eşler bırakan erkeklerin eşleri, kendi başlarına evlenmeden dört ay on gün iddet beklerler, beklemeleri gerekir”⁶⁷⁷ âyetinin tefsirinde, eşi ölüp de dört ay on gün iddet beklemesi gereken kadınlara hamile olanların dahil olmadığı ifade ederek âyeti açıklamıştır.

“يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا” هذه المدة عدة المتوفى عنها زوجها إلا أن تكون حاملا.

“Eşi ölen kadınlar, kendi başlarına evlenmeden dört ay on gün beklerler. Bu zaman, eşi ölüp de hamile olmayanın iddetidir.”⁶⁷⁸

Zira müellif, “وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ” Hamile olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları, doğum yapmaları’dır”⁶⁷⁹ âyetinin tefsirinde, gebe kadınların iddet durumlarına, eşi ölen gebe kadınların da dâhil olduğunu ifade etmiştir.

“وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ” ذوات الحمل من النساء “أَجَلُهُنَّ” عدتهن “نَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ” فإذا وضعت الحامل انقضت عدتها مطلقة كانت أو متوفى عنها زوجها.

“Yük sahipleri, yani hamile olan kadınların boşanma iddetleri yüklerini bırakmalarıdır. Hamile kadın doğum yapınca ister boşanmış olsun ister eşi ölmüş olsun iddeti biter.”⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1106.

⁶⁷⁷ el-Bakara 2/234.

⁶⁷⁸ Vâhidî, el-Vecîz, I, 173.

⁶⁷⁹ et-Talâk 65/4.

⁶⁸⁰ Vâhidî, el-Vecîz, II, 1108.

Vâhidî, bazı ahkâm âyetlerini farklı görüşleri serdederek açıklar.

Örnek 10:

Müellif, *“Kurbanlık hayvan, yerine, harem bölgesi Mekke’ye ulaşınca kadar başlarınızı tıraş edip ihramdan çıkmayın”*⁶⁸¹ âyetinde ihsar⁶⁸² durumundaki hacıların kurban kesme mahallinin Irak ehli ve Şâfiî mezhebine göre farklılık gösterdiğini ifade ederek âyeti açıklar.

“وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ” حتى يُنحر الهدى بمكة في بعض الأقوال، وهو مذهب أهل العراق، وفي قول غيرهم: محله حيث يحل ذبحه ونحره وهو حيث أحصر، وهو مذهب الشافعي

*“Başlarınızı tıraş etmeyin. Yani kurban, yerine varana kadar ihramdan çıkmayın. Bazı görüşlere göre kurban Mekke’de kesilinceye kadar (ihramdan çıkmayın). Bu aynı zamanda Irak ehlinin görüşüdür. Diğerlerine göre ise deve ve diğer hayvanların kesim yeri ihsarın meydana geldiği yerdir. Bu aynı zamanda Şâfiî’nin görüşüdür.”*⁶⁸³

Bu açıklamaya göre Irak ehli ihsar kurbanının kesim yerini Mekke; Şâfiî ise engellenmenin yaşandığı yerin olabileceğini ifade ettikleri anlaşılmaktadır.

Örnek 11:

Müellif, *“Boşanmış kadınlar, tekrar evlenebilmeleri için kendi başlarına evlenmeden üç âdet veya üç temizlik süresi beklerler, beklemeleri gerekir”*⁶⁸⁴ âyetinde, kadınların boşanmadan sonra beklemeleri gereken üç iddet dönemini, farklı görüşleri zikrederek açıklamıştır. Buna göre kendisi Şâfiî olduğu için kadınların boşanma iddeti dönemlerini üç temizlik dönemi olarak zikrederken, hayız dönemi olarak kabul edenlerin görüşlerini⁶⁸⁵ zayıf görüş olarak ifade etmiştir.

“وَالْمُطَلَّقَاتُ” أي: المخلّيات من حبال الأزواج، يعني: البالغات المدخول بهن غير الحوامل؛ لأن في الآية بيان عدتهن. *“يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ”* أي: ثلاثة أطهار، يعني: ينتظرن انقضاء مدة ثلاثة أطهار حتى تمر عليهن ثلاثة أطهار، وقيل ثلث حيض.

⁶⁸¹ el-Bakara 2/196.

⁶⁸² İhsar, kelime olarak engellemek alıkoymak manalarına gelir. Terim olarak ise, hac ve umre için ihrama giren kimsenin, düşman engeli, yasak, hastalık vb. bir sebepten ötürü umre yapan kimsenin umre tavafını, hac yapmakta olan kimsenin ise Arafat vakfesi ve ziyaret tavafını yapmaktan engellenmesi demektir. Bk.. Karagöz, *Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri*, I, 276.

⁶⁸³ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 156.

⁶⁸⁴ el-Bakara 2/228.

⁶⁸⁵ en-Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, I, 194.

"Boşanan kadınlar, -yani evlilik bağından kopan kadınlar, bunlar bâliğ, evlilikle cima yapılan ve gebe olmayan kadınlardır; Çünkü âyette onların iddeti açıklanmıştır. - kendi başlarına evlenmeden üç ay hali beklerler. Kurdan maksat, temizlik süresidir. Yani üzerlerinden üç temizlik süresi geçene kadar temizlik müddetinin bitmesini beklerler. Üç hayız dönemi de denmiştir." ⁶⁸⁶

Müellifin açıklamasına göre yukarıda zikredilen boşanma iddeti, bâliğ olmayan, dühül yapılmayan ve gebe kadınları kapsamamaktadır.

VI. KELÂMÎ KONULAR

Kur'ân'ın kapsadığı konulardan biri de kelâmî konulardır. Nübüvvetin Mekke döneminde ağırlıklı olarak inanç konuları üzerinde durulmuş, tevhide aykırı inanç unsurları ortadan kaldırılarak İslam akidesi ortaya konulmuştur. ⁶⁸⁷ Konuyla ilgili, Vâhidî'nin *el-Vecîz*'de açıklık getirdiği meselelerden örnekler verilecektir.

Vâhidî kelamın önemli konularından olan ru'yettullah ile ilgili görüşünü *el-Vecîz*'de belirtir.

Örnek 1:

Müellif, ⁶⁸⁸ "إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ" "Rablerine bakar ve O'nu görürler" ⁶⁸⁸ âyetinin tefsirinde, iyi insanların kıyamet gününde Rableri'ni gerçek bir şekilde göreceklerini ifade eder.

"إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ" تنظر إلى خالقها عياناً.

"Rablerine bakacaklar. Kişi yaratanına gözle görülecek şekilde bakar." ⁶⁸⁹

Zira müellif, ⁶⁹⁰ "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ" "Gözler bu dünyada Allah'ı idrak edip göremez" ⁶⁹⁰ âyetinin tefsirinde, Allah'ın görülmeişinin dünyada olduğunu ifade ederek ahirette görüleceğini, Kıyâme sûresindeki ilgili âyetlerle delillendirir.

"لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ" فِي الدُّنْيَا؛ لِأَنَّهُ وَعَدَ فِي الْقِيَامَةِ الرَّؤْيَا بِقَوْلِهِ: "وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ. إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ." الْآيَةُ، وَالْمَطْلُوقُ يَحْمِلُ عَلَى الْمَقِيدِ.

⁶⁸⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 169-70.

⁶⁸⁷ Muhsin Demirci, *Kelam İlmine Giriş*, (İstanbul, Damla Yayınevi, 1991), 19-20.

⁶⁸⁸ el-Kıyâme 75/23.

⁶⁸⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1155.

⁶⁹⁰ el-En'âm 6/103.

*“Gözler bu dünyada Allah’ı idrak edip göremez. Çünkü yüce Allah’ın ‘o gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakacaklar’ sözüyle Allah’ın kıyamette görülmesi bir vaaddir. Dolayısıyla mutlak mukayyede hamledilmiştir.”*⁶⁹¹

Bu açıklamalara göre müellifin, kıyamette ru’yetullah ile ilgili mutezilî görüşlere⁶⁹² katılmadığı anlaşılmaktadır.

Vâhidî *el-Vecîz*’de, kabirde sualin olacağını ifade ederek kabir azabının varlığına dikkat çeker.

Örnek 2:

Müellif,

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ

“Allah Teâlâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit ve sağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar”⁶⁹³ âyetinin tefsirinde, iman edenlere kabirdeki soruların doğru cevabı telkin edileceğini, kâfirlerin ise bundan mahrum olacağını ifade ederek kabir azabına işaret eder.

“يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ” وهو قول لا إله إلا الله. “فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا” عَلَى الْحَقِّ “وَفِي الْآخِرَةِ” يَعْنِي: يَلْقَنَهُمْ كَلِمَةُ الْحَقِّ عِنْدَ سَأْلِ الْمَلَكِينَ. “وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ” لَا يَلْقَنُ الْمُشْرِكِينَ ذَلِكَ، حَتَّى إِذَا سُئِلُوا فِي قُبُورِهِمْ قَالُوا: لَا نَدْرِي. “وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ” مِنْ تَلْقِينِ الْمُؤْمِنِينَ الصَّوَابَ، وَإِضْلَالِ الْكَافِرِينَ.

*“Allah Teâlâ sağlam sözle -bu ‘lâilâhe illallah’ sözüdür- iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette hak üzere sapasağlam tutar. Yani onlara iki meleğin soru sorması anında doğru olan sözü söyletir. Zalimleri ise şaşırtır. Onlara doğru sözü söyletmez. Hatta kabirlerinde onlara sorulduğunda bilmiyoruz derler. Yüce Allah mü’minlere doğruyu söyletmek ve kâfirleri şaşırtmak suretiyle dilediğini yapar.”*⁶⁹⁴

⁶⁹¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 368.

⁶⁹² Bk.. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 54; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, I, 512.

⁶⁹³ İbrahim 14/27.

⁶⁹⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 582-83.

Yine Vâhidî'nin, ^ع "النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا" *"Firavun ve adamları, kabir hayatında sabah akşam cehennem ateşinin karşısına çıkarılırlar"*⁶⁹⁵ âyetinin tefsirindeki ifadelerinden, onun kabir azabının varlığına işaret ettiği anlaşılmaktadır.

"النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا" ^ع "وذلك أنهم يعرضون على النار صباحا ومساءً، ويقال لهم: هذه منازلكم إذا بعثتم.

*"Firavun ve adamları, kabir hayatında sabah akşam cehennem ateşinin karşısına çıkarılırlar. Bu şöyle olur: Onlar sabah akşam ateşin karşısına çıkarılırlar ve kendilerine 'bu sizin tekrar diriltildiğinizdeki yerinizdir' denilir."*⁶⁹⁶

Müellifin açıklamasına göre sabah akşam ateşte azap görenlere *"tekrar dirildiğinizde bu azap gördüğünüz yer sizin yerinizdir"* diye hitap edilecektir. Bu hitap şeklinden, zikredilen âyetteki azabın kıyamet günündeki dirilişten önceki bir azabın varlığına delalet ettiğini anlamak mümkündür. Dolayısıyla müellif, bu âyetten hareketle kabir azabının varlığına işaret etmektedir.

Vâhidî insanın yaratılışıyla ilgili âyetlerde Âdem (a.s.) ve İsa'nın (a.s.) yaratılışlarını kıyas ederek aradaki farkı belirtir.

Örnek 3:

Müellif, ^ط "إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ"

*"Şüphesiz Allah nezdinde yaratılmaları açısından İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir"*⁶⁹⁷ âyetinin tefsirinde, zikri geçen iki Peygamberin de babasız yaratılmasıyla beraber, Âdem'in (a.s.) anadan da yoksun olarak yaratıldığı farkına değinir.

"إِنَّ مَثَلَ عِيسَى" الآية، نزلت في وفد نجران حين قالوا للنبي صلى الله عليه وسلم: هل رأيت ولدا من غير ذكرٍ؟ فاحتج الله تعالى عليهم بآدم عليه السلام، أي: إن قياس خلق عيسى عليه السلام من غير ذكر كقياس خلق آدم عليه السلام، بل الشأن فيه عجب؛ لأنه خلق من غير ذكر ولا أنثى

"Allah nezdinde İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Bu âyet Nebî (s.a.s.)'e erkeksiz dünyaya gelen çocuk gördün mü? Diyen Necran heyeti hakkında inmiştir. Yüce Allah da onlara Âdem'in (a.s.) yaradılışını delil gösterdi. Yani İsa'nın (a.s.) erkeksiz yaratılmasının

⁶⁹⁵ el-Mü'min 40/46.

⁶⁹⁶ Vâhidî, el-Vecîz, II, 946-47.

⁶⁹⁷ Âli İmrân 3/59.

ölçüsü, Âdem'in (a.s.) erkeksiz yaratılmasının ölçüsü gibidir. Hatta Âdem'in (a.s.) yaratılma durumu daha acayıptır. Çünkü o erkeksiz ve dişisiz yaratıldı."⁶⁹⁸

Böylece müellif, Âdem'in (a.s.) anne ve babasız yaratılışının, Necrân heyetinin Peygambere: "Erkeksiz yaratılan çocuk gördün mü?" diyerek kastettiği İsa'nın (a.s.) yaratılışından daha zor ve acayip olduğuna dikkat çekmiştir.

Vâhidî tefsirinde, bazı âyetlerdeki olayların kıyametin yaklaştığının habercisi olduğunu ifade eder.

Örnek 4:

Müellif, *إِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ* "Kıyametin kopma saati yaklaştı ve Ay yarıldı"⁶⁹⁹ âyetinin tefsirinde, Ay'ın yarılmaya olayını ve bu olayın kıyametin yaklaştığının habercisi olduğunu naklederek kıyamet alametlerinin vuku bulduğuna dikkat çeker.

"إِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ" دنت القيامة. "وَانْشَقَّ الْقَمَرُ" انفلق بنصفين على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم، وذلك أن أهل مكة سألوه آية، فأراهم القمر فلقين حتى رأوا حراء بينهما، فأخبر الله تعالى أن ذلك من علامات قرب الساعة.

"Zaman yaklaştı (kıyamet yaklaştı) ve Ay yarıldı. Ay Rasulullah (s.a.s.) zamanında ikiye ayrıldı. Bu durum şöyle gerçekleşti. Mekke ehli Peygamberden (s.a.s.) bir mucize istedi. Peygamber (s.a.s.) de onlara Ay'ı ikiye ayrılmış halde gösterdi. Hatta arasından Hira dağını gördüler. Böylece yüce Allah onlara bu olayın kıyametin yaklaştığının belirtisi olduğunu bildirdi."⁷⁰⁰

Örnek 5:

Yine müellif,

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ

"O söz başlarına geldiği, kıyamet yaklaştığı zaman, onlara yerden bir dâbbe çıkarırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduğunu söyler"⁷⁰¹

⁶⁹⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 213-14.

⁶⁹⁹ el-Kamer 54/1.

⁷⁰⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1045.

⁷⁰¹ en-Neml 27/82.

âyetinin tefsirinde, "دابة" olarak geçen yaratığın kıyametin ilk alametlerinden biri olduğunu ifade ederek âyeti açıklar.

"أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ" وخروجها من أول أشراف القيامة. "تَكَلِّمُهُمْ" تحدثهم بما يسوءهم "أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ" تخبر الدابة من رآها أن أهل مكة كانوا بمحمد صلى الله عليه وسلم وبالقرآن لا يوقنون.

*"Onlara yerden bir dâbbe/hareket eden canlı çıkarırız. O yaratığın çıkarılması kıyamet alametlerinin ilklerindendir. Bu Dâbbe insanlara âyetlere gereği gibi inanmadıklarını, yani Mekke ehlinde gördüğü kimselere, Muhammed'e (s.a.s.) ve Kurân'a inanmadıklarını haber verir."*⁷⁰²

Netice olarak Vâhidî *el-Vecîz*'de, bazı kelâmî konuları kısmen de olsa açıklayarak meselelerin anlaşılmasına katkı sunmuştur.

VII. KISSALAR

Kıssa kelime olarak, bir kimsenin izini sürüp onu adım adım takip etmek⁷⁰³, birine bir sözü açıklamak, anlatmak ve hikâye etmek manalarına gelmektedir. Fakat Kur'ân kıssalarından söz ederken "kıssa" sözcüğünü hikâye anlamında anlamamak gerekir. Zira hikâyelerin gerçekte meydana gelip gelmediği, yaşanıp yaşanmadığı bilinmemektedir. Buna karşılık Kur'ân kıssaları ibret alınacak olan tarihî doğruluk ve gerçeklik niteliği taşıyan olaylardır. Bu yüzden kıssa: "Geçmiş ümmetlerin tarihî izlerini açığa çıkarmak suretiyle, unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırarak insanı derinden derine tefekküre yönelten bir olgudur" şeklinde tanımlanabilir.⁷⁰⁴

Kıssaların Kur'ân'da zikredilmesinin birtakım faydaları vardır. Bunları; Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat etmek, Hz Peygamberi ve mü'minleri teselli etmek, Muhatapları düşündürmek ve ibret almalarını sağlamak, İslamın evrenselliğini ortaya koymak, Semâvî şeriatlerin esasta bir olduğunu ortaya koymak şeklinde sıralamak mümkündür.⁷⁰⁵

⁷⁰² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 809-10.

⁷⁰³ el-Kehf 18/64.

⁷⁰⁴ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 210.

⁷⁰⁵ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 211-212.

Vâhidî *el-Vecîz*'de bazı kıssalarla ilgili âyetleri fazla detaya girmeden nüzûl sebeplerini de zikrederek daha net anlaşılmasını sağlar.

Örnek 1:

Müellif,

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ

“*Ey mü'minler! Eğer ceza verecekseniz, onlar tarafından size yapılan işkencenin misliyle ceza verin*”⁷⁰⁶ âyetinin tefsirinde Peygamberimiz (s.a.s.) ve Hz. Hamza ile ilgili olayı açıklar. Müellifin *el-Vecîz*'deki ifadesine göre, Uhud savaşında şehit edilip müsle yapılan Hz. Hamzayı gören Peygamberimiz, Hz. Hamza karşılığında yetmiş kişiyi aynı şekilde yapacağına yemin etti. Bu âyetin inmesi üzerine yemin keffareti ödeyerek bu planından vazgeçti.

"وَإِنْ عَاقَبْتُمْ" الآية، نزلت حين نظر النبي صلى الله عليه وسلم إلى حمزة وقد مُثِّلَ به، فقال: "والله لأُمَثِّلَنَّ بسبعين منهم مكانك"، فنزل جبريل عليه السلام بهذه الآيات فصبر النبي صلى الله عليه وسلم وكفَّرَ عن يمينه، وأمسك عما أراد.

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Bu âyet, Rasûlullah (s.a.s.) Hamza'yı (r.a.) savaşta müsle yapılmış halde görünce: ‘Yüce Allah’a yemin olsun ki senin yerine yetmiş kişiyi böyle yapacağım’ demesi üzerine inmiştir. Bunun üzerine Nebî (s.a.s.) sabırlı olup istediği şeyden uzak durdu ve yemin keffareti ödedi.”⁷⁰⁷

Müsle, savaşta taraflardan birisinin ibret olsun diye öldürdükleri kişinin burnunu, kulağını vb. organlarını kesmek, gözünü çıkarmak gibi ölünün cesedine saldırıda bulunmayı ifade eder. İslamda düşmana böyle bir uygulama câiz görülmemiştir.⁷⁰⁸

Vâhidî *el-Vecîz*'de Hâbîl'le Kâbîl olayını fazla detaya girmeden açıklar.

Örnek 2:

Müellif,

⁷⁰⁶ en-Nahl 16/126.

⁷⁰⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 624.

⁷⁰⁸ Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, 428.

وَآتُلْ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ^ط
قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

“Ey Peygamberim! Yahudilere, Âdem’in iki oğlunun gerçek olan haberini okuyup anlat. Hani ikisi *Hâbil ile Kâbil Allah’a birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden Hâbil’den kabul edilmiş, diğerinden, Kâbil’den ise kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen Kâbil, kıskançlık yüzünden kardeşine, ‘Andolsun seni öldüreceğim’* demişti. *Hâbil de ‘Allah ancak takva sahiplerinin kurbanını kabul eder’* demişti.”⁷⁰⁹ âyetinin tefsirinde Âdem’in (a.s.) iki oğlunun kurban olayına kısaca değinir. Yaptığı açıklamaya göre, “bu iki kardeş *Hâbil ile Kâbil’dir. Hâbil davarlarından en iyisini kurbanlık olarak adar. Gökten inen bir ateş bu kurbanlığı alır. Dolayısıyla kendisinden kabul edilir. Bu kurbanlık aynı zamanda İsmail (a.s.)’ın yerine gökten indirilen kurbanlıktır. Kâbil ise bir çifçidir. Buğdaylarından en bozuk olanları kurbanlık ayırır da kendisinden kabul edilmez. Bu yüzden âyette de belirtildiği üzere Kâbil, kardeşi Hâbil’i, kurbanlığının kabul edilmesini çekememesi yüzünden öldürür.*”

“وَآتُلْ عَلَيْهِمْ” یعنی: علی قومک. “نَبَأَ” خبر. “ابْنِي آدَمَ” هابیل و قابیل. “إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا” تَقَرَّبَ إِلَى اللَّهِ هابیل بخیر کبش فی غنمه، فنزلت من السماء نار فاحتملته، فهو الكبش الذي فُدي به اسماعیل، وتقرَّب إلى الله قابیل بأردأ ماكان عنده من القمح وكان صاحب زرع، فلم تحمل النار قربانه، والقربان: إسم لكل مايتقرَّب به إلى الله، فقال الذي لم يتقبل منه: “لَأَقْتُلَنَّكَ” حسدا له.

“Onlara, Âdem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat. Yani kavmine Hâbil’le Kâbil’in haberini anlat. Hani birer kurban takdim etmişlerdi. Hâbil davarlarından en iyi koçu yüce Allah’a takdim etmişti de gökten bir ateş inerek onu almıştı. Bu, İsmail (a.s.) için fidye olarak verilen koçtu. Kâbil ise ziraatçi idi. Buğdaylarından en değersiz koçu Allah’a takdim etti. Bu yüzden ateş onun kurbanını almadı. Kurban, kendisiyle yüce Allah’a yaklaşılacak her şeyin ismidir. Kurbanı kabul edilmeyen (Kâbil), kardeşini çekememesinden dolayı ‘Andolsun seni öldüreceğim’ dedi.”⁷¹⁰

Vâhidî el-Vecîz’de bahçe sahiplerinin başlarına gelen felaketi fazla detaya girmeden zikreder.

Örnek 3:

Müellif,

⁷⁰⁹ el-Mâide 5/27.

⁷¹⁰ Vâhidî, el-Vecîz, I, 316.

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ

“Şüphesiz biz, *vaktiyle* “bahçe sahipleri”ni imtihan ettiğimiz gibi, Mekkelileri de *açlık, yokluk, kıtlık vb.* belalarla imtihan etmiştik. Hani bahçe sahipleri, sabah erkenden *gidiş fakirlerin haberi olmadan* bahçelerinin mahsullerini kesinlikle devşireceklerine yemin etmişlerdi”⁷¹¹ âyetinin tefsirinde, helak edilen bahçenin sahiplerini açıklar. Yaptığı açıklamaya göre, “*Yemen taraflarında babalarının bahçesi olan bir grup vardı. Babaları sağlığında o bahçeden miskinlere hayırda bulunurdu. Babaları ölünce çocuklar: “Biz topluluğuz, babamız gibi hayır yaparsak fakirleşir sıkıntıya düşeriz” deyip, yoksulların kendilerine gelmemeleri için, bahçenin meyvelerini gecenin karanlığında kesmeye yemin ettiler.*”

“إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ” إمتحننا أهل مكة بالقحط والجوع. “كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ” كما إمتحننا أصحاب البستان بإحراقها وذهاب قوتهم منها، وكانوا قوماً بناحية اليمن وكان لهم أب وله جنة كان يتصدق فيها على المساكين، فلما مات قال بنوه: نحن جماعة وإن فعلنا ماكان يفعل أبونا ضاق علينا الأمر، فحلفوا ليقطعن ثمرها بسدٍ من الليل كي لا يشعر المساكين فيأتوهم

“Biz (Mekke ehlini) imtihan etmiştik. ‘Bahçe sahiplerini, bahçelerini yakıp, kuvvetlerini giderdiğimiz gibi, Mekke ehlini de kıtlık ve açlıkla imtihan etmiştik. Bahçe sahipleri Yemen tarafında bir guruptu ve onların babaları vardı. Babalarının bir bahçesi vardı ve bahçedeki mahsulleri miskinlere veriyordu. Ölünce çocukları: ‘Biz bir gurubuz. Babamızın yaptığı gibi hayır yaparsak yoksulluk çekeriz’ dediler. Bunun üzerine yoksullar duyup kendilerine gelmemeleri için bahçenin meyvelerini gece karanlığında toplamaya yemin ettiler.

712

Sonuç olarak Vâhidî *el-Vecîz*’de, Kur’ân’da geçen kıssaları açıklayarak daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır.

SONUÇ

Vâhidî hicrî beş mîladî onbirinci yüzyılda yaşamış bir âlimdir. Ticaretle uğraşan zengin bir ailenin çocuğudur.

Vâhidî zengin bir aileye mensup olması ve Nişâbur gibi ilmî ve kültürel açıdan zengin bir bölgede dünyaya gelmesi, kendisini ilme vermesini kolaylaştırdı. Tefsir, hadis, kıraat, belâğat vb. islamî ilimleri birçok hocadan tahsil etti.

Vâhidî, *el-Basît*, *el-Vasît* ve *el-Vecîz* isimli büyük, orta ve küçük hacimde üç önemli tefsir kaleme almıştır. Tefsirlerinin üç tane olması çevresindeki tepkilerden kaynaklan-

⁷¹¹ el-Kalem 68/17.

⁷¹² Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1122.

maktadır. Zira müellifin *el-Basît*'i yazarken hacminin büyüklüğünden dolayı çevresindekiler, okuyamayız deyip daha küçük bir tefsir yazmasını istemişler. Bu yüzden *el-Vecîz*'i kaleme almıştır. Bu tefsiri de kısa bulmaları üzerine, orta hacimdeki *el-Vasîd*'i yazmıştır.

Vâhidî kaleme aldığı bu üç tefsirinden ziyade *Esbâb-ı Nüzûl* isimli eseriyle meşhurdur. Nüzûl konusunda kaleme alınan en önemli eserlerden biridir ve kendisinden sonra yazılan birçok kitaba kaynaklık etmiştir.

İncelemeye aldığımız *el-Vecîz* isimli tefsiri hacim olarak küçük olmakla beraber az sözle çok şeylerin ifade edildiği değerli bir eserdir. Zira bu tefsirde Sarf, Nahiv gibi alet ilimlerinin yanında Belâğî incelikler gibi söz sanatları, sûre ve âyetlerin nüzûl sebeplerini, nâsih-mensûh vb. İslamî ilimleri görmek mümkündür.

Metod olarak incelenen bu eserde müellif, bazı âyetleri âyetlerle tefsir eder. Kur'ân'ın hadislerle de açıklanması gerektiğini savunmasıyla beraber, tefsirin hacmini küçük tutması sebebiyle hadisleri bizzat zikrederek açıkladığı âyetler azdır. Bununla beraber hadislerin manalarından yararlanarak âyetleri açıkladığı görülür. Bunu, diğer iki eserindeki aynı âyetlerin tefsirinden anlamak mümkündür.

Vâhidî *el-Vecîz*'de birçok âyeti sahabe özellikle İbn. Abbas (ö. 68/687-88) ve tabiînden rivayetle açıklar. Fakat bu sahabe ve tabiînlerin kimler olduğu tefsirin kısa tutulmak istenmesinden dolayı yazılmamıştır. Fakat tefsirdeki görüşlerin kime ait olduğunu, müellifin diğer iki tefsirinden tespit etmek mümkündür.

Vâhidî âyetleri tefsir ederken mezhebî görüşünün ağır bastığı görülür. Zira Şâfiî mezhebine mensup olması sebebiyle mezhebinin görüşünü birinci görüş olarak verirken, diğer mezhep görüşlerini zayıf görüp ikinci görüş olarak verir.

Vâhidî *el-Vecîz*'de birçok sûre ve âyetin nüzûl sebebini zikrederek onları açıklar. Zira O, *Esbâb-ı Nüzûl* isimli eserinden de anlaşılacağı üzere âyetlerin iniş sebeplerine önem veren bir müfessirdir. Zira O, *Esbâb-ı Nüzûl*'ün başında âyetlerin nüzûl sebeplerini ve konusunun ne olduğunu bilmeden âyetleri doğru bir şekilde anlama ve yorumlamanın mümkün olmadığını dile getirmiştir. O'na göre âyetlerin iniş sebeplerine şahit olan veya iniş sebeplerini bilen kimselerin dışındaki kimselerden Kur'an'ın nüzûlüyle ilgili rivayet veya görüş ileri sürmek yanlış bir tutumdur.

Vâhidî *el-Vecîz*'de âyetleri tefsir ederken aralarında nâsih-mensûh ilişkisi olan âyetleri izah eder.

Vâhidî âyetleri tefsir ederken mutlakin mukayyede hamli, işaretin delaleti vb. fıkıh usûlü kaidelerini uyguladığı görülür.

Vâhidî tefsirinde kısas ve ahkâm âyetlerini fazla detaya girmeden anlaşılacak şekilde açıklar.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Vâhidî'nin kaleme aldığı *el-Vecîz* isimli tefsiri, içinde birçok ilmî özelliği barındıran, az sözle çok şeylerin ifade edildiği, daha fazla dikkate alınması gereken bir eserdir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müs-nedü'l-İmami Ahmed b. Hanbel*, mhk. Şuayb Arnavut, Âdil Mürşit, vd. B.y.: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.

Altundağ, Mustafa, *Müfessir el-Vâhidî ve "Fedâilu's-Suver"*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988.

Bolelli, Nusrettin, *Belâğat Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, İstanbul, MÜİFAY, 2017.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhâri*, thk. Muhammed Züheyr Nasır en-Nâsır, Beyrut, Dâru Dûku'n-Necât, h. 1422.

Câhız, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî bi'l-Velâi-el-Leys Ebü 'Üsmân, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Beyrût, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, h.1423.

Cârîm, Ali-Emin, Mustafa, *el-Belâğatü'l-Vâzıha*, Beyrut-Lübnan, Mektebetü Dâri'l-Fecr, 1435/2014.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: TDV Yay. 1989.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, mhk. Âlimlerden bir Cemaat, Lübnan/Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Çetin, Abdurrahman, " Vâhidî", DİA. 42/438-39. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi-Nahiv*, İstanbul, M.Ü.İ.F.Y., 2017.

Dâvûdî, Muhammed b. Ali b. Ahmed-Şemsiddîn el-Mâlikî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.945.

Demirci, Muhsin, "Esbâb'ı-Nüzül", DİA, (İstanbul: TDV Yay. 2001).

-----, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul, MÜİFVY. 2009).

-----, *Tefsir Usûlü*, (İstanbul, MÜİFVY. 2016), 219.

-----, *Kelam İlmine Giriş*, (İstanbul, Damla Yayınevi, 1991), 19-20.

Dimeşkî, Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî eş-Şühbe -Tekiyyidîn İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, mhk. El-Hâfız Abdü'l-Halîm Hân, (Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1407).

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşğas el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, (Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), "Nikah", 12 (No. 2065).

Ebû Zehre, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi/Fıkıh Usûlü*, çev. Abdulkadir Şener, Ankara: Fecr Yayınları, 2013.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019).

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsi, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, (Beyrut, Dâru'l Ma'rife, ts).

Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydânî, *el-Belâğatü'l-Arabiyye*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1431/2010).

Hanefî, Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât Mü'cemün fi'l-Müstalahât ve'l-Fürûkü'l-Lügaviyye*, (Beyrut, Müessesetü'r-Risale, ts.).

Hâşimî, Ahmet b. Mustafa b, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meâni, ve'l-Beyâni ve'l-Bedî'*, (Beyrut, el Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), I, 46-47.

İtir, Nurettin, *'Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire, Dâru'l-Basâir, 1435/2014), 93.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Mahmut Arnavut, (Dimeşk/Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1406/1986).

İbn Manzûr, Cemâlüddîn el-Ensârî er-Rafî'î el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut, Dâru Sâdır, h. 1414).

İbn. Teymiyye, Takiyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdü'l-Halîm b. Abdüsselâm b. Abdullah b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed el-Harrâzî, *Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye Fî Nakzi Kelâmî's-Şî'ati'l Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, (Riyad, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslamiyye, 1406/1986).

İsfehânî, Râğıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dimeşk/Beyrut, Dâru'l-Kalem, h.1412).

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. el-Muvaţta. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ'i-Turâsi'l-Arabi, 1406/1985.

Kara, Osman. Vâhidî ve Tefsirindeki (et-Tefsîru'l-Basît) Metodu, *GÜİFD*, 2/3, (2013/2).

Karagöz, İsmail. Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri, Açıklamalı ve Kırık Meâli. 8 Cilt. Ankara: TDV. Kar Yayınları, 1. Basım, 2020.

Katâde, De'âme b. 'Azîz, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, mhk. Hâtim Sâlih Zâmin, (Bağdat, Müessesetü'r-Risale, 1418/1998), 24.

Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, çev. (Ankara, TDVY. 2016), el-A'râf 7/204.

Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullah el-Kustantînî, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'il Kütüp ve'l-Fünûn*, (Bağdat, Mektebetü'l-Müsenna, 1941/1971).

Kattân, Mennâ' b. Halîl, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (by. Mektebetü'l-Me'ârif, 1421/2000).

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü: er-Risâletü'l-Müstatrafe*, çev. Yusuf Özbek, (İstanbul, 1994).

Kiftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhü'r-Ruvât Âlâ Enbâhi'n-Nühât*, (Beyrut, el-Mektebetü'l-'Unsurîyye, h.1446).

Miroğlu, İsmet, Ayvallı, Ramazan, Yavuz, Kemal, vd., "Abbâsîler", *İTA*, İstanbul: tsz., İhlas Matbaacılık, Gazetecilik ve Sağlık Hizmetleri A.Ş.

-----, "Gazneliler", *İTA*, İstanbul: tsz., İhlas Matbaacılık, Gazetecilik ve Sağlık Hizmetleri A.Ş.

Müslim, Ebu'l-Hasen Müslim b. el-Haccac, Sahîhu Müslim, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yunus el-Muradî en-Nahvî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, thk. Muhammed Abdü's-Selam Muhammed, (Kuveyt, Mektebetü'l-Felah, 1408).

Nesefî, Abdullah b. Ahmet, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Ali Dervîş, (Lüban: Dâru Tahkîki'l-Kitâb, 2018).

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, (Kâhire, Dâru's-Sâbûnî, 1417/1997).

Sâlih, Subhî, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kurân*, (Beyrut, Daru'l-İlim, 1981).

Sekkâkî, Yusuf b. Ebu Bekir b. Muhammed b. Ali el-Havârizmî el-Haneî Ebu Ya'kûb, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (Lübnan-Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987), 162.

San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî' el-Hamrevî el-Yemânî es-San'ânî. el-Musannef. mhk. Habîbibü'r-Rahman el-A'zamî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, h. 1403.

Sem'ânî, Mansur b. Muhammed b. Abdü'l-Cebbâr İbn Ahmedî'l-Mervezî et-Temîmî el-Haneî Sümm'e's-Şâfiî, *Kavâidü'l-Edilleti fî'l-Usûl*, thk., Muhammed Hasan Muhammed Hasan eş-Şâfiî, (Lübnan-Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1999).

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Araştırılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, (İstanbul, Şule Yay. 1994).

-----, *Kur'an'ı Anlamada Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, (İstanbul, Şule Yay. 1994).

Subkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyetü'l-Kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et- Tanâhî-Abdülfe'ttâh Muhammed. El-Hulvî, (y.y., Hicri Li'dbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, h.1413).

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr/Celaeddin, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Eb'l-Fazl İbrahim, (Mısır, el-Heyetü'l-Mısriyye, 1394/1974).

Şağbân, Zekiyüddin, *Usûli'l-Fıkhi'l-İslamiyyi*, (İstanbul, Dâru Tahkiki'l-Kitab, 2019).

-----, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc. İbrahim Kafi Dönmez, (Ankara, TDVY., 2018).

Tirmizî, Muhammed b. Musa b. İsa ez-Zahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşar Uvvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Darul Garbi'l-İslâmî, m. 1998.

Tülücü, Süleyman, "Nâbiga ez-Zübyânî", *DİA*, İstanbul, 2006.

Ünsal, Hadiye, "Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Tarihindeki Yeri", *ÇÜİFD*, 13/1 (Ocak-Haziran 2013).

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, mhk. Safvân Adnan Dâvûdî (Dimeşk-Beyrut: Daru'l-Kalem, 1415/ 1995).

-----, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, thk. Şeyh Adil Ahmet Abdü'l-Mevcûd, Şeyh Ali Muhammed, Doktor Ahmet Muhammed, Doktor Ahmet Abdü'l-Gani, Doktor Abdurrahman, (Lübnan-Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), II, 293.

-----, *et- Tefsîrû'l-Basît*, nşr. Muhammed b. Abdullah el-Fevzân, (Riyad, 1430).

-----, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûnî Za'lûl, (Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990).

Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebî Abdillâh b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, nşr. İhsan Abbâs, (Beyrut, Dâru'l-Karbi'l-İslâmî, 1414/1993).

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 1993).

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmut b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kitabil'l Arabî, h.1407).

Zerkeşî, Bedrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, by. Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabi, 1376/1957.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîrû'l-Münîr fî'l-'Akîdeti ve's-Şerî'ati ve'l-Menheci*, (Dimeşk, Dâru'l-Fikri'l-Me'âsır, h.1418), 4/31.

Zürkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menahilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, by. Matbaatü İsal el-Bâbî el-Halîbî ve Şürakâhü, ts.